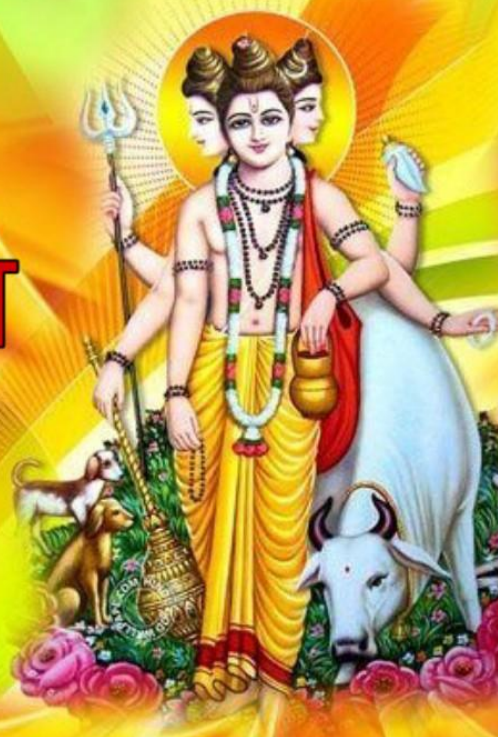

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

संकलन
सुरज राकले

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्रीदत्त

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

संप्रदायातील

सत्पुरुष

सूरज राकले

पहिले

श्री मच्छिंद्रनाथ

श्रीमद भागवतात उल्लेख केल्या प्रमाणे श्री वृषभ देवांच्या शंभर पैकी "नऊ नारायण " म्हणून प्रसिद्ध असलेल्या नऊ मुलांनी जगदुद्धारार्थ अवतार धारण केले. त्यातील कवी नारायणाचे प्रथम अवतार असलेले श्री मत्स्येंद्रनाथ जी होय. श्री नवनाथ कथासार या मालू कवी विरचित दृष्टांत स्वरूप ग्रंथात उल्लेखित केल्याप्रमाणे कवी नारायणांनी मत्स्याच्या पोटी अवतार धारण केला आणि "श्री मत्स्येंद्र" हे नामकरण धारण केले. श्री मत्स्येंद्रनाथ जी हे नाथ पंथाचे आद्य नाथाचार्य होत. कौल मताचे व हठयोगाचे विवरण करणाऱ्या प्राचीनतम ग्रंथांपैकी एक असणाऱ्या कौलज्ञाननिर्णय नावाच्या संस्कृत ग्रंथाचे जनकत्व विद्वानांच्या मतांनुसार त्यांच्याकडे जाते. सिद्धपरंपरांमध्ये मच्छिंद्रनाथांचे स्थान आदरणीय मानले जाते.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मध्ययुगातील भक्तिचळवळींमध्ये प्रमुख भूमिका बजावणाऱ्या नाथ संप्रदायाचे ते संस्थापक मानले जातात.

जगात सर्वात प्रथम श्री शंकारकडून योगविद्या मिळवून तो योग संपूर्ण जगाला ज्यांनी शिकविला ते स्वामी मछिंद्रनाथ होत. विरक्ती आणि वैराग्य यांचे चैतन्यमय आणि जिवंत उदाहरण श्री गोरक्षनाथांच्या रूपाने जगाला प्रदान करणारा महायोगी म्हणजेच स्वामी मछिंद्रनाथ होय. शाबरी विद्या म्हणजे भानामती किंवा बंगाली चेटूक करणारी विद्या नाही. तर देवाधिदेव महादेव आदिमाया पार्वती, भिल्लीणीच्या रुपात असतांना तिला लोकभाषेत सांगितलेला वेदच होय, असे संपूर्ण जगाला आवर्जून सांगणारा जगातील महापुरुष म्हणजेच स्वामी मछिंद्रनाथ होय. महादेवाच्या मानसपुत्राला म्हणजेच वीरभद्राला स्वतःच्या शक्तीचा आणि पराक्रमाचा झालेला गर्व अहंकार संपूर्णपणे घालविण्याचे सामर्थ्य ज्यांच्यामध्ये होते ते ऋषीश्रेष्ठ, स्वामी मछिंद्रनाथ होत.

महादेव शंकर व दैत्यगुरु शुक्राचार्यानंतर ज्या कोणास संजीवनी विद्येचे केवळ ज्ञान होपुष्प ते एवढेच नव्हे, तर त्या अत्यंत कठीण विद्येत पारंगत होते आणि स्वतःवर तसेच मीननाथांवर संजीवनी विद्येचा वापर करून स्वतःचे परमश्रेष्ठत्व सिद्ध करणारे तपोनिष्ठ विभूतिमत्त्व म्हणजे स्वामी मछिंद्रनाथ होत. गोरक्षासारखा अवधूत स्थिती

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

प्राप्त झालेल्या श्रेष्ठतम शिष्याच्या तपोमयतेचा अहंकार, अत्यंत साध्या लपंडावाच्या खेळाने आव्हान देऊन, त्रिखंडात क्षणात संचार करणाऱ्या गोरक्षनाथांनाही पुनःश्च शरण आणणारे जगातले पाहिले शिवशिष्य स्वामी मछिंद्रानाथ होय.

(मछिंद्रनाथ महाराजांनी जो लपंडाव मांडला, त्यात त्यांनी पृथ्वी, तेज, आप, वायू व आकाश अशीं रूपे धारण केली व तेवढेच सोडून गोरक्षनाथांनी त्रिखंड अगदी चाळणीत चाळून काढले पण त्यांना स्वामी मछिंद्रनाथ सापडले नाहीत). नवनाथांपैकी आद्यगुरु बडेबाबा श्री मछिंद्रनाथ महाराज संजिवन समाधी मंदिर मायंबा (सावरगाव, जि. बीड) या ठिकाणी असून नाथांचा जन्मोत्सव ऋषी पंचमीला साजरा केला जातो.

श्री चैतन्य मछिंद्रनाथांची जन्मकथा

एके दिवशी शिव-पार्वती कैलास पर्वतावर असता, 'तुम्ही जो मंत्र जपत असता, त्याचा मला अनुग्रह द्यावा,' असे पार्वतीने शंकरास म्हटले. हे ऐकून तो तिला म्हणाला, 'मी तुला त्या मंत्राचा उपदेश करीन; पण यासाठी एकांतस्थान पाहिजे. तर चल, आपण ते कोठे आहे त्याचा शोध करू. असे म्हणून ती उभयता एकांतस्थान पाहावयास निघाली. ती फिरत फिरत यमुनेवर आली. तेथे मनुष्याचा वास नव्हता.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

यामुळे ते स्थान त्यांनी पसंत केले व तेथे ती उभयता बसली. तेथे पार्वतीस सुंदर मंत्रोपदेश करू लागले. पण ज्या एका मच्छाने ब्रह्मवीर्य गिळून यमुनेत प्रवेश केला होता, ती गर्भिणी जवळच उदकात होती. तिच्या उदरातील गर्भ तो मंत्र ऐकत होता. तेणे करून त्यास शुद्ध ज्ञान प्राप्त झाले व द्वैतभाव नाहीसा होऊन तो ब्रह्मरूप झाला.

उपदेश संपल्यावर उपदेशाचे सार काय समजलीस म्हणून शंकराने पार्वतीस विचारले, इतक्यात मच्छिंद्रनाथ गर्भातून म्हणाला की, सर्व ब्रह्मरूप आहे. हा ध्वनि ऐकून शंकराने तिकडे पाहिले. तेव्हा मच्छीच्या उदरी कविनारायणाने संचार केल्याचे समजले. मग त्यास शंकराने सांगितले की, तुला माझा उपदेश ऐकल्याने पुष्कळ लाभ झाला; परंतु हाच उपदेश मी तुला दत्तात्रेयाकडून करवीन. यास्तव तू पुढे बदरिकाश्रमास ये; तेथे मी तुला दर्शन देईन. असे सांगून पार्वतीसह शंकर कैलासास गेले. मच्छींद्रनाथ मच्छीच्या उदरामध्ये तोच मंत्र जपू लागला. पूर्ण दिवस भरल्यानंतर त्या मच्छीने अंडे नदीतीरी टाकून आपण उदकात निघून गेली. पुढे काही दिवसांनी बरेच बकपक्षी मासे धरावयास यमुनातटी आले. त्यांनी ते अंडे पाहिले व लागलेच आपल्या तीक्ष्ण चोर्चीनी फोडिले. तेव्हा त्याची दोन शकले झाली व एका शकलात ते बालक पाहून व त्याच्या कर्कश रडण्याचा शब्द ऐकून ते भिऊन पळून गेले. पुढे तो शिंपला कामिक नावाच्या कोळ्याने पाहिला.

त्यात सूर्यासारखा दैदीप्यमान बालक पाहून त्याचे अंतःकरण कळवळले आणि कोणी तरी सावज या कोमल बालकास मारील असे त्यास वाटले. इतक्यात आकाशवाणी झाली की, हा साक्षात कविनारायणाचा अवतार आहे. ह्या बालकास तू आपल्या घरी घेऊन जा. नीट संरक्षण कर व ह्याचे नाव मच्छिंद्रनाथ असे ठेव. ह्याच्याविषयी तू मनात किमपि संशय आणू नको. ते ऐकून कोळ्याने त्यास घरी नेऊन आनंदाने आपल्या शारद्धता स्त्रीस दिले व मुलगा आपणाला ईश्वराने दिला म्हणून सांगितले. तिने त्यास घेऊन अति आनंदाने स्तनाशी लाविले, तो पान्हा फुटला. मुलगाहि दूध पिऊ लागला. मग मुलास न्हाऊ-माखू घालून पाळण्यात निजविले. आधीच त्या उभयताना मूल व्हावे म्हणून आशा सुटली होती; तशात अवचित पुत्ररत्न हाती आल्याने त्यांस अनुपम आनंद झाला.

मच्छिंद्रनाथांचे वय पाच वर्षांचे झाल्यावर एके दिवशी त्यास समागम घेऊन त्याचा पिता कामिक, मासे मारण्यासाठी यमुनेवर गेला. तेथे त्याने मासे मारण्यासाठी जाळे पसरिले आणि पुष्कळ मासे त्यात आल्यावर ते बाहेर मच्छिंद्रनाथाजवळ आणून ठेवून पुन्हा जाळे घेऊन तो पाण्यात गेला. ते बापाचे कृत्य पाहून आपल्या मातृकुळाचा नाश करावयास हा उद्युक्त झाला आहे; असे मच्छिंद्रनाथाच्या मनात आले. तसेच आपण असता बाप हे कर्म करीत आहे, हे स्वस्थ बसून पाहणे चांगले नाही व आस्तिक ऋषीने सर्व प्रकारे उपकार

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

करू जनमेजय राजाच्या सर्पसत्रात नागकुळाचे जसे रक्षण केले त्याचप्रमाणे आपण कसेहि करून ह्याचा हा उद्योग हा उद्योग बंद केला पाहिजे, असे मच्छिंद्रनाथाने मनात आणले. मग तो एक एक मासा उदकात टाकू लागला. ते पाहून त्याच्या पित्यास इतका राग आला की, तो लागलाच पाण्याबाहेर आला आणि त्यास बऱ्याच प्रकारे ताडून करून म्हणाला, मी मेहनत करून मासे धरून आणितो व तू ते पुन्हा पाण्यात सोडून देतोस; तर मग खाशील काय? भीक मागावयाची असेल अशा लक्षणांनी ! असे बोलून तो पुन्हा उदकात शिरला. त्या बोलण्याने मच्छिंद्रनाथास फार दुःख होऊन भिक्षेचे अन्न पवित्र असते व तेच आता आपण खावे, असा विचार करून व बाप पाण्यात शिरलासे पाहून त्याची दृष्टि चुकवून मच्छिंद्रनाथ तेथून निघाला व फिरत फिरत बदरिकाश्रमास गेला. तेथे त्याने बारा वर्षे तपश्चर्या केली. ती इतकी कठीण की, त्याच्या हाडांचा सांगाडा मात्र राहिला. इकडे श्रीदत्तात्रेयाची स्वारी शिवालयात गेली व आदिनाथानची स्तुति करताच आदिनाथाने प्रसन्न होऊन प्रत्यक्ष भेट देऊन आलिंगन दिले व जवळच बसविले. नंतर उभयतांनी एकमेकांस नवल वर्तमान विचारले. तेव्हा बदरिकाश्रमाचे अत्यंत रमणीय अरण्य पाहाण्याची दत्तात्रेयाने आपली इच्छा असल्याचे शंकरास कळविले. मग त्यास बरोबर घेऊन आदिनाथ अरण्यात गेले . त्याच समयी मच्छिंद्रनाथाचा उदयकाल होण्याचे दिवस आल्याकारणाने तो योगायोग घडून येण्यासाठीच दत्तास अरण्य

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पाहाण्याची वासना होऊन त्यास आदिनाथाचा रुकारहि मिळाला. ते उभयता बदरिकावनातील शोभा पाहून आनंद पावले. बदरिकावनात फिरत असताना भगवान शंकर व श्री दत्तात्रय यांनी मच्छिंद्रनाथास दर्शन देवून सर्व सिद्धी दिल्या व लोकोद्धाराचा आशीर्वाद देवून गुप्त झाले. त्यानंतर मच्छिंद्रनाथांनी गोरक्षनाथ व इतर नवनाथांतर्फे नाथ संप्रदायाची स्थापना करून लोकोद्धार केला.

एकदा मच्छिंद्रनाथ भगवान दत्तात्रयांना भेटण्यासाठी गिरनार पर्वतावर आले. मच्छिंद्रनाथास पाहून महाराजांच्या नेत्रातून अश्रूपात होऊ लागला! हे पाहून मच्छिंद्रनाथांना गहिवरून आले व त्यांनी पळत जाऊन अनसूयात्मजाला कंठभेट दिली. काय वर्णावा तो क्षण? माय-लेकरू एकरूप झाले! थोड्या वेळाने दोघेही स्थिर झाले. मच्छिंद्रनाथ म्हणाले, "हे करुणानिधी आपण असे भावनाविवश झालेले मला पहावत नाही. तुम्ही जाणता लोकोद्धारासाठी मला आपल्यापासून व गिरनार पासून पुन्हा विलग व्हावे लागणार आहे. गर्भगिरी पर्वतावर अक्षय निवास करण्याचा माझा विचार आहे! माझा प्रिय पुत्र गोरक्षनाथाला मी इथेच गिरनार वर राहून आपली सेवा करण्याचा आदेश केला आहे. आम्हा नवनाथांचे देह कार्य समाप्त झाले आहे. आता आम्ही गुप्त रूपात कार्य करणार आहोत. आपली आज्ञा असावी."

दत्त म्हणाले, "हृदयावर पाषाण ठेवून मला तुला निरोप द्यायला लागत आहे रे. ठीक आहे. जाऊन रहा गर्भगिरी वर. लोक तुला मायबा म्हणूनही ओळखतील. गर्भगिरी पर्वताला मी प्रती गिरनार असण्याचा वर देतो आहे! गिरनार व गर्भगिरी मध्ये काही फरक नाही. मच्छिंद्रा तु माझेच प्रतिरूप आहेस. तुझे दर्शन म्हणजे माझे दर्शन घेतल्या सारखे आहे. तुला केलेला प्रत्येक नमस्कार हा नऊही नाथांना व मला पोहोचेल. गिरनार वर तु नसूनही असशील माझ्या रूपात आणि गर्भगिरी वर मी नसूनही असेन तुझ्या रूपात, पण माझी तुला आज्ञा आहे की दर पौर्णिमेला तु गिरनार वर मला भेटायला ये." हे ऐकून मच्छिंद्रनाथ म्हणाले, "महाप्रभू आपली आज्ञा शिरसावंदय! मी अजून काही दिवस गिरनार वर वास करून गर्भगिरी साठी प्रस्थान ठेवेन. जे भक्त गर्भगिरी वर येतील त्यांना आपल्या सांगण्या प्रमाणे गिरनार यात्रेचे फळ मिळेल. गिरनार मुळे जसा गुर्जरदेश (गुजरात) पावन झाला त्याप्रमाणे गर्भगिरी मुळे मराठदेश (महाराष्ट्र) पवित्र होईल. मी दर पौर्णिमेला गिरनार वर येईन आणि कोणत्याही रूपात माझ्या व आपल्या भक्तजनांना दर्शन देईन. गोरक्ष माझा प्रिय शिष्य आहे कृपया त्याला कधी अंतर देऊ नये. काही चुकले तर त्याला क्षमा करावे. गोरख शिखरावर तो निरंतर वास्तव्य करेल. त्यास कृपावलंकीत करावे."

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

महाराज तथास्तु म्हणाले व मच्छिंद्रासोबत गुरुशिखरावर गेले. काही दिवसांनी मच्छिंद्रनाथ गर्भगिरी कडे निघाले. दत्ताने, गोरक्षाने व भर्तृहरीनाथ, गोपीचंदनाथ यांनी मच्छिंद्रनाथांना भावपूर्ण निरोप दिला. अशाप्रकारे सद्गुरु मच्छिंद्रनाथ गर्भगिरी वर अजूनही वास्तव्यास आहेत व भक्तांना त्यांच्या वास्तव्याची आजही अनुभूती येत असते.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

-पुष्प दुसरे

श्री गोरक्षनाथ

जन्म: सुमारे ११ वे शतक

आईवडिल: माहिती उपलब्ध नाही.

संप्रदाय: नाथ संप्रदाय

गुरु: मच्छिंद्रनाथ

शिष्य: गहनीनाथ

गोरक्षनाथ हे ११ व्या ते १२ व्या शतका दरम्यान झालेले नाथ योगी होते. त्यांचे मंदीर उत्तरप्रदेशातील गोरखपूरमध्ये असून त्यांच्या नावावरून नेपाळमधील गोरखा या नावाचा उगम आहे. गोरख जिल्ह्यात एका गुहेत गोरक्षनाथांचे एका पायाचे पद चिन्ह आहे. येथे वैशाख पौर्णिमेला एक उत्सव होतो. नाथसिद्धांच्या ज्या विविध नामावली सध्या उपलब्ध आहेत त्यांत मत्स्येंद्रनाथांचे शिष्य म्हणून गोरक्षनाथांचा उल्लेख येतो. मत्स्येंद्रनाथांना म्हणजे आपल्या गुरूंना स्त्रीराज्यातून

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

म्हणजेच वामाचारी पंथातून मुक्त करणारा एक थोर सिद्ध पुरुष म्हणूनही त्यांचा उल्लेख होतो. गोरक्षनाथांचा काल व त्यांचे जीवनवृत्त यांची विश्वसनीय माहिती उपलब्ध नसुन मत्स्येन्द्रनाथ व गोरक्षनाथ यांचे कार्य अकराव्या शतकातले असावा, असा संशोधकांचा तर्क आहे.

श्री गोरक्षनाथांची जन्मकथा

श्री सदगुरु मच्छिंद्रनाथ महाराज तीर्थयात्रा करीत असताना बंगालात चंद्रगिरी गावास गेले. तेथे सुराज म्हणून एक राजा होता. त्याच गावात सर्वोपदयाळ या नावाचा एक वसिष्ठगोत्री गौडब्राह्मण रहात असुन तो मोठा कर्मठ होता. त्याच्या स्त्रीचे नाव सरस्वती. ती अति रूपवती असून सद्गुणी होती; पण पुत्रसंतती नसल्याकारणाने नेहमी दिलगीर असे. त्या घरी मच्छिंद्रनाथ भिक्षेकरिता गेले. त्यांनी अंगणात उभे राहून 'अलख' शब्द केला आणी भिक्षा मागितली. तेव्हा सरस्वती बाहेर आली. तिने त्यांस आसनावर बसविले आणी भिक्षा घातली. नंतर आपली सर्व हकीगत सांगून संतति नसल्याने दिलगीर आहे, असे त्यास सुचविले आणी काही उपाय असला तर सांगावा; म्हणून विनंति करून ती त्यांच्या पाया पडली. तेव्हा मच्छिंद्रनाथास तिची दया आली. मग त्यांनी सूर्यमंत्राने विभूति

मंत्रून ते भस्म तिला दिले आणी सांगितले की, हे भस्म रात्रीस निजतेवेळी खाऊन नीज. हे नुसतेच भस्म आहे, असे तू मनात आणू नको, हा साक्षात हरिनारायण जो नित्य उदयास येतो तो होय ! तो तुझ्या उदरी येईल, त्या तुझ्या मुलास मी स्वतः येऊन उपदेश करीन; तेणे करून तो जगात कीर्तिमान निघेल. सर्व सिद्धि त्याच्या आज्ञेत राहतील. असे बोलून मच्छिंद्रनाथ जावयासाठी उठले असता, तुम्ही पुन्हा परत कधी याल म्हणून तिने त्यास विचारले. तेव्हा मी बारा वर्षांनी परत येऊन मुलास उपदेश करीन असे सांगून मच्छिंद्रनाथ निघून गेले.

सरस्वतीबाईस भस्म मिळाल्यामुळे अत्यंत हर्ष झाला होता. ती राख तिने आपल्या पदरास बांधून ठेविली. मग ती आनंदाने शेजारणीकडे बसावयास गेली. तेथे दुसऱ्याही पाच-सात बायका आल्या होत्या व संसारासंबंधी त्यांच्या गोष्टी चालल्या होत्या. त्यावेळी तिनेहि आपल्या घरी घडलेला सर्व वृत्तांत त्यास सांगितला आणि त्या कानफाड्या बाबाने सांगितल्याप्रमाणे मी भस्म खाल्ले असता, मला पुत्र होईल काय म्हणून विचारले. तेव्हा एकजणीने तिला सांगितले की, त्यात काय आहे? असल्या धुळीने का पोरे होतात? तू अशी कशी त्याच्या नादी लागलीस कोण जाणे? आम्हाला हे चिन्ह नीट दिसत नाही. अशा तऱ्हेने त्या बायांनी तिच्या मनात किंतु भरविल्यामुळे ती हिरमुसले तोंड करून आपल्या घरे गेली व

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गाईच्या शेणाच्या गोठ्यात त्या उकिरड्यात तिने ते भस्म टाकून दिले.

बारा वर्षांनंतर जेव्हा मच्छिंद्रनाथ चंद्रगिरी गावात सरस्वतीच्या घरासमोर जाऊन उभे राहिले. त्यांना पाहून सरस्वती बाहेर आली. तिने नाथांना ओळखले. "मुलगा कुठ आहे?" नाथांनी विचारले. "मला मुलगा झालाच नाही." तिने सांगितले. "खोट बोलू नकोस! मी तुला १२ वर्षा पूर्वी जे भस्म दिले होते त्या भस्माचे काय झाले?" नाथांनी प्रश्न केला. "मी ते गाईच्या शेणाच्या गोठ्यात टाकले. असे ऐकल्यावर नाथांना क्रोध येतो. त्यावेळी ती स्त्री नाथांची माफी मागते. योगीराज, मला क्षमा करा!". त्यावेळी नाथ म्हणतात, मला ती जागा दाखव. तिने नाथांना ती जागा नेऊन दाखविली. त्यावेळी सदगुरु मच्छिंद्रनाथ म्हणतात, "हे प्रतापवंता, हरिनारायणा, सूर्यसूता तू जर गोवण्यात असलास तर बाहेर ये!". "गुरुराया, मी इथे आहे. गोवण्यांची रास मोठी आहे. तुम्ही मला बाहेर काढा. "मच्छिंद्रनाथांनी लगेच खाच उकरून त्या मुलास बाहेर काढले. तो तेजःपुंज पुत्र बाहेर येताच सूर्यासारखा प्रकाश पडला. सरस्वतीला पश्चाताप झाला. मच्छिंद्रनाथ त्या मुलास आपल्याबरोबर घेऊन गेले. व गाईच्या शेणाच्या राक्षेतुन जन्म झाला म्हणुन त्यांचे गोरक्षनाथ असे त्याचे नाव ठेवले. त्याला शाबरी विद्येत प्रवीण केले. अस्त्रविद्येतही निपुण केले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

योगबळामुळे गोरक्षनाथांनी चिरंजीवित्व प्राप्त करून घेतले होते. सिद्ध सिद्धांतपद्धती, अमनस्कयोग, विवेकमार्तंड, गोरक्षबोध, गोरक्ष शतक इत्यादी त्यांचे ग्रंथ प्रसिद्ध आहेत. गिरनारपर्वतातील श्रीदत्तात्रेयाच्या आश्रमात गोरक्षनाथ राहिले. चौऱ्याऐंशी सिद्धांपासून नाथपंथ भरभराटीस आला. नेपाळी लोक गोरक्षनाथांना पशुपतीनाथाचा अवतार मानतात. नेपाळमध्ये काही ठिकाणी त्यांचे आश्रम आहेत. त्याच प्रमाणे उत्तरप्रदेश येथिल गोरखपुर जिल्ह्यात गोरक्षनाथांचे भव्य मंदिर आहे. त्र्यंबकेश्वर हे नाथ संप्रदायाचे उगम स्थान मानले जाते. याच ठिकाणी गुरु गोरक्षनाथांनी ९ नाथांना व ८४ सिद्धांना उपदेश केला. ते उपदेश केलेले ठिकाण म्हणजे अनुपम शीळा होय.

अहमदनगर-पाथर्डी रस्त्यावर मांजरसुंबा याठिकाणी गर्भागिरी पर्वतावर श्री गोरक्षनाथ गड आहे. या ठिकाणी श्री गोरक्षनाथांनी काही काळ वास्तव्य केले होते. हिरवाईने नटलेल्या डोंगरावर नाथांचे सुंदर मंदिर असून येथे श्री गोरक्षनाथांची काळ्या पाषाणाची प्राचीन स्वयंभू मुर्ती आहे. याठिकाणी दरवर्षी कार्तिक शुद्ध त्रयोदशीला गोरक्षनाथ प्रगट दिन सोहळा साजरा होतो.

एकदा स्त्री-राज्यातून मच्छिंद्रनाथांची सुटका केल्यावर मच्छिंद्र-गोरक्ष ही गुरु-शिष्यांची जोडगोळी नाना

ठिकाणची भ्रमंती करत होती. एके दिवशी मच्छिंद्रनाथांनी गोरक्षनाथांना भिक्षा आणण्यास सांगितले. त्यावेळी त्यांचा मुकाम एका पर्वतावर होता. आजूबाजूस चिटपाखरूही नव्हते. जवळपास गावही दिसत नव्हते. भिक्षा मागायला जाणार कुठे या चिंतेत असताना गोरक्षनाथांना मैनावाती राणीचे बोल आठवले. स्त्री-राज्यातून निरोप घेताना तीने "कधीही भिक्षा मागायला या" असे सांगितले होते. गोरक्षांनी योगसामर्थ्याने आपले भिक्षापात्र आकाशमार्गाने स्त्री-राज्यात धाडले. ते भिक्षापात्र थेट राणीपुढे जाऊन पडले. राणीने नाथाचे पात्र लगेच ओळखले आणि ती आश्चर्यचकीत झाली. तीलाही आपले शब्द आठवले आणि ही गोरक्षांचीच किमया आहे याची खात्री पटली. एवढ्याशा पात्रातली भिक्षा तीघांना (मच्छिंद्र, गोरक्ष आणि मीननाथ) कशी पुरणार अशी काळजी वाटून तीने आपल्या दासींना त्या पात्रात भरपूर भिक्षा वाढण्यास सांगितले. आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे जेवढी भिक्षा घालावी तेवढे ते पात्र मोठे मोठे होत होते. अगदी मारूतीच्या शेपटासारखे. शेवटी राणी अहंकार सोडून मनातल्यामनात मच्छिंद्रनाथांना शरण गेली. त्याचक्षणी पात्र पूर्ण भरले आणि परत अवकाशमार्गाने गोरक्षनाथांकडे निघाले.

वाटेत एका पर्वतावर अत्रिपुत्र दत्तात्रेय बसले होते. त्यांनी आकाशमार्गाने उडत जाणारे हे भिक्षापात्र पाहिले. त्यांना विस्मय वाटला. हे कोणाचे पात्र आहे ते विचारावे या हेतूने

त्यांनी हातातला दंड वर केला. पात्र घेवून जाणारी सिद्धी त्या दंडाला आपटून खाली पडली. दत्तात्रेयांनी तीला ठावठिकाणा विचारला आणि पुढे जाण्याची अनुमती दिली. सिद्धी भिक्षापात्रासह गोरक्षानाथांकडे पोहोचली आणि म्लान वदनाने उभी राहिली. गोरक्षनाथांनी तीला उशीर होण्याचे कारण विचारले. सिद्धीने झालेला सर्व प्रकार कथन केला.

आपल्या सिद्धीला कोणी गोसाव्याने दंड मारून पाडले हे एकून गोरक्षनाथांचा क्रोध अनावर झाला. आपल्या योगसामर्थ्याचा अपमान करणाऱ्याला शासन करायला ते त्या पर्वतावर पोहोचले. गोरक्षनाथांचा क्रोध म्हणजे ज्वालामुखीच. पर्वतावर दत्तात्रय ध्यानस्थ बसले होते. गोरक्षनाथांनी क्रोधायमान होऊन दत्तात्रेयांवर झेप घेतली. पण अघटीत घडले. गोरक्ष दत्तात्रेयांच्या शरीरातून त्यांना काहीही इजा न करता आरपार निघून गेले. पाण्यातून काठी फिरवली तरी ते जसे अभेद रहाते अगदी तसे. गोरक्ष विस्मयचकीत झाले. दत्तात्रेयांनाही गोरक्षांची परीक्षा पहावी असे वाटले. ते गोरक्षनाथांना म्हणाले, "गोरक्षा! तुझ्या सिद्धींविषयी मी बरेच ऐकून आहे. तु सिद्धांचा सिद्ध आहेस असे ऐकले आहे. तुला ब्रह्मांडसमाधीचा अनुभव आहे म्हणे. जरा पंचतत्वात लीन होवून दाखव बरे. बघूया तुला शोधता येतय का ते."

गोरक्षनाथ अवश्य म्हणत तेथून गुप्त झाले आणि समुद्रात एक छोटा मासा बनले. दत्तात्रेयांनी ध्यान लावले आणी क्षणात गोरक्षांचा ठाव शोधला. पटकन पाण्यात हात घालून त्यांनी माशाच्या रूपातील गोरक्षनाथांना बाहेर काढले. मग ते गोरक्षनाथांना म्हणाले, "आता मी अदृश्य होतो. तू जर मला शोधू शकलास तर तू खरा सिद्ध. मग माझे सर्वस्व तुला दिले असे समज."

गोरक्षाने होकार देताच दत्तात्रेय अदृश्य पावले. गोरक्षाने चौदा भुवने, तीर्थक्षेत्रे, गुहा, वने, समुद्र सर्व शोधले पण दत्तात्रेय काही त्यांना सापडले नाहीत. आपण हरलो असे लक्षात येऊन गोरक्षांनी मच्छिंद्रनाथांचा धावा केला. मच्छिंद्रनाथ तात्काळ पर्वतावर प्रकट झाले. गोरक्षांनी झालेली हकीकत सांगितली. ती एकल्यावर मच्छिंद्र म्हणाले, "गोरक्षा! हा नक्कीच अत्रेय आहे. त्यांच्याशिवाय अन्य कोणालाही असला अचाट प्रकार करता येणार नाही. त्याला शोधण्याचा मार्ग एकच की तू लीन भावाने पंचतत्वात विलीन झालेल्या दत्तात्रेयांना मनोध्यानाने शोध." गुरू आज्ञेनुसार गोरक्षांनी तसे करताच दत्तात्रेयांचे दिव्य स्वरूप त्यांना दृगोचर झाले. "अलक्ष" शब्द गर्जून गोरक्ष त्यांना "आदेश" करते झाले. यानंतर मच्छिंद्रनाथांनी गोरक्षनाथांचा हात भगवान दत्तात्रेयांच्या हातात देवुन त्यांच्या सेवेत राहण्याची आज्ञा गोरक्षनाथास केली. अशी मान्यता आहे की सिद्ध गोरक्षनाथ आजही दत्तसेवेत आहेत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गोरक्षनाथांच्या धर्मसाधनेत निगम, आगम, मंत्र-तंत्र, वज्रयान, हनियान, सिद्धयोगी इ. चा समावेश होत असला तरी तिचे शुद्धीकरण करण्याचा जास्तीतजास्त प्रयत्न त्यांनी केला. वैदिकांचे शुष्क व नीरस कर्मकाण्ड त्यांनी वगळले. तांत्रिकांचा व शाक्तांचा वामाचार त्यांनी त्याज्य मानला. जारण, मारण, उच्चाटन यांच्यापेक्षा देहशुद्धी, ध्यानयोग, कुंडलिनीजागृती यांनी त्यांनी आपला साधनेत महत्वाचे स्थान दिले. वैदिक कर्मकाण्डाला व तांत्रिकांच्या वामचाराला विरोध करून त्यांनी आपली योगसाधना कर्मयोग व भक्तियोग यांच्याद्वारे समाजाभिमुख केली. इंद्रियनिग्रह, आत्मसाधना, मनोविकास यांना महत्त्व देऊन धर्मभेद, वर्णभेद, जातिभेद यांचा विचार न करता त्यांनी भारतीय धर्मसाधनेची बैठक अधिक विस्तृत केली. गुरु गोरक्षनाथांची महती गाण्यासाठी कित्येक ग्रंथ लिहिले तरी ते अपुरे पडतील, इतके ते महान होते!

॥ श्री चैतन्य गोरक्षनाथाय नमः ॥

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प तिसरे

श्री श्रीपाद श्रीवल्लभ स्वामी

जन्म: भाद्रपद शुद्ध ४, गणेश चतुर्थी, शके १३२०, पिठापूर,
आंध्रप्रदेश

आई/वडील: सुमती महाराणी /अप्पलराज शर्मा

निवास क्षेत्र: कुरगड्डी (कुरवपूर) (कर्नाटक राज्य)

संप्रदाय: दत्तावतारी

वेष: ब्रम्हचारी

कार्यकाळ: शके १३२० -१३५०

समाधी: अवतार समाप्ती अश्विन वद्य १२ शके १३५०,
कुरवपूर

चरित्र ग्रंथ: श्रीपाद चरितामृत

*_दत्तावतार श्री श्रीपाद श्रीवल्लभ स्वामी यांची जन्म
पार्श्वभूमी_*

या कलीयुगात भक्ताचा उध्दार करण्यासाठी आद्य देव श्री ब्रम्हा, श्री विष्णु व शिव या त्रिमूर्तींनी श्री दत्तात्रेय यांचा अवतार घेतला. ब्रम्हदेव 'चंद्र' झाले, श्री विष्णू 'दत्त' झाले आणि महेश 'दुर्वास' झाले. काही दिवसांनी चंद्र व दुर्वास मातेला म्हणाले, "आम्ही दोघे तपाला जातो, तिसरा 'दत्त' येथेच राहील. तोच त्रिमूर्ती आहे असे समज." अनुसूयेने अनुज्ञा दिली असता चंद्र व दुर्वास तप करण्यासाठी निघून गेले. त्रिमूर्ती दत्त मात्र आई-वडिलांची देव करीत तेथेच राहिले. ब्रम्हदेव आणि शंकर यांनी आपापले दिव्य अंश दत्ताच्या ठिकाणी स्थापन केले. तेव्हापासून दत्त अत्रि-अनुसूयेचा पुत्र, श्रीविष्णूचा अवतार असूनही त्रिमूर्ती दत्तात्रेय म्हणून एकत्वाने राहिला. अत्रि म्हणून आत्रेय व अत्रिअनुसूयेला देवांनी तो दिला म्हणून 'दत्त' तो दत्तात्रेय महाप्रभू हाच गुरु परम्परेचे मुळ पीठ आहे. श्रीदत्तात्रेय यांचे पासून पुढे तीन अवतार झाले. प्रथम 'श्रीगुरु श्रीपाद श्रीवल्लभ महाराज' हा अवतार, द्वितीय 'श्रीगुरु नृसिंहसरस्वती महाराज' व तिसरा अवतार 'श्री स्वामी समर्थ महाराज' हे तिन्ही अवतार श्रीगुरु दत्तात्रेय यांचेच आहेत.

श्रीपाद श्रीवल्लभ यांचा जन्म भाद्रपद शुक्लपक्ष चतुर्थी ला झाला. कृष्ण-यजुर्वेद शाखा, आपस्तंब सूत्र, भारव्दाज गोत्री, अप्पलराज शर्मा आणि महाराणी सुमतीदेवी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

यांच्या पोटी झाला. या अवताराची माहिती गुरुचरित्रात, पाच, आठ, नऊ व दहा या चार अध्यायात आलेली आहे.

श्रीदत्तांचा पहिला अवतार असलेल्या श्रीपाद वल्लभांबद्दल मात्र खूपच कमी माहिती ठाऊक आहे. भगवान दत्तात्र्यांनी जगदोद्धारासाठी शके १३२० मध्ये आंध्र प्रदेशातील पूर्व गोदावरी जिल्ह्यात पीठापूर नावाच्या गावात जन्म घेतला. या गावात अप्पलराज नावाचा एक आपस्तंभ शाखेचा ब्राम्हण होता. त्याच्या धर्मपत्नीचे नाव सुमती. ती मोठी सदाचरणी व पतिव्रता होती. अतिथी-अभ्यान्गताची ती मनोभावे सेवा करीत असे. दोघेही सत्वगुणी होते. ती श्रीविष्णूची आराधना-उपासना करीत असे. एके दिवशी मध्यान्हकाळी श्रीदत्तात्रेय अतिथीवेषात तिच्या घरी भिक्षेसाठी आले. त्या दिवशी अमावस्या होती तसेच तिच्या घरी श्राद्धही होते. श्राद्धासाठी बोलाविलेले ब्राम्हण अद्याप यावयाचे होते. दारी अतिथी आलेला आहे हे पाहून सुमतीने त्या अतिथीचे स्वागत करून त्याला श्राद्धासाठी जो स्वयंपाक तयार केला होता त्याची भिक्षा वाढली. त्यामुळे प्रसन्न झालेल्या अतिथीवेषातील श्रीदत्तात्रेयांनी तीन शिरे, सहा हात अशा स्वरूपात दर्शन दिले. आज आपल्या घरी प्रत्यक्ष श्रीदत्तप्रभू जेवले हे पाहून सुमतीला अतिशय आनंद झाला. तिने श्रीदत्तात्रेयांना साष्टांग नमस्कार घातला. प्रसन्न झालेले श्रीदत्तात्रेय तिला म्हणाले,

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

"माग माते जे इच्छिंसी । जे जे वासना तुझे मन पावसी ।
पावसी त्वरित म्हणतसे॥

("माते, मी तुझ्यावर प्रसन्न झालो आहे. तुला जे हवे असेल ते माग.")

श्रीदत्तात्रेयांनी असे आश्वासन दिले असता सुमती अत्यंत विनम्रपणे भगवान दत्तप्रभूंना म्हणाली, "भगवंता, आपण मला 'जननी' म्हणालात तेव्हा ते नाव सार्थ करावे. माझ्या पोटी आपण जन्म घ्यावा. मला पुष्कळ पुत्र झाले, परंतु ते जगले नाहीत. त्यातून दोन पुत्र वाचले आहेत, पण त्यातील एक आंधळा आहे व दुसरा पांगळा आहे. ते असून नसल्यासारखे आहेत, म्हणून मला आपल्यासारखा विश्ववन्द्य, परमज्ञानी, देवस्वरूप असा पुत्र व्हावा." सुमतीने अशी प्रार्थना केली असता प्रसन्न झालेले श्रीदत्तप्रभू पुढील धर्मकार्याचे स्मरण होऊन तिला म्हणाले, "माते, तुला मोठा तपस्वी पुत्र होईल. तुझ्या वंशाचा उद्धार करील. कलियुगात त्याची फार मोठी कीर्ती होईल. परंतु तुम्ही, तो जे सांगेल तसे करा. नाहीतर, तो तुमच्याजवळ राहणार नाही. तुमचे सगळे दैन्य-दुःख दूर नाहीसे करेल." असा सूचक आशीर्वाद देऊन अतिथीरूपी श्रीदत्तात्रेय अदृश्य झाले. हे वरदान ऐकून सुमतीला अतिशय आनंद झाला.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

काही कामासाठी बाहेर गेलेला अप्पलराज घरी परतला. सुमतीने त्याला सगळी हकीगत सांगितली. मध्यानकाळी कोणी अतिथी आल्यास त्याला भिक्षा घालण्यास चुकू नको असेही श्रीदत्तात्रेयांनी सांगितले होते. त्याचप्रमाणे माहूर, करवीर, पांचाळेश्वर या ठिकाणी श्रीदत्तात्रेयांचा निवास असतो आणि जे कोणी भिक्षा मागावयास येईल त्याला श्रीदत्तप्रभू मानून भिक्षा घालावी असेही त्यांनी सांगितले होते. सुमतीने सांगितलेली हकीगत ऐकून अप्पलराज अतिशय आनंदित झाला. तो सुमतीला म्हणाला, "तू अगदी योग्य तेच केलेस. आज श्राद्ध खऱ्या अर्थाने सफल झाले. माझे पितर आज एकाच भिक्षेने तृप्त झाले. कारण आज आपल्याकडे श्रीदत्तरूपी प्रत्यक्ष विष्णूच आले होते. हे सुमती, तुझे मातापिता खरोखर धन्य आहेत. तुला जो वर मिळाला तसाच पुत्र तुला होईल. पुढे यथाकाली सुमती गर्भवती झाली. नवमास पूर्ण झाल्यावर एका शुभदिवशी (भाद्रपद शुक्ल चतुर्थी) सुमती प्रसूत झाली. तीला एक पुत्र झाला. त्याचे जातकर्म करण्यात आले. अप्पलराजाने खुप दानधर्म केला. विद्वान ब्राम्हणांनी त्याची जन्मपत्रिका तयार करून त्याचे भविष्य वर्तवले की, 'हा मुलगा दीक्षाकर्ता जगद्गुरु होईल.' भगवान दत्तात्रेयांनी वर दिल्याप्रमाणे हा मुलगा झाला हे ध्यानात घेऊन त्या नवजात बालकाचे नाव 'श्रीपाद श्रीवल्लभ' असे ठेवले. हे भगवान दत्तात्रेय असून

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

लोकोद्धारासाठी अवतीर्ण झाले आहेत हे अप्पलराज व सुमती यांना समजून ते अत्यंत आनंदाने श्रीपादाचे संगोपन करीत होते.

यथावकाश श्रीपाद सात वर्षांचा झाला. मग अप्पलराजाने त्याचे यथाशास्त्र मौजीबंधन केले. मुंज होताच श्रीपाद चारही वेद म्हणू लागला. तो न्याय, मीमांसा, तर्क इत्यादी दर्शनशास्त्रांत पारंगत झाला. त्यावर भाष्य करू लागला. आचारधर्म, व्यवहारधर्म, प्रायश्चित्ते, वेदांत इत्यादींचे ज्ञान तो लोकांना समजावून देऊ लागला. श्रीपादाची असामान्य बुद्धिमत्ता पाहून लोक आश्चर्याने थक्क झाले. त्याच्या मुखातून ज्ञान श्रवण करण्यासाठी अनेक लोक पीठापुरास येऊ लागले. श्रीपाद सोळा वर्षांचे झाले. माता-पित्यांनी श्रीपादांच्या विवाहाबद्दल चर्चा सुरू केली. त्यांनी श्रीपादांना विवाहाविषयी विचारले, त्यावेळी ते म्हणाले, "मी विवाह करणार नाही. मी वैराग्य स्त्रीशी विवाह केला आहे. मी तापसी ब्रम्हचारी, योगश्री हीच आमची पत्नी होय. माझे नावच श्रीवल्लभ आहे. मी आता तप करण्यासाठी हिमालयात जाणार आहे." हे ऐकून आई-वडिलांना खूप वाईट वाटले. परंतु 'तुला' ज्ञानी पुत्र होईल. तो सांगेल तसे वागा.' हे श्रीदत्तप्रभूंचे शब्द सुमतीला आठवले. या मुलाचा शब्द आपण मोडला तर काहीतरी विपरीत होईल तेव्हा याला अडवून चालणार नाही. असा विचार करून आई-वडील त्यांना म्हणाले, "बाळा, तू आमच्या म्हातारपणी आमचा सांभाळ करशील अशी आम्हाला आशा होती. पण आम्ही तुला अडवीत नाही."

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आपल्याला पुत्रवियोग होणार या विचाराने सुमती दुःख करू लागली. तेव्हा श्रीपाद तिला समजावीत म्हणाले, "तुम्ही कसलीही चिंता करू नका. तुम्हाला हवे असेल ते मिळेल." मग त्यांनी आपल्या आंधळ्या व पांगळ्या बंधूंकडे अमृतदृष्टीने पहिले. आणी त्याचक्षणी परिस्पर्शाने लोखंडाचे सोने होते त्याप्रमाणे त्या दोघा भावांना दिव्य देह प्राप्ती झाली. आंधळ्याला दृष्टी आली व पांगळ्याला पाय आले. त्या दोघांनी श्रीपादांच्या चरणकमलांवर डोके ठेवले. 'आम्ही आज कृतार्थ झालो, धन्य झालो.' असे ते म्हणाले. श्रीपादांनी त्यांच्या मस्तकावर वरदहस्त ठेवून आशीर्वाद दिला.

"तुम्हाला पुत्रपौत्रांसह सर्वप्रकारची सुखसमृद्धी प्राप्त होईल . तुम्हाला दीर्घायुष्य प्राप्त होईल. तुम्ही चिरकाल सुखाने नांदाल. तुम्ही आई-वडिलांची सेवा करा. तुम्ही परमज्ञानी व्हाल. शेवटी तुम्हाला मोक्ष प्राप्त होईल." मग ते आई-वडिलांना म्हणाले, "या दोन्ही मुलांच्या सहवासात राहून तुम्ही शतायुषी व्हाल. आता मला परवानगी द्या. मी उत्तरदिशेला जात आहे. अनेक साधुजनानांना मी दीक्षा देणार आहे." सर्वजण श्रीपादांच्या पाया पडले. श्रीपाद श्रीवल्लभ घरातून बाहेर पडले एकेकी गुप्त झाले.

'श्रीगुरुचरित्र' या मराठी ग्रंथामध्ये त्यांच्याबद्दल फारच थोडी माहिती उपलब्ध आहे. दत्तभक्त व

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

सामान्य लोकांना कारंजा क्षेत्राचे श्रीनृसिंह सरस्वती आणि अक्कलकोट क्षेत्राचे श्री स्वामी समर्थ हे दत्तगुरूंचे दोन अवतार चांगले माहित आहेत. पण पहिला अवतार असलेल्या श्रीपाद वल्लभांबद्दल मात्र खूपच कमी माहिती ठाऊक आहे. या पार्श्वभूमीवर श्रीपाद श्री वल्लभांच्या अलौकिक कार्याचा तसेच पीठापुरम या त्यांच्या जन्मक्षेत्रांचा थोडक्यात घेतलेला धांडोळा उद्बोधक आणि अनेकांच्या माहितीत नव्याने भर टाकणारा ठरेल अशी अपेक्षा आहे. त्यांचे समकालीन असलेल्या शंकर भट्ट यांनी लिहिलेले चरित्र संस्कृत भाषेत होते आणि नंतर त्याचा तेलुगु भाषेत अनुवाद झाला.

पिठापुरम येथे १६ तर कुरवपूर येथे १४ वर्षे अशा अवघ्या ३० वर्षांच्या कालावधीत अद्भूत असे लीलाचरित्र दाखवून त्यांनी इह-पर लोकातील सर्वांना शाश्वत सुख प्रदान केले. त्यांच्या बाललीला प्रत्यक्ष भगवान बालकृष्णाच्या लीलेसारख्या अत्यंत मधुर आणि अद्भूत आहेत. पुढे जप, तप, ध्यान, तपस्या या सर्वांचे फल स्वतःला न घेता सृष्टीला देत आपल्या भक्तांची आश्वीव्याप्तीतून सुटका करण्यासाठी त्यांनी आपले तपोबळ सहस्रपटीने वाढविले. आपल्या दिव्य अगम्य आणि मानवाच्या दृष्टीने अनाकलनीय असलेल्या लीलांद्वारे जनता जनार्दनाच्या उद्धारासाठी त्यांनी आपले आयुष्य घातले. पाण्यावरून चालणे, व्यंग व्यक्तीस अव्यंगता प्राप्त होणे, उपस्थितांसाठी शिजवलेले अन्न कमी असूनही ते सर्वांना पुरून

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

शिल्लक राहणे, लांबच्या प्रवासातही दूध, दही, लोणी खराब न होता नीट राहणे, अंध व्यक्तीस दृष्टी प्राप्त होणे, मृत जीवास जीवनदान देणे अशा कितीतरी प्रकारच्या चमत्कृतीपूर्ण लीलांनी त्यांचे आयुष्य भरलेले दिसते. या दिव्य लीलांच्या प्रकटनातून प्रामुख्याने संत-सज्जनांचे संरक्षण, कर्ममार्गाचे आचरण, गर्वहरण, दृष्टांचे निर्दालन, अस्पृश्यता निवारण, सत्कर्माचे प्रचारण, भूदान व अन्नदानाचे महत्त्व, नामस्मरणाचा महिमा, भूत-पिशाच बाधांचे निर्मूलन आदि अनेक गोष्टींचा संदेश दिला. आंध्र प्रदेशातील पीठापुरम येथे या दैवी बालका ने बालवयात म्हणजे सोळाव्या वर्षाच्या आतच सकळ शास्त्रात विशेषतः वेदांतात प्रावीण्य मिळविले. नंतर समस्त मानवजातीच्या कल्याणासाठी भारत भ्रमण केले.

पिठापुरम येथील देखण्या मंदिरातील श्रीपाद श्रीवल्लभांच्या मूर्तीच्या पवित्र दर्शनाने भक्तांच्या डोळ्याचे पारणे फिटते. तेथे भक्तांना अभिषेक करता येतो. मंदिराच्या प्रांगणात औदुंबर वृक्ष असून तेथे दत्तांच्या पादुका आहेत.

*_पुढील जन्माविषयी भविष्यवाणी, नृसिंहसरस्वती आणि स्वामी समर्थ अवतार जन्मसंकल्प_*

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

समस्त कल्याणकारी गुणांनी युक्त अशा
वासवांबिकेस श्रीपाद प्रभू म्हणाले "तुझा संकल्प सिध्द होईल !
मी आणखी चौदा वर्षे म्हणजे या शरिराला तीस वर्ष येईपर्यंत
श्रीपाद श्रीवल्लभ या रूपांतच राहून त्या नंतर गुप्त होईन.
त्यानंतर संन्यास धर्माच्या उध्दाराच्या
निमित्ताने नृसिंहसरस्वती ह्या नावाने ओळखला जाईन. ह्या
दुसऱ्या अवतारात ८० वर्षे राहीन, या अवतार समाप्तीनंतर
कर्दळी वनात ३०० वर्षे तपोनिष्ठेत राहून प्रज्ञापुऱात
(अक्कलकोट) स्वामी समर्थ या नावाने अवतार धारण करीन.
अवधूत अवस्थेत सिध्दपुरुषांच्या रूपाने, अपरिमित अशा
दिव्यकांतीने, अगाध लीला, दाखवीन. साऱ्या जगाला धर्म
कर्मांला अनुसरून, त्या विषयी आसक्तीरहित करीन."

अश्या या भगवान श्रीपाद श्री वल्लभ स्वामींनी
'अश्विन कृष्ण द्वादशीस' अवतार समाप्त केला.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प चौथे

श्री नृसिंह सरस्वती महाराज

जन्म: लाडाचे कारंजा, पौष शुद्ध व्दितीया इ. स. १३७८

आई/वडिल: आंबामाता / माधव

वेष: संन्यासी

मुंज: इ. स. १३८५

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गुरुः कृष्णसरस्वती

संन्यासः इ. स. १३८८

तिर्थाटनः इ. स. १३८८ ते १४२१

औदुंबर चातुर्मासः इ. स. १४२१

नरसोबावाडीः इ. स. १४२२ ते १४३४

गाणगापुरः इ. स. १४३५ ते १४५८

कार्यकाळः इ.स. १३७८ ते १४५८

निजानंदीगमनः इ. स. १४५८

विशेषः दत्तावतार, धर्मसंस्थापनेचे कार्य चरित्र ग्रंथ, श्री गुरुचरित्र

शिष्यपरंपराः १) माधव सरस्वती, २) बाळसारस्वती, ३)

कृष्णसरस्वती, ४) उपेंद्र माधव सरस्वती, ५) सदानंद सरस्वती,

६) ज्ञानज्योति सरस्वती व ७) सिद्ध सरस्वती.

*_श्रीचा जन्म व बालपण_*

पूर्वावतार श्रीपाद श्रीवल्लभांच्या कृपाशीर्वादाने
शनिप्रदोष व्रत करून शिवोपासना करणारी कुरुगड्डीची अंबाबाई
वऱ्हाड प्रांतात, करंज नगरात वाजसनेय शाखेच्या ब्राह्मणाची

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

सुकन्या होऊन जन्माला आली. याही जन्मी तिचे नाव 'अंबा' असेच ठेवण्यात आले. पूर्वसंस्कारानुरूप ती या जन्मीसुद्धा शिवभक्ती करू लागली. त्याच ग्रामातील माधव नामक शिवोपासक तरुणाशी तिचा विवाह झाला. विवाहोत्तर तिचे मूळचे 'अंबा' हेच नाव कायम ठेवण्यात आले. हे ईश्वर-निष्ठदाम्पत्य श्री शिवोपासनेत मग्न असतानाच श्रीदत्तप्रभूंनी वचन दिल्याप्रमाणे पौष शुद्ध द्वितीयेला, शनिवारी माध्यान्हकाळी त्यांच्या पोटी सुपुत्र रूपाने अवतार धारण केला- हेच श्री नृसिंह सरस्वती होत.

जन्म होताचि ते बालक । ॐ कार शब्द म्हणतसे अलौकिक
पाहून झाले तटस्थ लोक । अभिनव म्हणोनि तये वेळी ॥

जन्मताच ते ॐचा जप करू लागले.
सर्वसामान्य मुलाप्रमाणे रडले नाहीत. त्यामुळे सर्वांना आश्चर्य वाटले. तत्कालीन महान ज्योतिषांनी हा मुलगा साक्षात ईश्वरावतार असल्याचे सांगितले. हा लौकिक मुलगा श्रीहरीप्रमाणे सर्व नरांचे पाप, ताप, दैन्य हरण करणारा होईल म्हणून याचे नाव 'नरहरी' असे ठेवावे असे त्यांनी सुचवले.

याच्या स्पर्शाने आईच्या स्तनांतून अमाप दूध स्रवत असे. कौतुकात बाळ वाढू लागले. पण वय वाढत चालले तरी ॐकाराखेरीज कोणताच शब्द त्याला बोलता येत नसे. हा मुलगा मुका निघणार की काय ? अशी शंका आली. सात वर्षांपर्यंत बाळाने दुसरा शब्दच कधी उच्चारला नाही. त्याच्या मुंजीचा बेत ठरला. पण हा कुमार मंत्रोच्चार कसा करणार, म्हणून सर्वांना काळजी होती. यथाविधी नरहरीचा व्रतबंध करण्यात आला. गायत्री मंत्राची दीक्षा घेऊन कुमार मातेजवळ भिक्षेसाठी आला. या वेळी बाळाने ऋग्वेदातील मंत्राचा स्पष्ट उच्चार केला, 'अग्निमीळे पुरोहितं' या मंत्राचा उच्चार ऐकताच सर्वांना नवल वाटले. यजुर्वेद, सामवेद म्हणून बाळाने सगळ्या लोकांना चकित केले. हा कुमार अवतारी पुरुष असल्याची खात्री सर्वांना पटली. मातेला बाळाने एक भिक्षा मागितली, 'निर्धार राहिला माझिया चित्ता । निरोप द्यावा आम्हां त्वरिता । जाऊं तीर्थे आचरावया ॥' (११.८३) वेदाभ्यास करण्यासाठी सर्वत्र संचार करण्याचा बाळाचा मानस पाहून मातापित्यांस दुःख झाले. पुत्र रक्षक होईल, या आशेवर जगलेल्या मातेची निराशा झाली. आईचे दुःख ओळखून मुलाने तिला ब्रह्मज्ञान सांगितले. तिला आणखी चार पुत्र होतील असे आश्वासन दिले आणि पूर्वजन्माची स्मृती करून दिली. त्याबरोबर 'श्रीपादश्रीवल्लभ स्वरूपता । दिसतसे तो बाळक ॥' (११.९३) या श्रीपादरूपी नरहरीला ओळखून मातेने बालकाचे चरण धरले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मुंजीनंतर ते लवकरच तीर्थयात्रेला निघाले. पण वत्सल मातेच्या आग्रहास्तव ते एक वर्ष करंज ग्रामातच राहिले. मातेला आणखी दोन सुपुत्रांची प्राप्ती झाल्यानंतर ते श्री क्षेत्र काशीला निघाले. प्रयाणकाली त्यांनी मातेला त्रैमूर्ती दत्त-स्वरूपात दर्शन देऊन पूर्ववतारातील श्रीपाद श्रीवल्लभ आपणच असल्याचे दाखवून दिले. स्मरण करशील त्यावेळी मी तुला दर्शन देईन असे आश्वासन देऊन ते श्री क्षेत्र काशीला निघाले.

श्री क्षेत्र काशीला त्यांनी उग्र अनुष्ठान आरंभले. या बाल ब्रह्मचारी साधूची ती भक्तियुक्त पण कठोर साधना, तपश्चर्या पाहून श्री क्षेत्र काशीतील लहानथोर, विद्वान पंडित, आबालवृद्ध आश्चर्यचकित झाले. सर्वजण त्यांना विनम्रभावाने नमस्कार करू लागले; पण इच्छा असूनही संन्यासी लोकांना नमस्कार करता येईना. म्हणून काशीतील तत्कालीन ख्यातकीर्त, सर्वश्रेष्ठ, वयोवृद्ध संन्यासी श्रीकृष्णसरस्वती स्वामींनी त्यांना चतुर्थाश्रम स्वीकारण्याची विनंती केली. पितृतुल्य ऋषितुल्य श्री स्वामींच्या विनंतीला मान देऊन त्यांनी संन्यासदीक्षा स्वीकारली. वृद्ध श्री कृष्णसरस्वती स्वामींनीच त्यांना चतुर्थाश्रमाची दीक्षा दिली. त्यांच्या हाती दंड दिला. त्यांचे 'श्री नृसिंहसरस्वती' असे नूतन नामकरण केले.

पायी खडावा, कटीला कौपीन अंगावर भगवी छाटी, गळ्यात रुद्राक्ष माळा, हातात दंड कमंडलू, कपाळी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

भस्म, मुखावर सात्विक स्मितहास्य, संपूर्ण देहावर तपश्चर्येचे तेज, हृदयात ब्रह्मानंद असलेले दत्तावतारी श्री नृसिंहसरस्वती सर्वांना साक्षात श्री काशीविश्वेश्वरच वाटत. त्यामुळे संन्याशांसह सर्व काशीकर जन त्रिभुवनवंदय श्री नृसिंहसरस्वती स्वामींना विधियुक्त वंदन करीत. अत्यंत विनयाने, प्रेमाने त्यांना शरण येत. त्यांच्या दर्शनाने सर्व धन्य होत. कृतार्थ होत. लवकरच त्यांनी श्री क्षेत्र काशीचा निरोप घेतला. ते श्री क्षेत्र प्रयागला त्यांचे तीन वर्षे वास्तव्य होते. या वास्तव्यात त्यांना अनेक शिष्य लाभले. यांपैकी सात जणांना त्यांनी विधियुक्त संन्यासदीक्षा दिली. माधवसरस्वती, बाळकृष्णसरस्वती, उपेंद्रसरस्वती, सदानंदसरस्वती, ज्ञानज्योतीसरस्वती, कृष्णसरस्वती, आणि सिद्धसरस्वती हे सात शिष्योत्तम होत.

मंजारिका नावाच्या गावी माधवारण्य नावाचे एक मुनी नृसिंहाचे उपासक होते. मानसपूजेत ध्यानाची जी मूर्ती ते पाहात होते, ती श्रीगुरुंचीच म्हणजे नृसिंहसरस्वतींचीच आहे हे ध्यानात येताच त्यांनी श्रीगुरुंना आपले सर्वस्व अर्पण केले. श्रीगुरुंनी त्यांना आत्मबोध केला. तेथून ते वासर ब्रह्मेश्वर नावाच्या क्षेत्रास आले. येथे गोदावरीच्या पात्रात स्नान करीत असताना त्यांना एक करुण दृश्य दिसले. एक ब्राह्मण पोटदुखीच्या विकाराने त्रस्त होऊन आत्महत्या करण्याच्या विचारात होता. श्रीगुरुंचे त्याच्याकडे लक्ष गेले व त्याला त्यांनी रोगमुक्तीचा उपाय सांगितला.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

याच वेळी गंगास्नानास सायंदेव नावाचा एक ग्रामाधिकारी आला. त्याने श्रीगुरूंना मनोभावे वंदन केले. हा सायंदेव आपस्तंब शाखेचा कौडिण्य गोत्री असून कडगंचीचा रहाणारा, पण उदरभरणार्थ यवनांची सेवा करणारा होता. त्याचा भाव पाहून श्रीगुरू त्याला म्हणाले, 'या ब्राह्मणास पोटदुखीचा विकार आहे. तू याला घरी घेऊन जा व पोटभर मिष्टान्न घाल. त्याची व्यथा दूर होईल.' सायंदेवाने श्रीगुरूंनाही आमंत्रण दिले. श्रीगुरू सायंदेवाच्या घरी आले. त्याच्या पत्नीने, जाखाईने श्रीगुरूंची मनोभावे षोडशोपचार पूजा केली. 'तुला अनेक पुत्र होती. तुझ्या घरात गुरुभक्ती वाढेल' असा तिला आशीर्वाद मिळाला. ब्राह्मणाचा पोटदुखीचा विकारही संपला.

'कृष्णसरस्वती' नावाचे एक वृद्ध संन्यासी होते. ते केवळ ब्रह्मज्ञानी असून स्नेहभावाने सर्वांकडे पहात. या वृद्ध स्वामीची व इतरही संन्याशांची ही विनंती मान्य करून नरहरीने कृष्णसरस्वतींकडून संन्यासदीक्षा घेतली. नरहरीस कृष्णसरस्वती गुरू झाले. या कृष्णसरस्वतींची गुरुपीठिकाही अत्यंत थोर प्रकारची होती. आदिपीठाचे शंकर हे पहिले गुरू. त्यानंतर विष्णू, त्यानंतर ब्रह्मदेव हे मूळपीठ असून पुढे वसिष्ठ, शक्ती, पराशर, व्यास, शुक, गौडपादाचार्य, गोविंदाचार्य, शंकराचार्य, विश्वरूपाचार्य, ज्ञानबोधीगिरिय, सिंहगिरिय, ईश्वरतीर्थ, नृसिंहतीर्थ, विद्यातीर्थ, शिवतीर्थ, ज्ञानतीर्थ, मळियानंद, देवतीर्थसरस्वती, सरस्वतीयादवेन्द्र आणि

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

शिष्य कृष्णसरस्वती असून त्यांचेकडून नरहरीने संन्यासदीक्षा स्वीकारली. 'श्रीनृसिंहसरस्वती' असे नवे नाव नरहरीने धारण केले.

*_श्री गुरूंचे तीर्थाटन_*

उत्तरेकडील वास्तव्य संपवून ते सप्त शिष्यांसह दक्षिणेकडे वळले. निरनिराळ्या तीर्थांना त्यांनी भेटी दिल्या. तब्बल तीस वर्षांनी ते मार्गदर्शनार्थ स्वगृही करंजनगरला परतले. करंजग्रामातील लोकांनी त्यांचे उत्स्फूर्त स्वागत केले. संन्यासी बनलेल्या अलौकिक बाळाच्या मंगल दर्शनाने माता-पिता कमालीचे आनंदित झाले. त्यांनी मातापित्याला प्रेमाने आलिंगन दिले. त्यावेळी उभयतांची काया तेजाळून ते खऱ्या सुखाचे अधिकारी बनले.

काही दिवस करंजपुरीत राहून ते लोकोद्धारासाठी पुनश्च बाहेर पडले. त्यांच्या भोवती भाविकांचा अक्षरशः गराडा असे. ते लोकांच्या आधिव्याधी हरण करीत. निपुत्रिकांना सुपुत्र देत. त्यांनी केलेल्या अभूतपूर्व चमत्कारांनी त्यांची कीर्ती सर्वत्र पसरली. अनेक पतितांचा, पाप्यांचा त्यांनी लीलया उद्धार केला. अनेकांना त्यांनी सन्मार्गाला लावले. वाढत जाणाऱ्या जनसंपर्कापासून थोडे दिवस दूर राहण्यासाठी ते

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

वैजनाथ येथे एक वर्ष गुप्त राहिले. एकांतवासाचे सुख उपभोगू लागले. सेवेला सिद्धसरस्वती नावाचे शिष्य होते. श्रीगुरुंच्या गुप्त रहिवासात एक उत्कट जिज्ञासेचा ब्राह्मण त्यांच्या दर्शनासाठी आला; पण वर्षभर त्याला दर्शन झाले नाही. सिद्धसरस्वतींनी त्याला 'गुरुचरित्र' सांगितले. आजच्या लोकप्रिय गुरुचरित्राचा निम्मा भाग अशा रीतीने वैजनाथ येथे तयार झाला.

एका वर्षाच्या गुप्त अनुष्ठानानंतर श्री गुरुंचा पुनश्च अखंड संचार सुरू झाला. कृष्णातिरी भिलवडी येथील भुवनेश्वरी देवीसन्निध असलेल्या श्री क्षेत्र औदुंबरी त्यांनी एक चातुर्मास वास्तव्य केले. तिथून ते कृष्णा-पंचगंगा संगमावर राहिले. तिथे त्यांचे बारा वर्षे म्हणजे एक तप वास्तव्य होते. 'मनोहर पादुका' स्थापून त्यांनी त्या स्थानाचा निरोप घेतला.

तिथून ते भीमा-अमरजा संगमावर श्री क्षेत्र गाणगापूरला आले. तिथे त्यांचे तेवीस वर्षे वास्तव्य होते. या कालखंडात त्यांनी अनेकांचा उद्धार केला. श्री क्षेत्र गाणगापूर गुरुभक्तांची काशी ठरली. दत्तभक्तांची पंढरी झाली. श्री गुरुंची कीर्ती भारतभर पसरली. चहू दिशांतून लोक त्यांच्या दर्शनाला येऊ लागले. उत्तरोत्तर त्यांचा भक्तपरिवार वाढतच गेला.

गाणगापूर येथे श्रीगुरुंनी जवळजवळ तेवीस वर्षे वास्तव्य करून दीनदुःखितांचा उद्धार केला

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

असल्याने गाणगापुरास दत्तपंथीयांत फारच महत्वाचे स्थान मिळाले आहे. अशा या गाणगापुरात राहून श्रीगुरूंनी अनेक लीला प्रकट करून भक्तजनांचा उद्धार केला. या गावाच्या एका ब्राह्मणाच्या वंध्या म्हशीचे दूध पिऊन श्रीगुरू संतुष्ट झाले. त्यांनी त्याचे दारिद्र्यही दूर केले. तेथील एका ब्रह्मराक्षसाचाही त्यांनी उद्धार केला. शेजारीच कुमशी नावाच्या गावात त्रिविक्रमभारती नावाचा एक तापसी राहात असे. त्याने गाणगापूर येथील श्रीगुरूंच्या चमत्कारांची निंदा केली. दांभिक संन्यासी म्हणून त्यांची त्याने थट्टाही केली. त्यास जाणीव देण्यासाठी ते कुमशीस निघाले. त्रिविक्रमभारती नरसिंहाचे उपासक असून त्याच्याच मानसपूजेत व्यग्र होते. त्यांना नरसिंहाच्या ऐवजी एका दंडधारी पुरुषाचेच दर्शन होत राहिले. खरा प्रकार त्रिविक्रमाच्या ध्यानी आला व तो श्रीगुरूंना शरण गेला. अनेक प्रकारे त्याने श्रीगुरूंची स्तुती केली.

श्रीपाद अवताराच्या वरदानानुसार एक रजक आता वैदुरी अथवा बिदर नगरीत म्लेच्छ जातीत जन्मास येऊन बादशहा झाला होता. पूर्वसंस्कारामुळे त्याच्या मनात हिंदूबद्दल द्वेष नव्हता. ब्राह्मणांचा तो सन्मान करी. विप्रांच्या देवालयांचा तो मान राखी. एक दिवशी या राजाच्या मांडीस एक फोड झाला. कोणत्याही उपायाने तो बरा होईना. त्याला फारच यातना सहन कराव्या लागत होत्या. सत्पुरुषाची सेवा केल्यास हा फोड बरा होईल अशी त्याची खात्री झाली. गाणगापुरास एक यती

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

सत्पुरुष असल्याचे त्याला समजले. त्याने गाणगापुरास जाऊन श्रीगुरूंचे दर्शन घेतले. 'का रे रजका कोठे असतोस ? आमचा दास असूनही फार दिवसांनी भेटलास ?' असे श्रीगुरूंनी म्हणताच म्लेच्छ राजास पूर्व जन्माचे स्मरण झाले. श्रीगुरूंना त्याने साष्टांग नमस्कार केला. श्रीगुरूंच्या कृपेने त्याचा फोड पूर्णपणे बरा झाला.

सिंहस्थाच्या निमित्ताने श्रीगुरू नाशिक-त्र्यंबकेश्वराच्या यात्रेस निघाले. गौतमीत स्नान करून ते गाणगापुरास आले. परंतु या वेळी त्यांच्या मनात भलतीच कालवाकालव होत होती.

'प्रगट झाली बहुख्याति । आतां रहावें गौप्य आम्ही ॥'
(५०.२५४)

असा विचार शिष्यांना बोलून दाखवला. कृष्णसरस्वती, उपेन्द्रसरस्वती, सदानंदसरस्वती, ज्ञानज्योतिसरस्वती, सिद्धसरस्वती इत्यादी आणखी काही शिष्यांचा निर्देश मागे केलेला आहेच. सिद्धसरस्वतीस श्रीगुरूंचा सहवास पुष्कळच असून तोच त्यांच्या निजानंदगमनापर्यंत सान्निध्यात होता. यानेच श्रीगुरूंचे संस्कृत चरित्र तयार केले असावे व या संस्कृत चरित्राच्या आधाराने

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

सिद्धनामधारकसंवादाच्या रूपाने पुढे सरस्वती गंगाधराने विख्यात असा 'श्रीगुरुचरित्र' नावाचा मराठी ग्रंथ लिहिला. नामधारक म्हणजे स्वतः सरस्वती गंगाधर व सिद्ध म्हणजे सिद्धसरस्वती असे मानावयास हरकत नाही.

श्रीगुरु नृसिंहसरस्वतींच्या काळासंबंधाने मतभेद आहेत. शके १३८० म्हणजे सन १४५८ हा सर्वसामान्य असणारा त्यांचा निजानंदगमनकाल कायम केला व श्रीगुरुंचे आयुर्मान ऐंशी वर्षांचे मानले तर त्यांचा जन्म अंदाजे शके १३०० म्हणजे सन १३७८ असा येतो. श्रीनृसिंहसरस्वतींनी आपल्या दीर्घ आयुष्यात प्रतिकूल परिस्थितीत लोकरक्षणाचे व धर्मसंस्थापनेचे फार मोठे कार्य केले आहे. नृसिंहवाडी व गाणगापूर या जुन्या तीर्थांना नवा उजाळा देऊन त्यांनी त्यांचे माहात्म्य वाढविले. लोकांना सन्मार्ग दाखविला.

सकळ येतील मनकामनी । म्हणोनि गौप्य राहों आतां ॥ ...पुढें येतील दुर्दिन । कारण राज्य यवन । समस्त येतील करावया भजन । म्हणोनि गौप्य राहों आतां ॥' (५०.२५७-६१)

याप्रमाणे निरोप घेऊन श्रीगुरु पर्वतयात्रेस म्हणजे श्रीशैल्यपर्वताला निघाले. भक्तजनांच्या अंतःकरणास फारच वेदना झाल्या. त्यांनी श्रीगुरुंच्या चरणांची मनोभावे

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुनःपुनः प्रार्थना केली. शोक करणाऱ्या शिष्यांचे श्रीगुरूंनी परोपरीने सांत्वन केले. आम्ही या गाणगापुरातच आहोत असे त्यांनी पटवून दिले. सांगितल्याप्रमाणे शेवंती, कमळ, कल्हार, मालती इत्यादी पुष्पांचे एक सुरेखसे आसन शिष्यांनी कर्दळीपानावर तयार केले. गंगेच्या पात्रावर आसन ठेवून होताच श्रीगुरूंनी शिष्यांना परत जाण्यास सांगितले.

‘उठले श्रीगुरु तेथूनि । पुष्पासनीं बैसोनि । निरोप देती भक्तांसी ॥ ‘कन्यागती’ बृहस्पतीसी । ‘बहुधान्य’ नाम संवत्सरेसी । सूर्य चाले ‘उत्तर दिगंते’ सी । संक्रांति ‘कुंभ’ परियेसा ॥ ‘शिशिरऋतु’ माघ मासी । ‘असित’ पक्ष ‘प्रतिपदेसी’ । ‘शुक्रवारी’ पुण्यदिवशी । श्रीगुरु बैसले निजानंदी ॥’ (५१.३५-३७)

थोड्याच वेळाने त्यांची प्रसादपुष्पेही शिष्यांसाठी आली. ती सायंदेव, नंदी, नरहरी व सिद्ध या चार शिष्यांनी वाटून घेतली. ज्या काळात महाराष्ट्राची वाटचाल घनांधकारातून चालू होती, त्या काळात श्री नृसिंह सरस्वतींचे जीवनकार्य पथप्रदर्शक प्रखर ज्योतीसारखे कल्याणकारक ठरले. महाराष्ट्रभूमीला भक्तीचा, मुक्तीचा मार्ग दाखविणारा हा महापुरुष मराठी संस्कृतीच्या इतिहासात ‘युगपुरुष’ म्हणून चिरंतन राहिल.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

अशा या भक्तिचंद्राला, धर्मसूर्याला
भक्तिभावपूर्वक कोटी कोटी प्रणिपात !

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

पुष्प पाचवे

श्री स्वामी समर्थ महाराज, अक्कलकोट

जन्म: ज्ञात नाही, अक्कलकोट येथे अश्विन व ५ बुधवार १८५७
ला आले

प्रकट दिन: चैत्र शु. २

आई/वडील: ज्ञात नाही

वेष: दिगंबर (अवधूत)

कार्यकाळ: १८५६ ते १८७८

संप्रदाय: दत्तासंप्रदाय, श्री दत्तांचे चतुर्थ अवतार

गुरु: ज्ञात नाही

समाधी: चैत्र व. १३, इ.स. १८७८ अक्कलकोट येथे

चरित्रग्रंथ: श्री स्वामी लिलामृत, श्री गुरुलिलामृत

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

शिष्य: बाळप्पा महाराज, चोळप्पा महाराज, आळंदीचे
नृसिंहसरस्वती, रामानंद बिडकर महाराज

खालील संतांवर विशेष प्रभाव: श्री साईबाबा, श्री गजानन
महाराज शेगाव, सद्गुरू हरिबाबा महाराज फलटण, शंकर
महाराज

श्री स्वामी समर्थ अक्कलकोट महाराजांचा
अवतार हा श्री दत्त परंपरेत चौथा मानला जातो. दत्तसंप्रदायात
ही परंपरा पुढीलप्रमाणे आहे. वेद आणि पुराणकाळात श्रीदत्त ही
विभूती होऊन गेली. अत्रिऋषी आणि अनसूया यांचा पुत्र म्हणजे
श्रीदत्तगुरू हे होत. ऐतिहासिक दृष्टीने पाहता दत्तपरंपरेतील
पहिले सत्पुरुष म्हणजे श्रीपाद श्रीवल्लभ होत. पूर्वेकडील प्रांतात
पीठापूर येथे १४व्या शतकात त्यांचा जन्म झाला. त्यांनी आपला
अवतार संपविताना 'पुन्हा-भेटेन' असे अभिवचन भक्तांना दिले
आणि त्याप्रमाणे तेच पुढे नृसिंहसरस्वती या नावाने कारंजानगर
येथे (कारंजा-वऱ्हाड) जन्मास आले. त्यांच्या अवतारकार्याचा
कालावधी इ.स.न १३७८ ते १४५८ हा आहे. त्यांनी गाणगापूर येथे
श्रीपाद श्रीवल्लभांच्या पादुकांची स्थापना केली. इ. सन
१४५७च्या सुमारास ते श्रीशैल यात्रेच्यावेळी कर्दळीवनातून गुप्त
झाले आणि त्यानंतर सुमारे ३०० वर्षांनी कर्दळीवनातून ते पुन्हा
प्रकट झाले. तेच स्वामी समर्थ अक्कलकोट महाराज होत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

ऐतिहासिकदृष्ट्या ते तिसरे सत्पुरुष असून दत्ताच्या विभूतिमत्वाचा ते 'चौथा अवतार' मानले जातात. श्री स्वामी समर्थानी स्वतःच 'मूळ पुरुष वडाचे झाड, दत्तनगर हे वसतिस्थान आणी नाव 'नृसिंहभान' असे भक्तांना सांगितल्याने दत्तसंप्रदायात श्री स्वामी महाराजांचे स्वरूप हे श्रीदत्ताचे 'चौथे अवतारित्व' मानण्यात आले. त्यामुळे दत्तभक्त हे स्वामीभक्त झाले.

श्रीदत्तात्रयांचे तिसरे अवतार म्हणून

अक्कलकोटचे श्रीस्वामी समर्थ मानले जातात. आपल्या अवतार समाप्तीच्या वेळी श्रीनृसिंहसरस्वती श्रीशैल्य येथून कर्दळीवनामध्ये गेले. तेथे ते तपश्चर्येला बसले. मध्ये साडेतीनशे वर्षे गेली. त्यांच्याभोवती वारूळ तयार झाले. एकेदिवशी एक लाकूडतोडया लाकूड तोडताना त्याचा घाव चुकला आणि तो वारूळावर पडला. त्या वारूळातून श्रीस्वामी समर्थ प्रकट झाले, असे सांगितले जाते. लाकडे तोडताना कुऱ्हाडीचा घाव वारूळावर बसला व तो श्रीस्वामी समर्थाचे मांडीवर लागून श्रीस्वामी समर्थ समाधीतून जागे झाले. तो कुऱ्हाडीचा वार त्यांचे मांडीवर स्पष्ट दिसत असे. श्रीस्वामी समर्थ तेथून श्रीकाशीक्षेत्री प्रकट झाले. तेथून गंगाकाठाने कलकत्ता, जगन्नाथपुरी मार्गाने गोदावरी तीरावर आले. प्रथम श्रीस्वामी समर्थ मंगळवेढे ग्रामी प्रकट झाले. ते रानात वास्तव्य करीत. क्वचित गावात येत. गावात एक ब्राह्मण कुटुंब होते. ते श्रीस्वामी महाराज गावात आले की

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

भोजन देत. मंगळवेढे येथील वास्तव्यानंतर श्रीस्वामी समर्थ पंढरपूर, मोहोळ, सोलापूर ह्या ठिकाणी वास्तव्य करून 'श्री' अक्कलकोट येथे आले त्या वेळी तीन दिवस स्वामींनी अन्नग्रहण केले नव्हते. चोळाप्या यांनी स्वामींना आपल्या घरी नेले व त्यांना भोजन दिले. त्या वेळेपासून श्री चोळाप्या स्वामींचे एकनिष्ठ शिष्य झाले. चोळाप्यांचे घरातील मंडळी त्यांना 'एक वेडा घरात आणून ठेवला आहे' असे म्हणत. श्री स्वामींच्या दिव्यत्वाची प्रचिती अक्कलकोट येथील मंडळीस येऊ लागली व लोक स्वामीदर्शनास येऊ लागले. राजेसाहेब भोसले यांचीही श्रीस्वामींवर दृढ भक्ती झाली. श्रीस्वामी समर्थ राजवाड्यात कधी कधी जात व एखादे वेळी त्यांचा राजवाड्यातच चारचार दिवस मुक्काम असे.

अक्कलकोट येथे स्वामी महाराज प्रथम आले ते खंडोबाच्या देवळातील कट्ट्यावर स्थानापन्न झाले. (हे खंडोबाचे देऊळ सध्याच्या एस. टी. स्टॅंडसमोर आहे.) तेथून पुढे वटवृक्षाखाली येऊन त्यांनी तपःसाधना केली. बालोन्मत्तपिशाच्चवृत्तीचे ते सिद्ध पुरुष होते. आपल्या वास्तव्यात त्यांनी अनेकविध चमत्कार केले. राजापासून रंकापर्यंत अनेकांवर प्रेमाचा वर्षाव केला. "आपण यजुर्वेदी ब्राह्मण, गोत्र काश्यप, रास मीन (लग्नराशी)," असल्याची माहितीही त्यांनी स्वतःच सांगितली आहे. शिष्यद्वय श्रीबाळप्या व श्री चोळप्या यांचेवरही त्यांनी कृपा केली. श्री स्वामी समर्थांची

कांती दिव्य, तेजःपुंज होती. शरीराचा वर्ण गोरा होता. यांचे ठळक वैशिष्ट्य म्हणजे ते दाशरथी रामाप्रमाणे आजानुबाहू होते. त्यांची उंची सहा फुटांपेक्षाही अधिक होती. विशाल उदर, रुंद खांदे, तीक्ष्ण भेदक नजर आणि पांढऱ्याशुभ्र भुवया ही त्यांची आणखी काही वैशिष्ट्ये. श्रींचा वर्ण गव्हाळ असून, कांती इतकी तेजस्वी होती की त्यांच्याकडे एकसारखे टक लावून पाहणे देखील शक्य होत नसे. त्यांच्या तीक्ष्ण नजरेत विलक्षण जरब होती. त्यांचा रागही असा भयंकर की, एकदा विश्वासराव मानेंसारखे शूर सरदार म्हणाले की, "प्रसंग पडल्यास आम्ही वाघाच्या अंगावर चालून जाण्यास भिणार नाही, परंतु श्रीसमर्थापुढे उभे राहण्यासही आम्हांस धैर्य होत नाही, ते रागावल्यावर जाळून भस्मच करतील, असे भय वाटते!" श्रींचे कर्ण मंगलमूर्तीप्रमाणे मोठे असून, त्यांची नाजूक पाळी श्रींच्या प्रत्येक हालचालींबरोबर मागे-पुढे हलत असत. हसताना पोट धरून हसण्याची सवय असून, बोलणे अल्प असे. बोलणे बहुधा मराठी किंवा हिंदीतून होई. त्यांची काया जुनाट वाटत असली तरी उत्साह तरुणाला लाजविणारा असा होता. त्यांचे एकंदर शरीर गुलाबपुष्पाप्रमाणे सुकोमल असून त्यांच्या पायास हात लावल्यावर असे वाटे की, यांच्या पावलास हाडे मुळीच नसावीत. त्यांच्या कपाळी चंदनाचा भव्य टिळा, गळ्यात तुळशी वा रुद्राक्ष यांच्या माळा असत. त्यांचे सेवेकरी त्यांना कौपीन नेसवीत. डोक्यावर जरीची कानटोपी घालीत आणि अंगावर शाल पांघरीत;

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

परंतु कोणत्या क्षणी स्वामी महाराज या सर्व वस्तू फेकून देऊन दिगंबर बनतील याचा नेम नसे. असा हा अवधूत श्रीसमर्थांच्या रूपात जणू पुन्हा एकदा भूतलावर प्रकटला होता की काय कुणास ठाऊक !

मूळ पुरुष-वडाचे झाड-दत्त नगर-मूळ-मूळ' अशा गूढ शब्दांत स्वतःची माहिती सांगणाऱ्या श्रीस्वामी समर्थांचे चरित्र असेच गूढ आणि अतर्क्य घटनांनी ओतप्रोत भरलेले आहे. ते कोण, कोठले, त्यांचे आई-बाप कोण याचा काहीच थांगपत्ता लागत नाही. मात्र हा शोध घेण्याचा प्रयत्न त्यांच्या काळात काही निकटच्या भक्तांनी करून पाहिला असता त्यांना अपयश आले. स्वामींनी संपूर्ण देशात सर्वत्र भ्रमण केले. विविध ठिकाणी ते विविध नावांनी प्रसिद्ध होते. नंतर ते मंगळवेढ्यात आले. त्यानंतर ते अक्कलकोट या ठिकाणी आले आणि शेवटपर्यंत तेथेच होते. सर्वसामान्य भाविक भक्तांना त्यांनी आपलेसे केले. सर्व जातीपातीचे, बहुजन समाजाचे आणि धर्माचे लोक त्यांच्याभोवती गोळा झाले. त्यांचे बाह्य आचरण काही वेळा बालक भावाचे तर काही वेळा अतिशय रुद्र असे होते. त्यांनी अनेकांचा अहंकार दूर केला. अनेकांना सन्मार्गाला लावले. ज्याचा जसा अधिकार त्याप्रमाणे त्यांच्यावर कृपा केली. निर्भीडता, स्पष्टवक्तेपणा आणि आत्मीयता यामुळे लाखो भक्तांना त्यांनी आपलेसे केले. त्यांच्या कार्यकाळात देशात इंग्रजांचा अंमल होता. इंग्रज शासनाच्या वरवंटयामध्ये जनता

भरडत होती. तिचा आत्मसन्मान त्यांनी जागृत केला. त्यांच्या भक्तांमध्ये हिंदूप्रमाणेच मुसलमान, ख्रिश्चन इ. धर्माचे लोकही सामील होते. त्यांच्याभोवती मोठा शिष्य परिवार तयार झाला होता. प्रत्येक शिष्याला त्यांनी त्याच्या त्याच्या क्षमतेनुसार कार्य दिले आणि परंपरेची पताका दिली.

‘आपण कोठून आला?’ या प्रश्नाला उत्तर देताना श्रीस्वामींनी सांगितले, ‘प्रथम आम्ही कर्दलीवनातून निघालो. पुढे फिरत फिरत कलकत्ता वगैरे शहरे पाहिली. बांगलादेश हिंडून कालीदेवीचे दर्शन घेतले. गंगा तटाकाने फिरत फिरत हरिद्वार व केदारेश्वर पाहिले. पुढे आम्ही गोदातटाकास आलो. गोदावरीचे स्नान करून हिंडत-हिंडत हैद्राबादेस गेलो. तेथे काही दिवस राहून नंतर पंढरपूर व बेगमपूर इथे जाऊन हिंडत मोहोळास आलो. तेथून सोलापुरास आलो. तेथे काही महिने राहून अक्कलकोटास आलो तो इथेच आहे.’ (कै. ग.ब. मुळेकर लिखित श्री स्वामी महाराज चरित्र - पान ५) श्री स्वामी महाराज मंगळवेढ्यात प्रकटले. याविषयीचा ऐतिहासिक संदर्भ चरित्रकारांनी नोंदविला आहे “शके सतराशे साठात । स्वामी जगदुद्धारार्थ । प्रकटले मंगळवेढ्यात । साक्षात दत्त अवतारे ॥” (अ.स्वा. ली.अ. १ ओवी १६) तेथून श्रीमाणिकप्रभूंच्या भेटीनंतर श्री स्वामी समर्थ हे अक्कलकोटास शके १७७९च्या आरंभीस आले. श्रीमंत मालोजीराजे त्यावेळेस नुकतेच राज्यपदारूढ झाले होते. त्यांची स्वामींच्या चरणी अपार श्रद्धा

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

होती. श्री स्वामी समर्थांचे प्रकट वास्तव्य एकूण ४० वर्षे असून (शके १७६० ते शके १८००) त्यातली २१ वर्षे त्यांनी अक्कलकोट येथे वास्तव्य केले. अक्कलकोट येथील त्यांच्या वास्तव्यात त्यांनी दत्तसंप्रदाय बराच वाढविला.

स्वामींची वृत्ती पाहिली तर ती श्रीनृसिंहसरस्वतींच्या वृत्तीपेक्षा पूर्वीच्या क्रमांकांत वर्णिलेल्या कित्येक दत्तावतरांशी अधिक जुळतेशी दिसते. चरित्रकार भागवत लिहितात, 'महाराजांची वृत्ती फारच विलक्षण प्रकारची असे. त्यांच्या वृत्तीस कित्येक लोक पिशाचवृत्ती म्हणत. प्रातःकाळ होण्याबरोबर नित्य नेमाने उठून संन्यासधर्मास योग्य असा प्रातःस्नानादिक जप, तप किंवा अनुष्ठान अथवा ध्यानधारणा वगैरे काहीएक करण्याचा नेम नसून स्वच्छंदाने व दुसऱ्याच्या हाताने सर्व कारभार होत असे. महाराजांस स्नान दुसऱ्याने घालावे, परंतु स्नान व्हावे असे त्यांच्या मर्जीस आल्यास. महाराजांस जेवण दुसऱ्यांनीच घालावे, परंतु जेवावे अशी महाराजांची लहर लागल्यास. महाराजांच्या अंगावर पांघरूण दुसऱ्यांनीच घालावे. परंतु ते अंगावर असावे असे त्यांस वाटल्यास. महाराजांनी मनाला वाटेल त्या ठिकाणी जावे, ती जागा मग राजाचा रंगमहाल असो, अगर स्मशानभूमी असो, वाळवंट असो किंवा निवडुंगाची जागा असो. महाराजांस प्रतिबंध करणारा कोणी नसे. महाराज चारील त्याच्या हातचे अन्न खात असत. परंतु महाराज अधर्मी होते, अशी कल्पनाही कोणास

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

करवत नसे. महाराज कधी कधी दिवसातून दोन दोनदा स्नाने करीत. केशराच्या व चंदनाच्या उट्या अंगाला लावून घेत आणि आरती करून घेत. कधी कधी आठ आठ दिवस स्नानच करीत नसत. कोणास न कळत एखाद्या बागेत अगर स्मशानात अगर जंगलात जाऊन रहात. महाराज चालू लागले म्हणजे त्यांच्याबरोबर कोणाच्यानेही चालवत नसे. ते बोलू लागले म्हणजे एकसारखे काहीतरी बोलत असत. हुक्का ओढू लागले, म्हणजे एकसारखा हुक्काच ओढीत बसत. लहान मुलांजवळ खेळू लागले म्हणजे एकसारखा खेळच चालावा. एखादे वेळी स्वारी रागावली, म्हणजे सात सात दिवस त्यांचा रागच हालू नये. आनंदात स्वारी असली, म्हणजे सर्वांजवळ मधुर वाणीने बोलावे. अशा प्रकारची महाराजांची दर घटकेस वृत्ती बदलणारी असल्याने त्यांच्याविषयी खरी परीक्षा खऱ्या पारख्यावाचून कोणालाच झाली नाही.'

एकदा स्वामी समर्थानी स्वतःच्या सगुण देहाची कुंडली करण्याची आज्ञा श्री. नानाजी बापूजी रेखी (पिंगला) ज्योतिषी यांना केली व त्यांच्या हातावर हात ठेवून स्वहस्ते गंधाक्षता व तुळशीपत्रासह ती कुंडली नानाजींना दिली. त्यावेळी श्री रेखी यांच्या उजव्या हातावर विष्णुपद (आत्मलिंग) प्रसाद म्हणून उमटले. या कुंडलीत महत्वाचा उल्लेख म्हणजे धरणी दुभंग होऊन आठ वर्षांची बालमूर्ती हस्तिनापुरापासून १२ कोस दूर असलेल्या छेली खेडेगावात वडाखाली गणपतीच्या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मूर्तीजवळ प्रगटली निराकार निर्गुण परब्रह्म (विश्वचैतन्य) देह धारण करून सगुणात येते व अवतार अवतार कार्य संपल्यावर पुन्हा निर्गुणात जाते. हा ईश्वर ज्या सगुण देहात प्रगट होतो त्या देहाची व जन्मकाळाची वैशिष्ट्ये त्यांचा कुंडलीत आढळतात. ही वैशिष्ट्ये स्वामींनीच मान्य केलेल्या व दिलेल्या पत्रिकेत आढळतात.

स्वामी समर्थ ही विश्वशक्ती जेव्हा सगुणाकार देहात प्रगट झाली तेव्हाची वेळ व देहाची वैशिष्ट्ये विशेष आहेत. ती स्वामींनीच मान्य केलेल्या कुंडलीत प्रगट झालेली आहेत. जन्मकाल बहुधान्य संवत्सराचा (वैभवाचा) आहे. अश्विनी (सूर्यपत्नी) नक्षत्रावर चरणप्रीतीचा (ईश्वराचे चरणी भक्ती करण्याचे संस्कार होण्याचा) योग आहे. चैत्र मासातील द्वितीयेचा प्रहर आहे. आद्य पुरुषाचे स्पंदन-स्फुरण दाखवणारी नाडी आहे, देवगण आहे, ज्ञान यज्ञात चिंतनाच्या समाधीचे हवन करणारे ते यजुर्वेदी ब्राह्मण व नारसिंही चैतन्य स्वामी आहेत. राशी स्वामी मंगळ (मेष जन्मराशी तर मीन लग्नराशी) आहे.

श्री स्वामींनी आपल्या एकूण प्रकट वास्तव्यातील ४० पैकी २१ वर्षे अक्कलकोट येथे घालवली. शके १८०० मध्ये त्यांनी वडाखाली देहत्याग केला व ते निजानंदी निमग्न झाले. देहत्यागापूर्वी एक वर्ष अगोदरपासूनच त्यांनी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आपल्या अवतार समाप्तीची चर्चा भक्तमंडळीत सुरू केली होती. अवतारसमाप्तीचे आधी आठ दिवस त्यांनी 'अखंड नाम-भजन' सुरू ठेवले. देहप्रकृती ही नाशवंत असल्याने पुढे त्यांना ज्वर भरला. त्यांनी अन्नत्यागही केला. नंतर मंगलस्नान करून ते ध्यानमग्न झाले. त्यावेळी भक्तांनी त्यांना विचारले की, आपण बरे केव्हा व्हाल? तेव्हा स्वामी उत्तरले,

“जेव्हा पंढरी जळेल । अथवा डोंगर बोलतील । तेव्हाच आराम पडेल । दुःख विव्हाळ का होता”

म्हणजेच देहसमप्तीनंतर त्यांचे जगतोद्धाराचे कार्य आणखी अनेक वर्षे चालू राहणार आहे. भक्तांची समजूत घालून श्रीस्वामींनी त्यांना दुःखी कष्टी होऊ नका असे सांगितले व गीतेतील श्लोकांचा उच्चार केला.

‘अनन्याश्चित्तयंतो मां ये जनः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम्’

अनन्यभावाने शरण येऊन जो माझी भक्ती करतो, नामस्मरणात्मक भक्तियोग आचरितो त्याचा

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

योगक्षेम मी चालवेन, असे अभिवचन स्वामींनी आपल्या भक्तास दिले आहे. हा श्लोक म्हणत त्यांनी ध्यानमग्न अवस्थेतच आपल्या देहाचा त्याग केला. त्या दिवशी मंगळवार, शके १८०० (इ. स. १८७८) बहुधान्य नाम संवत्सर चैत्र व. १३ दुपारी ३-३॥ चे सुमारास लौकिक दृष्ट्या पंचत्वात विलीन झाले.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

-पुष्प सहावे

श्री गजानन महाराज, शेगाव

जन्म: ज्ञात नाही, माघ वद्य ७, १८०० म्हणजेच दिनांक २३-२-१८७८
रोजी शेगाव मध्ये प्रकट झाले,

आई/वडील: ज्ञात नाही

वेष: दिगंबर

कार्यकाळ: १८७८ ते १९१०

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

समाधी/निर्वाणः ऋषीपंचमी ८-९-१९१०, भाद्रपद शुक्ल पंचमी

चरित्र ग्रंथः श्री गजानन विजय चरित्र ग्रंथ (लेखकः दासगणू महाराज)

* _गजानन महाराजांचे प्रकटीकरण_ *

वऱ्हाडातील शेगाव हे गाव प्रसिद्ध झाले ते श्रीसंत गजानन महाराजांचे पुनीत वास्तव्यामुळे. शेगाव हे बुलढाणा जिल्ह्यातील गाव. सध्या तालुक्याचे ठिकाण असून पूर्वी खामगाव तालुक्यातील प्रमुख शहर म्हणून प्रसिद्ध होते. फार पूर्वी या गावाचे नाव शिवगाव असे होते. पुढे त्याचा अपभ्रंश होऊन 'शेगाव' असे नाव रूढ झाले. संत गजानन महाराज शेगावात माघ महिन्यात वद्य सप्तमी दिवशी भक्तांच्या कल्याणासाठी सर्वप्रथम प्रकटले. तो दिवस होता शके १८०० म्हणजेच २३ फेब्रुवारी १८७८ रोजीचा. श्री. देविदास पातूरकर यांच्या घराबाहेर टाकलेल्या उष्ट्या पत्रावळीतील अन्नाचे कण वेचून खात असताना व गाईगुरांना पिण्यास ठेवलेल्या ठिकाणचे पाणी पिताना ते बंकटलाल अग्रवाल यांना सर्वप्रथम दृष्टीस पडले. "गण गण गणात बोते" हे अहर्नीश त्यांचे भजन चालत असल्यामुळे लोकांनी त्यांना श्री गजानन महाराज हे नाव दिले. सुमारे ३२ वर्षे गजानन महाराजांनी भक्तजनांना या परिसरातून मार्गदर्शन केले. चैतन्यमय देहाने सर्वत्र संचार केला. दिगंबर वृत्तीच्या या अवलिया गजाननांनी विविध चमत्कार करून अनेकांना साक्षात्कार घडविला.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

त्यावेळी त्यांनी लोकांना भक्तिमार्गाचे महत्त्व पटवून सांगितले. ते सिद्धयोगी पुरुष होते. अद्वैत ब्रह्माचा सिद्धांत महाराजांच्या “गण गण गणात बोते” या सिद्धमंत्रात व्यक्त झाला आहे.

कुत्रा, गाय, घोडा ह्यांना वश करून चराचरात भगवंत भरून राहिला आहे हेही त्यांनी सोदाहरण दाखविले. भक्तास प्रत्यक्ष पांडुरंगाचे दर्शन त्यांनी घडविले. महाराजांच्या तीर्थानेच जानराव देशमुख मरणोन्मुख स्थितीतून बरे झाले. अनेकांचे गर्वहरणही त्यांनी केले. श्री गजानन महाराज हे दिगंबर वृत्तीतील सिद्धकोटीला पोचलेले महान संत होते. मिळेल ते खावे, कोठेही पडून रहावे, कोठेही मुक्त संचार करावा, महाराजांच्या या अशा अवलिया स्वभावामुळेच सर्व भक्त बुचकळ्यात पडायचे.

श्री देविदास पातूरकर यांच्या घराबाहेर टाकलेल्या उष्ट्या पत्रावळीतील अन्नाचे कण वेचून खात असताना व गाईगुरांना पिण्यास ठेवलेल्या ठिकाणचे पाणी पिताना ते बंकटलाल अग्रवाल यांना सर्वप्रथम दृष्टीस पडले. श्री गजानन महाराज हे अत्यंत परमोच्च स्थितीला पोहोचलेले असे ब्रह्मवेत्ते महान संत होते. ते परमहंस संन्यासी होते. त्यांची अवधूत अवस्था असल्यामुळे त्यांना दंड, भगवी वस्त्रे अथवा कोणत्याही अन्य लक्षणांची आवश्यकता नव्हती. त्यांनी स्वतःच्या ह्या संन्यासाश्रमाचा उच्चार अनेकवेळा करूनही दाखविला आहे. त्याचप्रमाणे त्यांनी परमहंस संन्याश्याच्या रूपाने आपल्या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

भक्तांना दर्शन दिल्याचेही अनेक उल्लेख श्रीगजाननविजय ह्या पोथीमध्ये आलेले आहेत.

एक दिवस बालअवस्थेतील गजानन महाराज पहाटेच्या वेळीअक्कलकोटला स्वामी समर्थाच्या आश्रमात पोचले. त्यावेळी अक्कलकोट स्वामी भक्तांना उपदेश करीत होते. महाराज स्वामींना भेटताक्षणी त्यांनी एकमेकांना परस्पर ओळखले. स्वामींनी बाल गजाननाची मूर्ती न्याहाळली, सिध्दपुरुष होण्याचा आशिर्वाद दिला. त्या दिवसापासून बाल गजानन स्वामींच्या आश्रमी राहू लागले. दिगंबर अवस्थेतील बाल गजाननाची मूर्ती आणि त्यांची तेजस्वी मुद्रा बघून दर्शनार्थी भक्त स्वामींबरोबर बाल गजाननाच्या पाया पडत. अशाप्रकारे स्वामींनी बाल गजाननास आपल्याजवळ ठेवून त्यांना आध्यात्मिक ज्ञानाचे धडे दिले नंतर स्वामींनी बाल गजाननास नाशिकला देव मामलेदारांकडे जावे, असे सांगितले व त्यानंतर, तु आकोटला नरसिंग महाराजाकडे आणि तेथुन शेगावला जाऊन भक्तांचा उध्दार करावा व तेथेच देह सोडावा, असे सांगितले.

त्यानंतर ते नाशिकला देव मामलेदारांच्या दर्शनाकरिता गेले. दोन्ही संतांची भेट झाली. त्यांनी बाल गजाननास आपल्याकडे ठेवून घेतले. देव मामलेदारांनी देह सोडण्याअगोदर संत गजाननास सांगितले की, स्वामी समर्थाच्या वचनानुसार विदर्भातील शेगाव या गावी जाऊन तू भक्तांचा उध्दार करावा व तिथेच देह सोडावा हे विसरू नको. त्यानंतर ते कावनाई गावातील सुप्रसिध्द कपिलधारा तीर्थावर

आले व १२ वर्षे तपश्चर्या केली. त्यावेळी त्यांना रघुनाथदास या महंतांनी योगसिध्दी दिली. या योगसिध्दीनंतर ते महंताच्या आदेशानुसार नाशिकला आले व एका वटवृक्षाखाली राहू लागले. त्यावेळी नाशिकला विशाल संतमेळा भरला होता. त्या संतमेळ्यात विदर्भातील लाड कारंजा या गावचे बाळशास्त्री गाडगे आले होते. त्यांची नजर तेजपुंज अशा बाल गजाननावर गेली आणि त्यांनी त्यांना आदरपूर्वक प्रार्थना करून लाड कारंजा या गावी आपल्या घरी आणले. येथे बाल गजाननास बघण्यास व त्यांची पूजाअर्चा करण्यास गर्दी होऊ लागली व लोक त्यांना कपडे, अलंकार व भेटवस्तू देऊ लागले. बाल गजानन या उपाधीला कंटाळून कपडे, अलंकार सर्व तिथेच टाकून बाळशास्त्री गाडगे यांच्या घरून बग्गी जावरा या गावी मणिरामबाबांजवळ आले व ४- ५ दिवस तेथे राहिले. गजानन महाराज मणिरामबाबांकडे आल्याची आठवण म्हणून मणिरामबाबांनी तिथे गणपतीच्या मूर्तीची स्थापना केली. या दिवसात गजानन महाराज आणि मणिरामबाबांची आध्यात्मिक चर्चा झाल्याचा उल्लेख आहे. या चर्चेच्यावेळी मणिरामबाबांनी संत गजाननास आकोटला नरसिंग महाराजांकडे जाण्याची आठवण करून दिली. त्याप्रमाणे संत गजानन महाराज आकोटला नरसिंग महाराजांकडे आले व त्यांना भेटले. दोघांनीही अंतरज्ञानाने परस्परांना ओळखले. गजानन महाराज नरसिंग महाराजांना म्हणाले कि, मी आजपर्यंत अक्कलकोट स्वामी समर्थाजवळ होतो. त्यांच्या आज्ञेवरून आपल्याकडे आलो आहे. भेट झाल्यावर नरसिंग महाराजांनी आपण समाधी घेणार असल्याचे

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गजाननास सांगितले. त्यानंतर तू माझे किर्याकर्म करून शेगांवला भक्तांचा उध्दार करण्याकरिता जावे असे सुचविले. नरसिंग महाराजांनी समाधी घेण्याअगोदर गजाननास अष्टसिद्धीप्राप्ती शिकविली व आपल्या काही शक्ती त्यांच्यात संप्रेरित केल्या. अशाप्रकारे गजानन नरसिंग महाराजांच्या विनंतीवरून शेगांवला आले.

सुमारे ३२ वर्षे गजानन महाराजांनी भक्तजनांना या परिसरातून मार्गदर्शन केले. चैतन्यमय देहाने सर्वत्र संचार केला. दिगंबर वृत्तीच्या या अवलिया गजाननांनी विविध चमत्कार करून अनेकांना साक्षात्कार घडविला. त्यावेळी त्यांनी लोकांना भक्तिमार्गाचे महत्त्व पटवून सांगितले. महाराजांना झुणका भाकरीसोबतच मुळ्याच्या शेंगा, पिठीसाखर, हिरव्या मिरच्या अतिशय आवडत असत, म्हणूनच आजही गजानन महाराजांच्या भंडार्यासाठी इतर पक्वानांव्यतिरिक्त ज्वारीची भाकरी, पिठले आणि अंबाडीची भाजी अवश्य करतात.

'गण गण गणात बोते' हा त्यांचा आवडता मंत्र, ज्याचा ते अखंड जप करित किंबहुना त्यामुळेच त्यांना गिणगिणे बुवा वा गजानन महाराज अशी नावे पडली. दि. ०८ सप्टेंबर १९१० रोजी श्री गजानन महाराज शेगावी समाधीस्त झाले. श्री गजाननाच्या वास्तव्याने शेगाव अलौकिक चैतन्याचे प्रभावी संतपीठच बनले आहे.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

* _🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏_ *

-पुष्प सातवे

प. पु. श्रीमत् वासुदेवानंद सरस्वती महाराज (टेंबे स्वामी)"

जन्म: आनंद नाम संवत्सर. श्रावण वद्य ५ अग्निहोत्री कऱ्हाडे
ब्राम्हण कुळात.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आई/वडील: रमाबाई /गणेशभट्ट.

कार्यकाळ: १८५४-१९१४.

विवाह: २१व्या वर्षी १८७५ ला अन्नपूर्णबाईशी विवाह, १८९१
पत्नीचे निधन.

संन्यास: पत्नीचे निधनानंतर १३ व्या दिवशी.

गुरु: मंत्रोपदेश- गोविंदस्वामी (नरसिंह सरस्वती), संन्यास दीक्षा-
श्री नृसिंहसरस्वती स्वामी.

समाधी: १९१४ आषाढ शुद्ध प्रतिपदा, गरुडेश्वर येथे.

शिष्य: श्री रंग अवधुत, श्री गांडा महाराज, योगीराज श्री
गुळवणी महाराज.

*_जन्म व बालपण_*

एक जाज्वल्य दत्तावतार म्हणजे सन १८५४ ते
१९१४ ह्या काळात होऊन गेलेले परमहंस परिव्राजकाचार्य श्रीमत्
वासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे) स्वामी महाराज होय.

कोकणातील श्री क्षेत्र माणगाव येथे श्री हरिभट
टेंबे या दत्तोपासकाचे वास्तव्य होते. त्यांचे थोरले चिरंजीव श्री.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गणेशपंत टेंबे हे मुळचेच विरक्त होते. वडिलांच्या दत्तभक्तीचा वारसा श्री. गणेशपंतांनी उचलला होता. ते दररोज श्री दत्तपादुकांची पूजा व श्रीगुरुचरित्राचे वाचन करीत असत. श्रीनृसिंहसरस्वती स्वामी महाराजांच्या आशीर्वादाने श्रावण शुद्ध षष्ठीला श्रीदत्तरूपाने श्री गणेशपंत टेंब्यांच्या घरी अवतार घेतला. नवजात बालकाचं बाराव्या दिवशी थाटात बारसं झालं आणि बाळाचं नाव 'वासुदेव' ठेवण्यात आलं.

बालपणापासूनच प्रगल्भ बुद्धिमत्ता आणि तेजस्वी वाणी असणाऱ्या वासुदेवाची छाप कोणावरही चटकन पडत असे. लहानपणीच वेद मुखोद्गत करून सर्व शास्त्रांचं अध्ययन त्याने केलं होतं. वयाच्या बाराव्या वर्षी दशग्रंथी ब्राह्मण म्हणून ते प्रसिद्ध झाले.

श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांचा विवाह त्यांच्या वयाच्या २१व्या वर्षी श्रीबाबाजीपंत गोडे यांची कन्या अन्नपूर्णाबाईशी झाला व तदनंतर त्यांनी 'स्मार्तांगी' उपासना सुरू केली. त्या सोबत श्रीगायत्री पुरश्चरण आणि ज्योतिषाचा अभ्यास चालू होताच. वडिलोपार्जित दत्तभक्तीचा वारसा श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांकडे आला होताच. अखंड वेदाध्ययन, वैयक्तिक साधना आणि त्यासोबत पीडितांना मार्गदर्शन यांची त्याला मिळालेली जोड, यामुळे ते लहान वयातच उच्च आध्यात्मिक अनुभवाचे अधिकारी बनले. परिणामस्वरूप त्यांना

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

स्वप्नदृष्टांतासह श्रीदेवांची (भगवान श्रीदत्तात्रेय) वाणी ऐकू येत असे. संत नामदेवांबरोबर ज्याप्रमाणे श्रीविठ्ठल बोलत असे, त्याप्रमाणे भगवान श्रीदत्तात्रेय त्यांच्याशी संवाद साधत असत. त्यांचं संपूर्ण जीवन त्या पथप्रदर्शक श्रीदेववाणीच्या प्रकाशातच व्यतीत झालं, एवढंच नव्हे तर त्यांच्या संपर्कात जे जे आले, त्या त्या सर्वांचं जीवन त्यांनी त्या वाणीसामर्थ्याद्वारे उजळून टाकलं.

कोकणातील माणगाव येथील ही घटना आहे. एका गृहस्थाच्या घरी दुभती गाय होती. ती त्या दिवशी काही केल्या दूध काढू देईना. ती गाय लाथा झाडीत असे. त्या गृहस्थाला कुणी तरी गावातील श्री गणेशभट टेंबे यांच्या मुलाचे नाव सुचविले. त्याचे नाव वासुदेव. वासुदेवाला (श्रीमदपरमहंस परिव्राजकाचार्य वासुदेवानन्द सरस्वती (टेंबे) स्वामी महाराज) मंत्रांची माहिती होती. गाय दूध दईनाशी झाली होती, तीच्यावर मंत्राप्रयोग करण्यासाठी टेंब्यांच्या वासुदेवाला आमंत्रण देण्यात आले. वासुदेव त्या गृहस्थाच्या घरी उपस्थित झाला आणि त्याने त्या धिंगाणा घालणाऱ्या गायीवर मंत्रप्रयोग केला. मंत्रप्रयोग केल्यानंतर, लाथा झाडणारी ती गाय अगदी शांत झाली होती; मग ती दूध काढू द्यायला तयार झाली. वासुदेव हा एकपाठी होता. एकदा वाचलेली गोष्ट त्यांची तोंडपाठ होत असे. वयाच्या बाराव्या वर्षीच त्याने ऋग्वेद संहिता, पदे, घन, इत्यादीचा अभ्यास केला होता. याच वेळी तो दशग्रंथी ह्या

नावाने प्रसिध्दी पावला. गुरुचारीत्राचा पाठ तो प्रतिदिनी वाचत असे. वयाच्या पंधराव्या वर्षापासून लोक टेंब्यांच्या वासुदेवाला शास्त्रीबुवा म्हणून संबोधू लागले. त्या वेळी उज्जैनीला जाण्यासाठी म्हणून शास्त्रीबुवा नर्मदा तीरावरच्या मंडलेश्वर ह्या गावी आलेले होते. तेथे कैवल्याश्रम नावाचे थोर सत्पुरुष वास्तव्य करीत होते. शास्त्रीबुवांनी स्वामींची भेट घेऊन चर्चा केली. त्या वेळी स्वामींनी मी तुम्हाला दंड देतो असे सांगितले. त्यामुळे शास्त्रीबुवा उज्जैनीला न जाता मंडलेश्वरलाच राहिले. त्याच रात्री श्रीदत्त भगवान हे शास्त्रीबुवांच्या स्वप्नात गेले व त्यांना विचारू लागले की तुम्ही माझी आज्ञा उल्लंघन करणार की काय? दुसऱ्या दिवशी सकाळी उठल्यावर शास्त्रीबुवांनी स्वप्नातली सारी हकिकत कैवल्याश्रमस्वामींच्या कानावर घातली. हे ऐकल्यावर स्वामींनी शास्त्रीबुवाना दंड दिला नाही.

नंतर शास्त्रीबुवा तेथून निघून उज्जैनीला येऊन पोचले. तिथल्या दत्त मंदिरात जाऊन शास्त्रीबुवांनी नारायणस्वामींची भेट घेतली व त्यांना नमस्कार करून मंडलेश्वर गावी, कैवल्याश्रमस्वामींकडे घडलेली हकिकत निवेदन केली. त्यावर नारायणस्वामी त्यांना म्हणाले, अनिरुद्धस्वामी हे माझे सद्गुरुमहाराज आहेत. त्यांनी जर जर का आज्ञा केली तर मला तुम्हाला दंड देता येईल. एरवी दंड देता येणार नाही. शास्त्रीबुवा अनिरुद्धास्वामींकडे गेले व त्यांना आदरपूर्वक नमस्कार करून आपली सारी हकिकत त्यांच्या कानावर घातली.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

तेव्हा ते म्हणाले, फार उत्तम. नंतर स्वामींनी नारायणस्वामींना बोलावून घेतले आणि शास्त्रीबुवाना दंड देण्या विषयी आज्ञा केली. जेष्ठ वद्य द्वितीयेच्या दिवशी शास्त्रीबुवाना दंड देण्याचा विधी झाला, आणि त्यांचे नाव वासुदेवानंदसरस्वती असे ठेवण्यात आले. त्या दिवसापासून सारे लोक शास्त्रीबुवांना, वासुदेवानंदसरस्वती स्वामीमहाराज म्हणू लागले. त्या दिवशी वासुदेवानंदानी नारायणस्वामींबरोबर भिक्षा केली. श्री दत्तमहाराजांना ही गोष्ट पसंत पडली नाही. वासुदेवानंदांना ओकाऱ्या सुरू झाल्या. कितीही उपाय केले तरी त्या थांबत नव्हत्या. नारायणस्वामी घाबरून गेले. श्री दत्तमहाराजांची आज्ञा उल्लंघन केल्यामुळे हा सारा प्रकार झाला असे कळताच नारायणस्वामींनी. श्री दत्तमहाराजांना वंदन करून त्यांची प्रार्थना केली. दत्तमहाराज! हा आपला शिष्य आहे. व मीही आपलाच शिष्य आहे. माझ्या अपराधाबद्दल मला क्षमा करा. आणि ह्या आपल्या शिष्याला आपण बरं करा. ह्या पुढे आपल्या आज्ञेविरुद्ध कोणतेही कार्य यांना कधी सांगणार नाही व त्यानंतरच वासुदेवानंदांच्या ओकाऱ्या थांबल्या.

नरसोबाच्या वाडीला श्री वासुदेवानंदसरस्वती स्वामीमहाराजांचे स्मृतिमंदिर आहे. नरसोबा वाडीचे दत्तस्थान हेच श्री वासुदेवानंदसरस्वती स्वामीमहाराजांचे प्रेरणास्थान होय.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्रीक्षेत्र माणगाव येथे श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांनी स्थापन केलेलं श्रीदत्तमंदिर, हा त्या श्रीदेववाणीचाच आज्ञारूप आविष्कार आहे. यापुढील सात वर्षे आपण माणगावमध्ये राहणार आहोत, ह्या शब्दांमध्ये श्रीदत्तात्रेयांनी आपल्या परमभक्ताला आशवासित केलं आणि माणगावात श्रीदत्तमंदिराची स्थापना करवली. ते वर्ष होतं सन १८८३ भगवान श्रीदत्तात्रेय आणि श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवा, ह्या देव-भक्ताच्या आल्हाददायक लीलांना साक्षी होण्याचे भाग्य माणगावकरांना लाभले. तसेच हजारो भक्तांनी श्रीदत्तात्रेयांच्या तेथील सान्निध्याचा अनुभव घेत आपले लौकिक आणि पारलौकिक कल्याणही साधून घेतले. माणगावचे श्रीदत्तमंदिर हे श्रीक्षेत्र नृसिंहवाडीचाच एक भाग आहे, अशी धारणा श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांची होती.

अशाप्रकारे सात वर्षे गेल्यानंतर एके दिवशी वासुदेवशास्त्रीबुवांनी माणगाव सोडण्याची श्रीदेवांची आज्ञा झाली. जितक्या आत्मीयतेने श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांनी ते दत्तस्थान उभारलं आणि वाढवलं होतं, तितक्याच निरपेक्षेने आणि तत्परतेने त्यांनी आपल्या सौभाग्यवतींसह पौष मासात सन १८८९ मध्ये श्रीक्षेत्र माणगाव सोडले आणि तीर्थयात्रेला प्रारंभ केला.

तीर्थयात्रेदरम्यानच ह्या दंपतीला एक पुत्र झाला होता, परंतु तो जन्मतःच मृत झाला. त्या नंतर गंगाखेड

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

इथे सन १८९१ मध्ये त्यांना सतत साथ देणाऱ्या त्यांच्या सौभाग्यवतींचे अल्प आजारानंतर देहावसान झाले. प्रापंचिक असले, तरी मुळात वृत्तीने संन्यासीच असणाऱ्या श्रीवासुदेवशास्त्रीबुवांनी पत्नीचं और्ध्वदेहिक उरकल्यावर चौदाव्या दिवशी विधिपूर्वक संन्यास ग्रहण केला. त्याच वर्षी श्रीदत्तात्रेयांच्या आज्ञेनुसार त्यांनी उज्जयिनी येथील श्रीनारायणानंद सरस्वती स्वामी महाराजांकडून दंड ग्रहण केला आणि त्यांनी त्यांचे नाव 'वासुदेवानंद सरस्वती' असे ठेवले.

टॅब्ये स्वामींचे संन्यास घेतल्यानंतरचे नाव श्री वासुदेवानंद सरस्वती असे होते. धर्माशास्त्राचे सारे नियम ते काटेकोरपणे पाळीत. भिक्षाटन करीत. त्यांचे अखंड भ्रमण चाले. स्वामी गावागावांतून प्रवचने करीत. त्यांनी गुरुचरित्राची अनेक पारायणे केली, अनेक तीर्थयात्रा केल्या. अति-अवघड अशी व्रते केली आणि अनुभूती व अनुभवातून जे ज्ञान प्राप्त झाले ते उपदेशरूपाने साधकांना सांगत असत.

श्री दत्तमाहात्म्य, श्रीगुरुदेव चरित्र, शिक्षात्रयम्, श्री दत्तचंपू, श्रीसत्यदत्त पूजाकथा, नित्य उपासनाक्रम अशी श्री महाराजांची ग्रंथसंपदा खूप मोठी आहे.

‘सर्व भरतखंडात पायीच संचार करून उपदेश करावा, ईश्वरनिष्ठा व स्वधर्मनिष्ठा जागृत करावी,’ हा श्रीदत्तात्रेयांचा आदेश शिरोधार्य मानून त्यांनी भारतभर तेवीस

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

चातुर्मास केले. संपूर्ण महाराष्ट्र, उत्तर भारत आणि गुजरात क्षेत्रात त्यांचा विशेष संचार होता. नर्मदाकिनारीचा प्रदेश आणि श्रीक्षेत्र नृसिंहवाडी येथे त्यांचे अधिकांश कार्य घडले. त्यांच्या तपोनिष्ठ जीवनात देहकष्ट, हालअपेष्टा, उपेक्षा आणि मानहानीचे अनेक प्रसंग आले. परंतु कोणत्याही संकटात लोकोद्धाराच्या कार्यापासून आणि सद्गुरुनिष्ठेपासून ते तसूभरही ढळले नाहीत, इतकी वज्रासारखी अभेद्य कणखरता त्यांच्याकडे होती. ते जिथे जात तिथे भक्तांची प्रचंड गर्दी होत असे. श्रीस्वामी महाराजांच्या पुढ्यात फळे, प्रसाद आणि पैशांचा ढीग पडत असे. रोज सर्वांना पक्वान्नाचं भोजन दिले जात असे परंतु स्वतः श्रीस्वामी महाराज मात्र केवळ भिक्षान्न घेत असत.

संन्यास ग्रहणानंतर त्यांनी काशीपासून रामेश्वरापर्यंत आणि द्वारकेपासून राजमहेंद्रीपर्यंत भारत-भ्रमण केले आणि शास्त्राचरणाविषयी लोकांच्या मनात श्रद्धा निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांनी अनेक ठिकाणी दत्तमूर्तीची स्थापना केली, दत्तोपासनेचा प्रचार केला आणि उपासनेला सदैव प्रेरक ठरेल अशा मौलिक साहित्याची निर्मिती केली. त्यांनी सर्व प्रवास पायी केला. त्यांची ही पदयात्रा केवळ दोन छाट्या, दोन लंगोट्या व एक कमंडलू एवढ्याच साहित्यानिशी चालू असे. उज्जयिनी, ब्रह्मावर्त, बदरीकेदार, गंगोत्री, हरिद्वार, पेटलाद, तिलकवाडा, द्वारका, चिखलदरा, मेहतपूर नरसी, बढवाणी,

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

तंजावर, मुक्ताला, पवनी, हाबनूर, कुरगड्डी, गरुडेश्वर या ठिकाणी त्यांनी संन्यस्त जीवनातील चातुर्मास काढले. यावरून त्यांच्या संचाराची व्याप्ती समजून येईल. गरुडेश्वर येथे असतानाच आषाढ शु. प्रतिपदा शके १८३६ या दिवशी रात्री श्रीदत्तात्रेयाच्या समोर उत्तराभिमुख अवस्थेत त्यांनी निजानंदी गमन केले. गरुडेश्वराला त्यांचे समाधीमंदिर आणि दत्तमंदिर बांधलेले असून तेथे त्यांच्या पुण्यतिथीचा उत्सव मोठ्या प्रमाणात होत असतो.

श्रीस्वामी महाराजांचा शेवटचा, म्हणजे तेविसावा चातुर्मास श्रीक्षेत्र गरुडेश्वर येथे झाला. तिथे वैशाखामध्ये त्यांची प्रकृती बिघडली. 'औषध घ्या' असं सांगणाऱ्यांना ते म्हणाले, "या देहाला दोन वेळा महाव्याधी, दोन वेळा कोड इतके रोग उत्पन्न झाले. संग्रहणी तर कायमचीच आहे. त्या वेळी कोणी औषध दिले ? जन्मापासून ज्या वैद्याला धरले आहे तो याही वेळी आहेच. त्याची इच्छा असेल तसे होईल."

श्रीस्वामी महाराजांची श्रीनर्मदामातेवर अपार श्रद्धा होती. मातेन कुमारिकेच्या रूपात स्वामींना वेळोवेळी दर्शन दिलं होतं. 'श्री स्वामी महाराजांनी आपल्या तीरावर वास करून आपल्याला धन्य करावे, ही मातेची इच्छा तिनेच पूर्ण करवून घेतली. मायलेकरातील हे मर्मबंध शेवटपर्यंत

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

अतूट राहिले. आषाढ शुद्ध प्रतिपदा, मंगळवार दि. २३ जुन
१९१४ रोजी रात्री साडेअकराच्या सुमारास श्रीस्वामी महाराजांनी
श्रीनर्मदामातेच्या कुशीतच चिरविश्रांती घेतली.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प आठवे

श्री माणिकप्रभु

जन्म: २२/१२/१८१७, मोगलाईत, निजाम राज्यात लाडवन्ती
कल्याण गावी, अश्वलायन देशस्थ ब्राह्मण,

आई/वडील: बायजाबाई/मनोहर नाईक

कार्यकाळ: १८१७ ते १८६५

संप्रदाय: सकलमत संप्रदाय

गुरु: दत्तावतार

समाधी: मार्गशीर्ष शुद्ध ११, शके १८६५, २९ नोव्हेंबर १८६५,
गिता जयंतीच्या दिवशी माणिक नगर येथे.

*_जन्म व बालपण_*

माणिक प्रभू हे कल्याणीच्या मनोहर नाईकांचे पुत्र. आश्वलायनशाखीय देशस्थ ऋग्वेदी ब्राह्मण. त्यांचा जन्म मार्गशीर्ष शु. १४, शके १७३९ या दिवशी झाला. त्यांची माता-पिता दोघेही परमार्थप्रवण आणि सत्त्वसंपन्न असल्यामुळे 'शुद्ध बीजापोटी' या रसाळ फळाचा उद्भव झाला. माणिक प्रभू हे दत्तात्रेयाचे चौथे अवतार समजले जातात. माणिकप्रभूंचा हा दत्तावतार हिंदू व मुसलमान धर्मात सारखाच लोकप्रिय आहे. दोन्ही धर्मांच्या लोकात त्यांचे अनेक भक्त आहेत. हा अवतार मोगलाईत निजाम (हैदराबाद) राज्यात, कल्याण गावी मनोहर नाईक व बायजाबाई या दत्तभक्त दांपत्याच्या पोटी झाला. श्रीदत्त भगवानांच्या आशीर्वादाने त्यांना तीन मुलगे झाले.

- १) हणमंत (दादासाहेब)
- २) माणिकप्रभू व
- ३) नरसिंह (तात्यासाहेब)

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मनोहर नाईकांना दृष्टान्त झाल्याप्रमाणे श्रीदत्तप्रभूंनी माणिकप्रभूंच्या रुपाने या दांपत्याच्या पोटी सन १८१७ मध्ये अवतार घेतला. बारशाच्या दिवशी त्या बालकाचे नाव 'माणिकप्रभु' ठेवण्यात आले. त्याचे अनुपम तेज पाहून आजूबाजूचे लोक त्याच्या दर्शनाला येत असत. कल्याण गावातील अधिकारी नबाब साहेबांची मनोहपंतांच्या कुटुंबावर पूर्ण कृपादृष्टी होती; त्यामुळे माणिकप्रभूंची व्यवस्था लहानपणापासून एखाद्या राजयोग्याप्रमाणे होती. त्यांच्या अंगावर हजारो रुपयांचे हिरे माणकांचे दागिने असत. त्यांच्या रक्षणासाठी पाच सहा अरब रोहिळे शिपाई नबाबांनी ठेवले होते. पाचव्या वर्षानंतर श्रीप्रभूंची खेळकर वृत्ती वाढत गेली. कल्याण गावात माणिकप्रभू नावाचा दत्ताचा अवतार झाला आहे अशी बातमी गावभर पसरली. दर गुरुवारी लोक दर्शनाला येऊ लागले. सातव्या वर्षी श्रीप्रभूंची मुंज मोठ्या थाटाने झाली. सर्व ब्रह्मकर्म श्रीप्रभूंना मुखोद्गत होते. हा चमत्कार पाहून शास्त्री, पंडितही थक्क होत असत.

प्रभु कधी शाळेत गेले नाहीत; परंतु लहानपणापासूनच त्यांना तेलगू, कानडी, फारशी, उर्दू, संस्कृत आणि मराठी इतक्या भाषा लिहिता, वाचता व बोलता येत असत. चार वेद, सहा शास्त्रे व उपनिषदे यातही ते पारंगत होते. हे साक्षात ईश्वरी अवतार आहेत, अशी त्यांच्याविषयीची श्रद्धा त्यांच्या लहानपणापासूनच पसरत चालली होती. त्यांचे दर्शन,

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

स्पर्शन आणि भाषण अमोघ असल्याचा प्रत्यय अनेकांना येत असे. त्यांना कानडी, फारशी, उर्दू, संस्कृत व मराठी या भाषा उत्तम तऱ्हेने अवगत होत्या. शास्त्रचर्चेत पंडितही त्यांच्यापुढे फिके पडत. 'जणू वयसेचिया गावां न जातां' बाळपणीच सर्वज्ञतेने त्यांना वरले होते. अभिजात सिद्धींचा प्रत्यय अगदी लहानपणापासूनच येऊ लागल्यामुळे त्यांच्या साधुत्वाचा डंका लवकरच सर्वत्र झडू लागला. भालकी गावाजवळील एका जंगलांतील गुहेत ते एक वर्षभर समाधी लावून बसले होते. हुमणाबादेजवळील अरण्यात त्यांनी एका बेलाच्या झाडाखाली निवास केला. तिथेच त्यांच्या नावाने 'माणिकनगर' वसले.

श्री समर्थ अक्कलकोट स्वामी एकदा प्रभूंच्या भेटीला आले. प्रभूंची व त्यांची एकांतात भेट झाली, चर्चा झाली. नंतर एकदा शृंगेरीचे जगद्गुरु श्रीशंकराचार्य श्रीप्रभूंच्या भेटीस आले होते. जगद्गुरूंना सिंहासनावर बसवून त्यांची तात्यासाहेबांकडून यथासांग पादपूजा करवली. त्यांना वस्त्रे, भूषणे, हत्ती, घोडे, पालख्या सर्व अर्पण केले. भोजनसमारंभही मोठ्या थाटाने झाला, त्यांना निरोप देताना श्रीप्रभू त्यांना पोहोचवण्यासाठी दोन कोसपर्यंत गेले होते.

श्रीप्रभूंनी पुष्कळ प्रवास केला व चमत्कार केले. मुधोळ गावच्या पहाडातील गुहेत ते समाधी लावून बसत असत. मुधोळ संस्थानात फिरत असता एकदा एका वडान्याचा

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

सर्पदंशाने मृत्यु झाला. श्रीप्रभूंनी आपल्या कृपाशीर्वादाने त्याचे प्राण वाचवले. एक ब्राह्मण कुटुंब श्रीप्रभूंच्या दर्शनासाठी येत होते. वाटेत चोरांनी त्यांना लुटले. ते श्रीप्रभूंची प्रार्थना करू लागले. चोरांनी ब्राह्मणाला मारण्यासाठी शस्त्र उगारले. पण त्यांचे हात वरचे वर थिजले. चोरांनी श्रीप्रभूंची प्रार्थना केली. ते श्रीप्रभूंना शरण आले. नंतर त्यांचे हात मोकळे झाले. श्रीप्रभूंनी त्या ब्राह्मण कुटुंबाचे कोटकल्याण केले.

यानंतर श्रीप्रभू तेथे एका शिवालयात राहू लागले. सरकारी अधिकाऱ्यांनी तेथे येऊन शिवालय व आजूबाजूची जागा स्वच्छ केली. श्रीप्रभूंच्या राहण्याची व्यवस्था केली. पाच दिवस मोठा समारंभ झाला. सरकारने कोठी लावून दिली. आलेल्या भक्तांची व्यवस्था केली. अशा रीतीने 'माणिकनगर' ची रचना झाली. कल्याणहून मातोश्री व तात्यासाहेब तेथे राहण्यासाठी आले, पण प्रभूंनी त्यांना परवानगी दिली नाही. आठवड्यातून फक्त एक दिवस शनिवारी किंवा गुरुवारी येण्याची आज्ञा दिली. इतर आंधळे, पांगळे, यात्रेकरू, सेवेकरिता राहिलेले रुग्ण यांची व्यवस्था भांडारखान्यातून केली. भक्तांनी श्रीप्रभूंची गादी स्थापन केली. भक्तांच्या आग्रहाखातर श्रीप्रभू त्या गादीवर बसू लागले. जवळच दत्तगादीही स्थापन केली होती. तेथेही नेहमी भजन, कीर्तन, प्रवचन होत असे.

श्रीप्रभूंचे आंधळ्या पांगळ्यांवर, गरिबांवर जास्त प्रेम असे. हिंदू-मुसलमान दोन्ही भक्तांवर ते सारखेच प्रेम करीत. एके दिवशी कोणालाही न सांगता प्रभू घराबाहेर पडले. हुमणाबादपासून २० कोस दूर असलेल्या 'मंठाळ' गावात ते पोहोचले. हे कळताच श्रीप्रभूंचे वडील व आई तात्यासाहेबांना बरोबर घेऊन श्रीप्रभूंना भेटले. श्रीप्रभु आईवडिलांना म्हणाले की, श्री दत्तात्रेयांच्या साक्षात्काराप्रमाणे आम्ही तुमच्या पोटी जन्म घेतला. तुमचे मनोरथ पूर्ण केले. व्रतबंध होईपर्यंत तुमच्या जवळ राहिलो. आता आम्हास सर्वत्र संचार करून भक्त जनांचा उद्धार करून अवतारिक कृत्ये केली पाहिजेत. तरी आमच्याविषयी दुःख न करता घरी जाऊन दत्तसेवा करून कालक्रमणा करावी. मंठाळच्या अरण्यात अंबील कुंडाजवळील एका गुहेत ते गुप्तरीतीने राहिले. ही गुहा अद्याप तेथे असून तिला माणिकप्रभूंची गुहा असे म्हणतात.

नंतर श्रीप्रभु घरी आले लोकांना ही बातमी कळताच लोक दर्शनाला येऊ लागले. श्रीप्रभूपुढे रुपयांचा ढीग पडू लागला. श्रीप्रभू ते सर्व पैसे गोरगरीबांना वाटून टाकत. पुढे पाच वर्षांनी श्रीप्रभूंच्या वडिलांचे मनोहरपंताचे निधन झाले. श्रीप्रभूंनी दादासाहेबांकडून उत्तरक्रिया करविली. नंतर मैलार गावी जाऊन त्यांच्या कुलदैवताची खंडोबाची महापूजा केली, त्याचे दर्शन घेतले व हजारो रुपयांचे वस्त्रालंकार देवास अर्पण केले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मैलारहून पुनः आपल्या गावी कल्याणला आले. त्या वेळी धाकटे बंधू तात्यासाहेब यांचे लग्न लावून दिले.

या उदार समन्वयदृष्टीने माणिक प्रभूंच्या अनुयायी वर्गात हिंदूंबरोबर मुसलमानांचाही मोठा भरणा होता. हिंदूतील लिंगायत पंथही त्यांना मानीत असे. “अतिथि-पांथस्थ, तडी-तापडी, पंगु- रोगी या सर्वांना प्रभूंचे संस्थान हे एक विश्रामस्थान झाले होते. गरिबांचे दारिद्र्य जावे, निपुत्रिकांस संततिलाभ व्हावा, रोग्यांना आरोग्य प्राप्त व्हावे, संसारकलान्त जीव समाधान पावावे,” असे त्यांच्या परिसरांतील वातावरण होते. असे योगेश्वर कृष्णासारखे दिव्य जीवन व्यतीत करून माणिकप्रभूंनी मार्गशीर्ष शु. ११, श. १७८७ या दिवशी जिवंत समाधी घेतली. त्यांच्या अवतारकार्यामुळे दत्त संप्रदायाच्या प्रसाराला आणि प्रगतीला फार मोठी गती मिळाली.

समन्वयाच्या वृत्तीतून निर्माण झालेली दत्तदेवता जणू समन्वयाचे प्रात्यक्षिक आचरण्यासाठी या भूतळावर माणिक प्रभूंच्या रूपाने अवतरली आणि तिने योग व भोग यांचा सुमेळ साधून दाखविला.

—इति सुर्यार्पणमस्तु—

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प नववे

श्री जंगली महाराज

जन्म: ख्रिस्ताब्द १८०३

आईवडिल: ज्ञात नाही

कार्यकाळ: १८०३-१८९०

गुरु: नाथपंथीय स्वरूपनाथजी

समाधी: चैत्र शु.१४ दि.४-४-१८९० पुणे येथे

*_जन्म व बालपण_*

महाराजांचा जन्म वैशाख शुद्ध ५ या दिवशी कर्नाटकात झाला. हुबळीजवळ एका खेड्यात त्यांचे वडील अध्यात्म चिंतनात आपला काळ घालवीत होते. ब्राह्मणोचित अशा आठव्या वर्षी त्यांचे उपनयन झाले. लवकरच माता व पिता यांच्या वियोगाचा प्रसंग त्यांच्यावर आला. तेव्हा आपल्या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

नातेवाईकाकडे ते राहू लागले. पण एका संध्याकाळी कोणी एक योगीपुरुष आला आणि त्याने महाराजांना घराबाहेर बोलाविले ते कायमचेच. त्यानंतर महाराज पुन्हा त्या घरातच काय पण गावातही गेले नाहीत. त्या पुरुषाने महाराजांना आपल्याबरोबर नेले. पदयात्रा करीत हे दोघेही माहेश्वर येथे गेले. त्याठिकाणी विश्वरूपानंद महाराज नांवाचे एक मोठे योगी होते. त्यांच्या स्वाधीन महाराजांना करून तो पुरुष अदृश झाला. श्री विश्वरूपानंद महाराज यांच्याकडे त्यांनी योगाभ्यास केला. त्यात त्यांना पूर्णत्व आल्यावर श्री महाराजांनी नर्मदा प्रदक्षिणा केली. केवळ एक वस्त्र व कमंडलु हे त्यांचे या यात्रेतील सहायक होते. नर्मदा प्रदक्षिणा पूर्ण झाल्यावर ते हिमालयात गेले. तेथे १२ वर्षेपर्यंत त्यांनी वास्तव्य केले. त्याचवेळी त्यांनी नाथसंप्रदायाची दीक्षा घेतली. तेव्हा त्यांचे दीक्षा नाव 'जागरनाथ' असे ठेवले गेले. त्यानंतर त्यांनी नाथसंप्रदायी लोकांबरोबर बराच प्रवास केला.

सद्गुरू श्रीजंगलीमहाराजांचा जन्म ख्रिस्ताब्द १८०३ मध्ये बडोदे येथील झांशीच्या महाराणी लक्ष्मीबाई यांच्या तांबे घराण्याशी संबंधित असलेल्या जहागीरदार घराण्यात झाला असेही काहींचे मत आहे. लहानपणापासून त्यांना व्यायामाची आवड असल्याने तरुणपणात त्यांनी चांगली शरीरसंपदा मिळविली होती. पन्नाशी उलटलेले वय, पण अंगपिंडाने सशक्त, उंचनिंच, देखणा, गोरा, अपूर्व तेजाने चमकणारे डोळे ही तर

वैशिष्ट्ये होतीच पण चटकन नजरेत भरणारे वैशिष्ट्य म्हणजे विशाल कान आणि अजानुबाहुत्व. मानेवरून कमरेपर्यंत रुळणारा पिंगट काळसर जटाभार, अर्धोन्मीलित दृष्टी, दणकट आणि सतेच देहयष्टि, कंबरेला फक्त लंगोटी आणि गुडघ्याच्या खाली पोहचतील असे उभय बाहुदंड असे ते स्वरूप. अत्यंत कमी निद्रा ही एक योगातील स्थिती असून अत्यंत कमी निद्रेमुळे दिवसच्या दिवस आणि रात्रीच्या रात्री म्हणजे जवळ जवळ सदैव जागृत अवस्थेत धुनीपुढे बसून ध्यानमग्न राहणे ही महान योगसाधना आहे. अशा अवस्थेला पोहोचणारे फारच थोडे असतात. महाराज अशांपैकीच एक असल्याने त्यांना 'योगी जागरनाथजी' असे नांव मिळाले. अंगावरची वेशभूषाही तशीच विचित्र. रामदासी म्हणावा तर रामदासी नव्हे, फकीर बैरागी म्हणावा तर संन्यासीही नव्हे. त्याहूनही आश्चर्यात भर टाकणारी आणखी एक गोष्ट आणि ती म्हणजे त्यांच्या उजव्या पायात असलेला सोन्याचा तोडा राजघराण्याशिवाय पायात सोन्याचे तोडे घालण्याचा अधिकार कुणालाही नसतो. कोणी म्हणतात जंगलीमहाराज बडोद्याच्या बाजूचे तर कोणी म्हणतात सातान्याकडील रेठरे गांवाचे तर कोणी म्हणतात विजापूर नजीकच्या बागलकोटचे. ते नेमके कुठले या वादात पडू नये. त्यांचा जन्म कुठलाही असो, ते अचानक भांबुर्झ्याला (पुण्याला) आले आणी अलौकिक कार्य करून समाधिस्त झाले हे सत्य आहे.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

१८५७ च्या स्वातंत्र्य संग्रामात एक सैनिक म्हणूनही त्यांनी कार्य केले. स्वातंत्र्य समरानंतर सर्व भारतात त्यांनी परिभ्रमण केले. महाराष्ट्रात आल्यावर ते कृष्णेच्या काठी कऱ्हाडजवळील रेठरे हरणाक्ष या गावी स्थायिक झाले. तेथे गावाजवळ असलेल्या नदीतीरावरील शंकराचे मंदिरात प्रतिदिनी सकाळी ५-६ तास ध्यान करीत. नंतर गावात भिक्षा मागून नदीच्या वाळवंटात भोजन करीत. कृष्णेला पूर आला म्हणजे पाण्यावर घोंगडे टाकून व त्यावर बसून ते परतीराला जात. ह्याचे तेथील जनतेला आश्चर्य वाटे. त्यांचे औंध येथील भक्त श्री. कृष्णराव कदम यांनी महाराजांची भेट रेठरे या गावी झाली असे लिहून ठेवले आहे.

यानंतर रेठरे येथून महाराज पुणे येथे आले व त्यांनी भांबुर्झ्यात (शिवाजी नगर) रोकडोबाचे मंदिर बांधून तेथे वास्तव्य केले. प्रतिदिनी नियमाने ते रोकडोबाचे दर्शन घेत व पहाटे नदीवर स्नान करून पाताळेश्वराजवळील टेकडीवर निवडुंगाच्या बऱ्यात ध्यान करीत. माध्यान्हपर्यंत त्यांचे ध्यान संपवून ते भांबुर्डे गांवात येत व भिक्षा मागून चरितार्थ चालवीत. त्यांची योग्यता कळल्यावर लोक त्यांना रोकडोबाच्या मंदिरातच प्रतिदिनी भोजन आणून देत. दोन प्रहरी थोडी विश्रांती घेतल्यानंतर दासबोध, एकनाथी भागवत, ज्ञानेश्वरी आदि ग्रंथांचे वाचन ते करीत. त्यावेळी ते लोकांच्या शंकांचे निरसन करीत. ते अधूनमधून बाहेरगावी प्रचारालाही जात. त्यांची किर्ती ऐकून

दूरदूरचे लोक धार्मिक विषयावर त्यांच्याशी संवाद करण्यास येत. त्यामुळे रोकडोबाचे धर्मशाळेत भाविकांची सतत रीघ लागलेली असे. प्रसिद्धीचा त्यांना तिटकारा असे. यामुळे ते स्वतः जे अभंग करीत ते लिहून घेण्यास त्यांचा विरोध असे. त्यांचे अभंग एकदा एक शिष्य कागदावर लिहून घेत असता त्यांनी तो कागद त्याच्या हातातून घेऊन पेटत्या पणतीवर जाळून टाकला. कित्येक छायाचित्रकारांनी त्यांची छायाचित्रे काढण्याचा प्रयत्न केला पण त्यात त्यांना यश आले नाही.

महाराजांनी प्रचार कार्यार्थ ठिकठिकाणी हिंडून कारजगे, रेठरे आदि गावी मठ स्थापना केली. एकदा ते मिरज येथे गेले असता रखमाबाई गाडगीळ या नांवाच्या एका बाईंनी आपणास महाराजांनी शिष्य करून घ्यावे अशी विनंती केली. तेंव्हा महाराजांनी त्या बाईस संसारत्याग करून मिरजेत भिक्षाटन करण्याची आज्ञा दिली. अशा तऱ्हेने सतत बारा वर्षे त्या बाईंनी मिरज येथे भिक्षाटन केल्यावर महाराजांनी त्यांना गुरूपदेश दिला. त्यानंतर रखमाबाई पुण्यास येऊन राहिल्या. तरी आठवड्यातून एक दिवस त्यांना भिक्षाटन करून आपला चरितार्थ चालविण्याची महाराजांनी आज्ञा केली. त्याप्रमाणे त्या जन्मभर आचरण करीत. रखमाबाई पुण्यात आल्या तेंव्हा त्यांच्या बरोबर महाराजांचे शिष्यत्व पत्करून दुसऱ्या बाई आल्या, त्यांचे नांव तुळसाक्का. महाराज जेंव्हा समाधिस्त झाले तेंव्हा त्यांचा संप्रदाय चालविण्याची योग्यता असलेल्या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

रखमाबाई व तुळसाक्का या दोघींनी त्यांचे कार्य त्यांच्यानंतर दहा वर्षे चालविले. रखमाबाईंनीच खटपट करून रोकडोबा मंदिरासमोर राम मंदिर बांधून घेतले व रामाचा उत्सव, पारणे नऊ दिवस पहारा, कथाकीर्तन आदि कार्यक्रम सुरु केले. रखमाबाईंना गावातले लोक आईसाब म्हणत. रखमाबाईंच्या मृत्यूनंतर तीनच दिवसांनी तुळसाअक्काने देह ठेवला. रोकडोबा मंदिराच्या समोरील राममंदिराचे आवारात या दोघींच्या समाध्या आहेत.

महाराज हे योगातील अधिकारी पुरुष होते. त्या बाबतीत त्यांनी पुष्कळ चमत्कार केले आहेत. एकदा महाराज आजारी पडले असता मिरजेच्या राजेसाहेबांनी त्यांना औषध देण्यासाठी, यांची प्रकृती तपासण्यासाठी आपल्या राजवैद्यास पाठविले. ते राजवैद्य आले तेव्हा महाराजांनी समाधि लावली. वैद्यबुवांना वाटले की अशक्तपणामुळे महाराजांना ग्लानी आली आहे. म्हणून त्यांनी महाराजांना तपासण्यास प्रारंभ केला. परंतु नाडीचे ठोके, हृदयाचे ठोके यांचा त्यांना पत्ताच लागेना. तेव्हा वैद्यराज व महाराजांची शिष्यमंडळी चिंतातुर झाली. इतक्यात महाराजांनी समाधि उतरविली व हसून वैद्यराजांना म्हणाले, काय रोगनिदान झाले का? वैद्यराजांनी महाराजांच्या पायावर डोके ठेवून आपला अधिकार फार मोठा आहे असे त्यांना सांगितले. एखाद्या सुगंधित फुलाचे अस्तित्व जसे त्याचा सुगंध दाखवून देतो तसेच या सिद्धपुरुषाचेही झाले.

एकदा अमरनाथ यात्रेत त्यांची

गोरक्षनाथांबरोबर प्रत्यक्ष भेट झाली व गोरक्षनाथांनी त्यांना असा आदेश दिला की आपल्या संप्रदायांपैकी एक मोठा भाग श्री ज्ञानेश्वर महाराज हे महाराष्ट्रात चालवीत आहेत. तेथे त्यांचे वडील बंधू निवृत्तिनाथ, श्री क्षेत्र त्र्यंबकेश्वर येथे बसले आहेत तेव्हा त्यांच्या सान्निध्यात आपण आता पुढील वास्तव्य करावे व म्हणूनच महाराजांचे वास्तव्य पुण्यास झाले अशी मान्यता आहे.

महाराज योगी होते तसेच ते मंत्रशास्त्रार्थातही निष्णात होते. जांगलिक पंथातील लोकांना विषारी प्राण्याचे विष नष्ट करण्याचे व विष उतरविण्याचे मंत्रज्ञान असते. पण महाराजांनी मंत्रशास्त्राचाही अभ्यास करून ते शरीरातील योगिनी व शक्ती यांचा संयोग घडविणारे अनेक प्रयोग करू शकत होते. शरीर अतिशय हलके करण्याच्या वेळी ते अदृश्य करणे किंवा अतिशय जड करणे ही क्रिया ते सहज करीत असत. मंत्रशास्त्राचे ज्ञान त्यांनी आपल्या शिष्यवर्गाला करून दिले होते. त्यामुळे त्यांच्या शिष्यात या परंपरा अद्याप चालू आहेत. महाराज ब्राह्म मुहूर्तावर उठून आपले शरीर हलके करीत व योगमार्गाने ते काशीस जात असत. तेथे मनकर्णिका घाटावर स्नान करून गुप्तशिवलिंगाचे दर्शन घेत. भैरवाचेही दर्शन घेत असत. रोज एक बिल्वदल वाहण्याचा त्यांचा नियम होता. येतांना एक निर्माल्यदल ते घेऊन परत येत असत. कलशाचे

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

दर्शन करून त्र्यंबकेश्वरास जात. तेथे त्र्यंबकेश्वर भगवंताचे व निवृत्तीनाथांचे दर्शन घेऊन आळंदीला श्रीज्ञानेश्वर महाराज व श्री नरसिंह सरस्वती महाराज येथे अदृश्य रूपानेच राहत असत. त्यानंतर विविध भक्तांच्या उद्धाराचे कार्य ते दिवसभर करीत असत. ही त्यांची दिनचर्या ध्यानात घेतल्यावर महाराज कोण व त्यांचा सांप्रदाय व आचार काय हे सहज ध्यानात येते व त्यांच्या संबंधीच्या सर्व विपरित भावना आपोआप विरून जातात.

शुक्रवार ४ एप्रिल १८९० चैत्र शुद्ध चतुर्दशी रोजी सायंकाळी ५:३० वाजले होते. महाराजांनी अष्टांगयोग धरणेच्या साधनेत डोळे मिटून अत्यंत गहन ध्यान लावले आणि नाडी बंद झाली. महाराज समाधिस्थ झाल्याच्या तारा सगळीकडे पाठवण्यात आल्या ही वार्ता सर्वत्र वाऱ्या सारखी पसरली हजारो भाविक आपल्या या साक्षात्कारि आजानुबाहु संतांच्या अखेरच्या दर्शनासाठी येऊ लागले पुष्पांचा खच पडला. पुष्पहारांना आणखीनच टवतवी येऊ लागली. गुलाल, बुक्का हजारोच्या मुठींनी उधळला जावू लागला. "श्री सद्गुरु जंगली महाराज की जय" अशा जायघोषांनी दिशा निनादून गेल्या. भांबुड्यातला प्रत्येक जण पोरका होऊन म्लान मुख करून महाराजांकडे पाहत होता.

भावी तयारीसाठी आम जनते कडून सुवासिक वस्तुंचा, अंबीर, बुक्का कापुर वगैरे वस्तुंचा पाऊस पडू लागला. एक सुंदर असे भव्य पुष्पांकित विमान तयार करण्यात आले. टेकडी वरील समाधीची जागा महाराजांनी पूर्वीच शिष्य मंडळाना दाखवून ठेवली होती. सायंकाळ पासून लोकांनी दर्शन घेता घेता दूसरा दिवस उगवला. त्या नंतर तयार केलेल्या विमनातून समाधी कडे नेण्यासाठी महाराजांची स्वारी मठातून बाहेर पडली. पुष्कळ भजनाच्या दिंडया कर्तव्यकर्मात निमग्न होत्या. पुष्कळ मिस्लिम बांधव पवित्र कुराण वाचत होते. पाऊल ठेवण्यास रस्ता कोणास मिळेना. इतकी गर्दी झाली असून कुणी लोक सोन्या-रुप्याची फुले, कोणी चवल्या पवल्या, खारीक खोबरे असे उडवीत होते. भजनाच्या दिंडया व कुराण वाचन एकाचवेळी चालू होते. विमानासा सर्व जातीचे लोक खांदा देत होते. पुष्पांचे सडे पडत होते. मठातून समाधी टेकडी जवळ असता पोचण्यास ५-६ तास लागले. हिन्दू-मुस्लिम धार्मिक विधी व भजन, पठण आशा रितीने शिष्यांनी महाराजांना गुहेत जड अंतःकारणाने ठेवले. प्रकाश झोत इतके तळपत होते की, रात्र का दिवस हेही कळत नव्हते. गुहेत आच्छादना साठी ८ पल्ले अंबीर, ४ पल्ले कपूर चारी बाजूस दाटीने अंथरण्यात आले. समोर पोथी ठेवली. दोन्ही बाजूस समया लावून ठेवण्यात आल्या. "श्री सद्गुरू जंगली महाराज की जय" असा जयघोषणा करून व आरती

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

करून शिष्य मंडळी गुहेच्या बाहेर आली. त्या नंतर गुहेचे दार
बंद करण्यात आले. महाराज निजानंद निमग्न झाले.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प दहावे

श्री दत्त चिले महाराज, कोल्हापुर.

जन्म: १५ ऑगस्ट १९२२. पन्हाळा जवळ जेऊर येथे.

कार्यक्षेत्र: पैजारवाडी, कोल्हापुर.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

गुरु: गराडे महाराज. पुढे सिद्धेश्वर महाराज.

विशेष प्रभाव: शंकर महाराज धनकवडी (यांना ते दादा म्हणजे मोठे बंधू मानीत).

अगदी अर्वाचीन काळात कोल्हापूरजवळ पैजारवाडी येथे एक अवतारी पुरुष होवून गेले. त्यांचे नाव परब्रह्म सद्गुरु चिलेमहाराज. ते दत्तात्रेयांचे अवतार होते अशी श्रद्धा आहे. त्यांचा जन्म १५ ऑगस्ट १९२२ रोजी पन्हाळा किल्याजवळील जेऊर या गावी झाला. त्यांच्या वडिलांचे नाव दत्तात्रय बाबा चिले आणि आईचे नाव मंजाबाई असे होते. कोल्हापूर मलकापूर रत्नागिरी रस्त्यावर बांबवडे गावाजवळ कोल्हापूर पासून २५ कि.मी वर पैजारवाडी हे गाव आहे. जन्मल्या बरोबर काही काळाने त्यांचे मातृछत्र हरपले तर ते मॅट्रीकला होते तेव्हा त्यांचे वडील निर्वतले. कोल्हापूरातील पंचगंगा नदीच्या घाटावर एका तीरावर सिद्धेश्वर समाधी आणि दुसऱ्या तीरावर पाटील बाबांची समाधी आहे. या पाटिलबाबा समाधीजवळ ते २५ दिवस अनुष्ठान आणि साधना करीत बसले होते. त्यानंतर त्यांचे संपूर्ण जीवन बदलले.

त्यांच्या जिवित काळामध्ये त्यांनी असंख्य लीला चमत्कार केले. त्यांचे बाह्यवर्तन अत्यंत बुचकळ्यात टाकणारे होते. ते प्रसंगी मद्यपान करीत आणि मांसाहार ही

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

करीत. पैजारवाडी येथील गराडे महाराजांच्या समाधीवर ते मदिरेचा अभिषेक करीत. समोरच्या व्यक्तीच्या मनातील भाव त्यांना लगेच ओळखून येत असे. त्यांचे शंकर महाराजांशी सख्य होते. जणू शंकर महाराजांचा ते अवतार होते.

शंकरमहाराजांप्रमाणे त्यांचा अवतार रुद्रावतार होता.

अक्कलकोटच्या श्रीस्वामी समर्था प्रमाणे ते काहीवेळा अत्यंत अपशब्द बोलित असत. पण त्यांचा उद्देश भक्तांचे पाप जाळणे हाच असे. त्यांच्या लीला विलक्षण होत्या. ते नित्य निसर्गातील सूक्ष्म गोष्टींबरोबर बोलत असत. त्यांनी सांगितलेली अनेक भाकिते सत्य झाली आहेत. त्यांच्या भक्तांना त्यांनी अनेक संकटातून सोडविले आहे. अगदी मरण पावलेल्या व्यक्तींनाही त्यांनी जिवंत केले आहे. ते नेहमी मी दत्त आहे असे म्हणत असत. त्यांच्या भक्तांना त्यांनी दत्त स्वरूपात, विष्णू स्वरूपात, पांडुरंग रूपात दर्शन दिले आहे. त्यांचा पेहराव अतिशय साधा म्हणजे पांढरा शर्ट आणि विजार असा आहे. ते अनवाणी चालत असत. त्यांचा सतत संचार सुरू असे. प्रसंगी ते ३० ते ४० कि.मी. चालत जात असत. सर्व जाती धर्माचे लोक त्यांचे भक्त आणि शिष्य होते. त्यांच्या भक्तांच्या त्यांनी कठोर परीक्षा घेतल्या आहेत. शंकर महाराजांच्या रूपात त्यांनी भक्तांना दर्शन दिले आहे.

लौकिकार्थाने हे सत्पुरुष पृथ्वीतलावर

जन्मल्यानंतर सामान्य माणसाप्रमाणे वर्तन करतात. श्री चिले

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

महाराजांचे पहिले गुरु श्री गराडे महाराज. त्यांचेकडे फुले गंध कापूर यांची अगदी लहानपणी सेवा केली. चिले महाराजांनी त्यांच्या श्रीमंतीचा समृद्धीचा देखावा कधीच केला नाही. भक्त लोक तसेच परिचितजन नेहमीच अचंबित होत असत. ते अत्यंत माफक पण अतिशय मुद्देसूद बोलत असत. ते एकाशी बोलत पण इतरांना संदेश मिळत असे. सदगुरूंनी त्यास कृपांकित करून त्यांचे जीवन परिपूर्ण केले.

श्री चिले महाराज हे दत्तावतारी सत्पुरुष. त्यांनी अवतार काळात कोल्हापूर, सातारा, पुणे व नाशिक येथे विशेष संचार केला व भक्तांना मार्गदर्शन केले. त्यांची समाधी पैजारवाडी येथे आहे. हे स्थान पन्हाळ्याच्या पायथ्याशी कोल्हापूर रत्नागिरी रस्त्यावर आहे. त्यांची कासव या प्राण्यावर विशेष प्रीती होती म्हणूनच कासवाच्याच आकाराचे समाधी मंदीराचे बांधकाम केलेले आहे. मंदीर अत्यंत देखणे असून मंदीरात निवासव्यवस्था, भोजनव्यवस्था आहे. मंदीर परिसर अतिशय सुंदर व आध्यात्मिक स्पंदनाने भारलेला असून तेथे गेल्यावर विलक्षण अनुभूती येतात.

चिले महाराजांना संगित आणि भजन प्रिय होते. ते भक्तांना अनेकदा चित्र विचित्र गोष्टी करायला सांगत असत. त्याचा अर्थ कुणालाही कळत नसे. त्यामुळे ते संभ्रमात पडत असत. पण त्यांनी सांगितलेल्या आज्ञा पाळल्यावर

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

भक्तांना विलक्षण अनुभूती येत असत. ‘ ॐ दत्त चिले ’ असा त्यांचा तारक मंत्र आहे. समाजातील गोरगरिब व श्रीमंत तसेच सर्व प्रकारचे भक्त त्यांचेजवळ येत असत. चिले महाराजांचा अवतार एक विलक्षण अवतार आहे. सर्वसामान्यांच्या आकलन शक्तींच्या पलिकडे त्यांचे बोलणे व कार्याची आजही श्रद्धाळू भक्तांना अनुभूती येते. त्यांचे जीवन कार्य पाहिल्यावर श्रीदत्तात्रेयांच्या सोळा अवतारांपैकी “लीला विश्वंभर” या सहाव्या आणि “माया मुक्तावधूत” या दहाव्या आणि अकराव्या अवतारातील वर्णनाप्रमाणे त्यांचे कार्य होते याची खात्री पटते. त्यांच्या बाह्य आचरणावरून त्यांच्या अधिकाराची कल्पना कोणी करू शकणार नाही. पण जर निष्ठा ठेवून श्रद्धेने त्यांची सेवा केली तर मात्र प्रचिती आल्या शिवाय राहणार नाही. त्यांच्या आचरणाबद्दल, आहार विहाराबद्दल कितीही तर्क वितर्क केले तरी त्यांच्या अवतार दत्तात्रेयांचा अवतार होता याची खात्री पटते. पूर्ण ब्रह्मज्ञानी अवतारी पुरुष चारही आश्रमांच्या पलिकडे म्हणजे ब्रह्मचारी, गृहस्थ, वानप्रस्थ आणि संन्यासी या आश्रमांपलिकडे असतात असे सांगितले जाते. त्याला अत्याश्रमी असे म्हटले आहे. चिलेमहाराज अत्याश्रमी अवताराचे उदाहरण आहेत. त्यांना कोणत्याही आश्रमाचे नियम लागू होत नव्हते. त्यांच्या सर्व कृतींमध्ये गूढ अर्थ भरला होता. त्यांचे जीवन कार्य, लीला आणि चमत्कार त्यांच्या अवतारीत्वाचे साक्षी आहेत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

त्यांचे निर्वाण ७ मे १९८६ रोजी पुणे येथे झाले. मात्र आजही
हजारो भक्तांना त्यांच्या कृपेची प्रचिती येत आहे.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प अकरावे

श्री दिक्षित स्वामी (नृसिंह सरस्वती)

जन्म: चैत्र शुद्ध प्रतिपदा गुढीपाडवा इ.स.१८६६

आई/वडील: आईचे नाव ज्ञात नाही / वडील- लक्ष्मणशास्त्री
दिक्षित.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

संन्यासानंतरचे नाव: नृसिंहसरस्वती

गुरू: प. प. वासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे स्वामी)

कार्यकाळ: १८६६-१९२७

_जन्म व कौटुंबिक पार्श्वभूमी_

परमहंस परिव्राजकाचार्य श्री वासुदेवानंद सरस्वतींचे अगणित महान व अधिकारी शिष्य झाले. त्यांत श्री दिक्षीतस्वामी तथा श्रीनृसिंह सरस्वतींचे नाव अत्यंत अग्रक्रमाने येते.

श्री गुरुंची राजधानी श्रीक्षेत्र नृसिंहवाडीपासून जवळच (शंकरापूर) नावाचे एक गाव वेदगंगा नदीचे तीरावर आहे. याच गावातील एक सत्थिल ब्राह्मण यज्ञयागांमुळे दिक्षीत नावाने प्रसिद्धीस आले. दत्तभक्ती घराण्यातच होती. त्याचे नृसिंहवाडीस पौर्णिमा व शनिवारी पायी येण्याचा नियम होता. या दिक्षीत ब्राह्मणाच्या मुलाचे नाव होते लक्ष्मणशास्त्री व त्यांचा लहान मुलाचे नारायण होय व पुढे जाऊन हेच श्रीनृसिंह सरस्वती म्हणून प्रसिद्धी पावले. लक्ष्मणशास्त्री मुख्यतः भागवत कथन, पूजाअर्चा, व श्रीगुरुंच्या सेवेतच काळ घालवीत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

नारायण हा लहानपणापासून तल्लख बुद्धीमत्तेचा होता. एकपाठी होता. मिरजेत इंग्रजी शाळेत ५व्या इयत्तेपर्यंत शिक्षण झाले. शिक्षण पूर्ण झाल्यावर त्यांचा विवाहही पार पडला. पत्नीचे नाव वाराणसी होते. त्यांना पाश्चात्य पोशाखात विशेष रुची होती. एके दिवशी एका वृद्ध गृहस्थानी पोषाखाबद्दल नापसंती व्यक्त करून घराण्याच्या आदर्शाची आठवण करून दिली. व लक्ष्मण शास्त्रींचा दाखला दिला. नारायणावर त्यांचा सुप्त पण दूरगामी परिणाम झाला. त्यांनी विदेशी पेहराव व पुस्तके नाल्यात फेकून धोतर व शर्टसारखा देशी पोषाख घातला. यानंतर नारायण खिन्न व एकाकी बसू लागला. पत्नीला हे परिवर्तन मान्य नव्हते. पण नारायणाने सर्वांकडे दुर्लक्ष केले. त्यांनी गीता एकनाथ भागवत वाचण्यास प्रारंभ केला.

त्यांच्या वाचनात वेदेश्वरीचे सार आले. हे जगत् मिथ्या आहे आणि फक्त ईश्वर सत्य आहे. जीवनातील सत्य जाणायचे असेल तर गुरुची कृपा व अनुग्रह आवश्यक आहे. ही गोष्ट त्यांच्या मनावर बिंबली व ते संसारात अत्यंत विरक्त होऊ लागले. एक दिवसाचा प्रसंग माता पिता व पत्नी बाहेरगावी गेल्याने भगिनी यमुनाने तुरईची भाजी केली. नारायणाने सर्व भाजी पुन्हा पुन्हा घेऊन संपवून टाकली. भाजीचे दोन तुकडे यमुनाने खाल्ले तर अत्यंत कडू होती. तिने

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

नारायणाला विचारले तर उत्तर आले आपण कारल्याची भाजी खात नाही का? यात एवढे काय?

श्री लक्ष्मणशास्त्रींचा श्री वासुदेवानंद सरस्वतीशी घनिष्ठ परिचय होता. वाडी मुक्कामी त्यांची अनेक वेळेस भेट व बोलणेही झाले होते. श्री टेंबेस्वामींनी माणगाव सोडून सपत्निक नृसिंहवाडीस स्थलांतरानंतर श्री लक्ष्मणशास्त्री त्यांना भेटले व नारायणाला यथायोग्य मार्गदर्शन करण्याची विनंती केली. बुवांनी ती मान्य केली आणि प. प. टेंबे स्वामींच्या रूपाने त्यांना गुरू मिळाले. नारायण गुरूसेवेत रुजू झाले. स्नान, संध्या वैश्वदेव स्मर्ताग्नीसह सर्व ब्रह्मकर्म करू लागले. त्यांनी गुरू सान्निध्यात उपनिषद, जीवनमुक्ती विवेक यांचा अभ्यास केला. पण सर्व वेदांताचे सार दोन शब्दात सांगितले ते म्हणजे 'दत्त'. त्यानंतर टेंबेस्वामींनी संन्यास घेतला व नारायणाने आदर्श गृहस्थाश्रम आरंभला. अतिथीपूजा अन्नसंतर्पण रोज होत होते. ते रोज ५ घरी जाऊन शुष्क भिक्षा मागत प्रथमतः त्यांच्याच गावी खूप उपहास झाला. पण कालांतराने लोक त्यांच्या भिक्षेला येण्याची प्रतिक्षा करू लागले. त्यांनी अन्न संतर्पण, यज्ञ, दान याच्यावर जादा खर्च सुरू केला. बरेच लोक त्यांच्याकडे शास्त्रार्थ समजून घेण्यासाठी येऊ लागले व काही लोक तर त्यांना छोटे टेंबे स्वामी म्हणू लागले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

एकदा गावात प्लेगची मोठी साथ आली.

त्यात पत्नी व एकुलता एक मुलगा मरण पावला. नारायणालाही प्लेगची लागण झाली. दत्तगुरूंची इच्छा काही औरच होती. नारायण बरे झाले. पत्नीची अत्येष्टी करून लगेचच त्यांनी कुरुंदवाडचे वैदीक ब्राह्मणाकडून संन्यास ग्रहण केला ते नारायणस्वामी झाले. संन्यास ग्रहणानंतर गुरू श्री वासुदेवानंद सरस्वतींच्या सानिध्यात काळ व्यतीत करण्याची इच्छा होती. पण आपण वाडी सोडू नये असा वासुदेवानंद सरस्वतींचा आदेश आला. नारायण स्वामींचा संन्यास झाला होता पण दंडग्रहण झाले नव्हते. तेही वासुदेवानंद सरस्वतींकडून व्हावे ही गुरुचरणी प्रार्थना होती. त्यासाठीही आदेश आला "मी वाडीस आल्यावर पाहू" पूर्ण १७ वर्षांनंतर थोरल्या महाराजांचे वाडीत आगमन झाले व त्यांनी सांगितले की 'दत्त महाराज म्हणाले तरच मी तुला दंड देईन'. यामुळे नारायण स्वामी दुःखी व व्यतीत झाले. तसे पाहिले तर नारायण त्यांचे ज्येष्ठ मानसपूत्र होते. पुढे श्रीदत्तप्रभुंच्या आज्ञेनेच टेंबेस्वामींनी नारायणस्वामींना दंड दिला व ते 'नृसिंहसरस्वती' झाले.

*_आपल्या सदगुरूंबद्दल प्रेम कसे असावे याचे मूर्तिमंत आदर्श....दीक्षित स्वामी व थोरले महाराज_*

प. प. श्री दीक्षितस्वामी महाराज, हे प. प. श्री टेंब्येस्वामी महाराजांचे पट्टशिष्य. प. प. श्री टेंब्येस्वामी महाराज, शेवटच्या दिवसांत श्रीक्षेत्र गरुडेश्वरी मुक्कामाला होते. गरुडेश्वरी जाण्याच्या अगोदर, श्रीक्षेत्र वाडीला असताना! त्यांनी श्रीदीक्षितस्वामींना आपल्या पादुका दिल्या होत्या. आजही त्या पादुका वासुदेवानंद पीठांत श्री दत्तअमरेश्वर मंदिरांत पूजेंत आहेत. प. प. श्री दीक्षितस्वामी त्यांची अनन्यभावे पूजा करीत. पुढे, गरुडेश्वरला श्रीटेंबेस्वामी महाराजांची तब्बेत जेव्हा बिघडली, तेव्हा श्रीदीक्षितस्वामी निरनिराळे काढे, मात्रा, त्या पादुकांवर घालीत असत. एक भक्त अमरेश्वराहून गरुडेश्वरी गेले, तेव्हा त्यांनी श्रीटेंबेस्वामी महाराजांच्या कानी ही गोष्ट घातली. श्रीस्वामी महाराजांच्या डोळ्यांत पाणी आले. त्यांनी त्या भक्ताजवळ निरोप दिला की, "त्यांना सांगा, तुम्ही इतके दिवस केलेल्या या अपूर्व सेवेमुळेच आमचे आयुष्य एक महिनाभर अधिक वाढलेले आहे. आता मात्र देवांची आज्ञा झाली आहे, तेव्हा देह सोडणे प्राप्त आहे. म्हणून आता ही सेवा पुरे करावी!" हा निरोप ऐकून, प.प.श्री दीक्षितस्वामी महाराजांनी पादुकांवर काढे घालणे बंद केले. गरुडेश्वरी औषधोपचार चालू नसताना देखील श्री टेंबेस्वामी महाराजांची तब्बेत ठीक राहू शकली होती, याचे रहस्य हे असे होते.

थोरले स्वामी म्हणजे वैराग्याची परमसीमा. देहबुद्धीच नष्ट झालेली. अनेक पुजारी भक्तजन जे गरुडेश्वरी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

जात त्यांना थोरले महाराज सांगत 'श्री दिक्षीत स्वामींच्या आज्ञेचे पालन करा' थोरल्या महाराजांच्या समाधीनंतर आपल्या गुरूचे एक मंदिर व्हावे ही त्यांची तीव्र इच्छा होती. त्यासाठी त्यांनी पाचवा आश्रम स्वीकारून अवधूत झाले. त्यांनी औरवाडला श्रीवासुदेवानंद सरस्वती पीठ स्थापन केले.

तेथे थोरल्या महाराजांच्या पादुका स्थापन करून पूजाअर्चा सुरू झाली. त्यांनी हजारो भक्तांच्या समस्या सोडवल्या. त्यांना आध्यात्मिक व भौतिकही मार्गदर्शन केले. त्यांनी गरुडेश्वर नासिक, विदर्भ, अलाहाबाद, काशी येथे दौरा केला. यानंतर थोड्याच दिवसात अयोध्येत जाऊन राहण्याचा त्यांनी निर्णय घेतला व तेथेच ते अश्विन वद्य ७ शके १९२७ मध्ये दत्तचरणी विलीन झाले.

थोरल्या महाराजांनी लहान वयापासून मार्गदर्शन करून नारायणाचे- नारायणस्वामी- व नंतर नृसिंहसरस्वती केले. याला कारण दिक्षीत स्वामींची निष्ठा आणि गुरुप्रेम. नृसिंह सरस्वती म्हणजे मूर्तीमंत गुरुनिष्ठा, उत्कठ, भावभक्ती, असलेले एक महान सिद्धयोगी. त्यांनी भक्तांसाठी अनेक चमत्कार दाखविले. पण ते त्यात कधीच अडकले नाहीत . अश्या या महान दत्तभक्त सिद्ध पुरुषाचे चरणी प्रणाम!

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प बारावे

श्री शंकर महाराज, पुणे

जन्म: अंदाजे १८००, मंगळवेढे (पंढरपूर), उपासनी कुटुंबात

कार्यकाळ: १८०० ते १९४७

स्पर्शदिक्षा: स्वामी समर्थ अक्कलकोट

समाधी: पुणे येथे, धनकवडी, २४/०४/१९४७

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्री शंकर महाराज अगदी अलीकडच्या काळात होऊन गेलेले सत्पुरुष. त्यांची समाधी पुणे येथे सातारा रस्त्यावर धनकवडी भागात आहे. त्यांच्या समाधीचा दिनांक (वैशाख शुद्ध अष्टमी शके १८६९ म्हणजे) २४ एप्रिल १९४७ सोमवारी आहे. समाधीची अधिकृत नोंद आहे. पण बालपण, माता-पिता, शिक्षण, गुरू, साधना, शिष्य-संप्रदाय इत्यादींचा तपशील हवा तसा मिळत नाही.

*_जन्म व पूर्व इतिहास_*

त्यांनीच पुढे एकदा म्हटले होते, 'आम्ही कैलासाहून आलो!' नावही 'शंकर'! ते खरोखरच शिवाचे वैराग्य-संपन्न अंशावतार असावेत. नाशिक जिल्ह्यात अंतापूर नावाचे गाव आहे. तिथे कुणी चिमणाजी नावाचे गृहस्थ राहात होते. पोटी मूल-बाळ नव्हते. ते शिवाचे भक्त होते. एकदा त्यांना स्वप्नात दृष्टान्त झाला. 'रानात जा. तुला बाळ मिळेल. घेऊन ये.' ते त्या दृष्टान्ताप्रमाणे रानात गेले. तिथे त्यांना हा दोन वर्षांचा बाळ मिळाला! शंकराचा प्रसाद म्हणून त्याचे नाव 'शंकर' ठेवले. 'शंकर' या माता-पित्याजवळ काही वर्षे राहिला. शंकर महाराज यांच्या बाललीलांतून त्यांच्यातील दैवी गुणांची कल्पना त्यांच्या माता-पित्यांना येत होती. महाराजांना भजन कीर्तनाची

गोडी होती. हिस्त्रपशूंच्या सान्निध्यात ते क्रिडा करीत. त्यांना वाचासिध्दीही प्राप्त झाली होती. त्याच वाचासिध्दीच्या बळावर त्यांनी आपल्या मातापित्यांना आशीर्वाद दिला की, तूम्हाला जुळी संतत होईल! तो आशीर्वाद पुढे खराही ठरला. नंतर शंकर महाराजिंनी सर्वत्र भ्रमंती सुरुकेली. हिमालयातील केदारेश्वर प्रयाग! इत्यादी तीर्थ क्षेत्रांतुन त्यांचा प्रवास झाल्यावर त्यांच पहिलं प्रकटन सोलापूर येथे शुभराय महाराजांच्या मठांत झालं तत्पूर्वी अक्कलकोट, त्र्यंबकेश्वर, नाशिक हैद्राबाद तुळजापुर, औदुंबर, श्रीशैल अशा स्थानी त्यांनी भ्रमंती केली. श्री शंकर महाराजांना नेमके एक नाव नाही. ते अनेक नावांनी वावरत. 'शंकर' या नावाप्रमाणेच 'सुपड्या', 'कुंवरस्वामी', 'गौरीशंकर' अशा नावांनीही ते ओळखले जात. ही नावे कळली एवढेच! आणखीही काही नावांनी ते वावरत असावेत. 'नाव' जसे एक नाही, तसेच त्यांचे 'रूप'ही! काही ठिकाणी त्यांचा उल्लेख 'अष्टावक्र' असाही केलेला आढळतो. डोळे मोठे होते, ते अजानुबाहू होते, त्यांची गुडघे वर करून बसण्याची पद्धती होती. 'हे असे रूप!' वेगळ्या अर्थाने 'बहुरूपी!' खऱ्या अर्थाने ते वैराग्यसंपन्न होते! म्हणूनच 'शंकर' होते!

श्री शंकर महाराज योगीराज होते, याचा अनेकांनी अनेक प्रकारे प्रत्यय घेतला आहे. ते स्वतः मात्र नेहमी म्हणत, 'सिद्धीच्या मागे लागू नका!' पण त्यांनी आपले योगसामर्थ्य कळत-नकळत अनेकांच्या प्रत्ययाला आणून दिले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

काहींना 'सिद्धी' हवी असते ती 'प्रसिद्धी'साठी! त्याने नावलौकिक वाढतो, धन-दौलत मिळते, शिष्य-परिवार वाढतो! म्हणून श्री शंकर महाराज म्हणत 'सिद्धीच्या मागे लागू नये' त्यांना स्वतःला सिद्धी प्राप्त होत्या पण त्यांनी धन-दौलत, नावलौकिक वा शिष्य-परिवारादि उपाधी मागे लावून घेतल्या नाहीत. ते स्वतः खऱ्या अर्थाने सिद्धीच्या मागे लागले नाहीत. पण शंकर महाराज अलौकिक पुरुष होत, हे चिकित्सक विद्वानांनाही मान्य होते. आचार्य अत्रे, न्यायरत्न विनोद यांच्यासारखे प्रकांड पंडित शंकर महाराजांना मानीत. हे विद्वान त्यांची योग्यता जाणून होते.

ते म्हणत, 'मला जाती, धर्म काही नाही. ते स्वतः खरोखरीच सर्वांशी समभावाने वागत. त्यामुळे त्यांच्याकडे मुसलमानही येत. एका मुसलमानाने त्यांना आपली काही अडचण सांगितली. शंकर महाराजांनी त्यांना काय सांगावे? 'अरे, तू नमाज पढत नाहीस. नमाज पढत जा. तुझी अडचण दूर होईल.' ते काय शिकले होते कुणास ठाऊक! पण काही दीड शहाण्या विद्वानांना त्यांनी अस्खलित इंग्रजीतून उत्तरे दिली. त्यांना इंग्रजीचे ज्ञान कसे नि कुठे झाले, कुणास ठाऊक!

श्री सद्गुरु शंकर महाराज हे उंचीने फार कमी आणी जन्मतः अष्टावक्र व आजानुबाहू होते. त्यांचा उत्साह हा वाखाणण्यासारखा असे. नेहेमी सफेद धोती आणि

सफेद शर्ट परिधान करून असत. खूप वाढलेले केस, दाढी मिशी आणि त्यातून डोकावणारे अतिशय मोठे पण भेदक डोळे. प्रथमदर्शनी महाराजांचे वागणे एखादया लहान मुलाप्रमाणे वाटे. पण त्यांचे तेज आणि योग सामर्थ्य त्यांच्या चेहेऱ्यावरून ओतप्रोत ओसंडे. लहान मुलांप्रमाणे वागणारे आणि स्वतःला अज्ञानी आणि गांवढळ संबोधणारे महाराज जेव्हा बोलत तेव्हा मात्र भल्याभल्यांची तोंड बंद होत असत. स्वतःला अशिक्षित म्हणवणारे महाराजांचे जवळजवळ सर्वच भाषांवर प्रभुत्व होते. आलेल्या भक्ताच्या मायबोलीत ते त्याला उत्तर देत. त्यांचे हे प्रभुत्व फक्त भारतीय भाषेवरच नाही तर परदेशी भाषांवरपण होते, आलेल्या रशियन दांपत्याशी महाराजांनी अस्खलीत रशियन भाषेत संवाद साधला होता. हे न सुटलेले कोडे आहे. भगवंतच तो त्याला काय अशक्य! अक्कलकोट स्वामी समर्थाना शंकर महाराज आपले गुरु असे संबोधीत. एक आख्याईका इकडे नमूद करावीशी वाटते.

आपल्या लहानपणी शंकर महाराज फार खोडकर आणि खट्याळ होते. एक दिवस एका हरिणाच्या पिल्लाचा पाठलाग करत करत ते एका अरण्यात पोहोचले. त्या घोर अरण्यात त्यांना एक शंकराचे जीर्ण देऊळ दिसले. ते हरणाचे पिल्लू सुद्धा त्या देवळात आश्रयाला लपले. त्या पिल्लाला बाण मारणार एवढ्यात शंकर महाराजांसमोर एक दिगंबर साधू आला. त्याने त्या हरणाच्या पिल्लाला उचलून

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आपल्या कुशीत घेतले. आणि महाराजांना म्हणाला " कशाला मारतोस रे ह्याला, काय बिघडवले ह्याने तुझे". काही वेळाने त्या दिगंबर साधूने महाराजांच्या मस्तकावर हात ठेवला. ही त्यांची प्रथम "स्पर्शशिक्षा". महाराज त्या स्पर्शाने अगदी भारावून गेले. तो दिगंबर साधू म्हणजे अक्कलकोट स्वामी महाराज असे म्हणतात.

पुण्याच्या डेक्कन कॉलेज मध्ये असणाऱ्या प्रोफेसर भालचंद्र देवांना महाराजांच्या वया विषयी कुतूहल होते. कारण प्रसंगी ते एका वयोवृद्ध वाटत तर प्रसंगी गबू जवाना प्रमाने वागत. एक दिवस धीर करून त्यांनी महाराजांना प्रश्न विचारलाच "महाराज! आपले वय काय असेल हो?" महाराज उत्तरले "अंदाजे १५० वर्षे. मी शनिवारवाड्यात पेशव्यांबरोबर पंगतीला बसलो आहे" ही घटना साधारण १९३५ ची आहे म्हणजे महाराजांनी जेव्हा महासमाधी (१९४७) घेतली त्या वेळेस ते १६२ वर्षांचे होते. पुण्याच्या डॉक्टर धनेश्वर ह्यांना असेच महाराजांच्या वयाबद्दल संदेह होता. त्यांनी महाराजांची परवानगी घेऊन त्यांच्या काही मेडिकल टेस्ट करून घेतल्या. त्या टेस्टचा रिझल्ट आल्यावर डॉक्टरांना भोवळ आली. रिझल्ट मध्ये महाराजांचे वय १५२ वर्षे आले.

शंकर महाराजांचा आवडता नंबर होता १३. कारण विचारले असता ते म्हणत " सबकुछ तेरा, कुछ नाही

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

मेरा" महाराज वेगवेगळ्या ठिकाणी वेगवेगळ्या नावांनी प्रसिद्ध आहेत. सातपुड्यात सुपड्या बाबा, खानदेशात कुर्वास्वामी, वाघोद मध्ये गौरीशंकर, मध्यप्रदेशात लाहिरी बाबा, गुजरातमध्ये देवियाबाबा, इस्लाममध्ये रहिमबाबा, आफ्रिकेत टोबो, तर अरबस्थानात नूर महंमदखान, दक्षिणेत गुरुदेव अशा अनेक नावांनी भक्त त्यांना मानीत. एवढेच काय पण परदेशात पण ते प्रसिद्ध आहेत. जपानमध्ये महाराजांचे असंख्य भक्त आहेत.

भक्तांना संकटातून सोडवून ज्ञानमार्ग दाखविणारे पूज्य शंकर महाराज यांनी वैशाख शुद्ध अष्टमी २४ एप्रिल १९४७ रोजी पुणे येथील धनकवडी भागात पद्मावती येथे समाधी घेतली. सदगुरू शंकर महाराजांनी भक्तांना ज्या-ज्या भागात दर्शन दिले तिथे आता मंदिरे आहेत व सर्व ठिकाणी वैशाख शुद्ध अष्टमीला समाधी उत्सव साजरा होतो. पुण्याच्या कात्रज घाटापूर्वी व धनकवडी भागात रस्त्यालगतच शंकर महाराज यांचे समाधी मंदिर असून, हे स्थान लाखो भक्तांचे श्रद्धा स्थान आहे.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

-पुष्प तेरावे-

श्री देव मामलेदार (श्री. यशवंतमहाराज भोसेकर/कुलकर्णी)*

नाव: श्री यशवंत महादेव भोसेकर (कुलकर्णी)/ श्री देव मामलेदार

जन्म: भाद्रपद शुक्ल ९, १३ सप्टेंबर १८१५, पुणे येथे ओंकार
वाड्यात, श्रीप्रवरी कश्यप गोत्र, अश्वलायन शाखा.

कार्यकाळ: १८१५ - १८८७

गुरु: स्वामी निर्मालाचार्य

गुरु गृहीचे नाव: श्री सिद्धपदाचार्य

_जन्म व कौटुंबिक पार्श्वभूमी_

सोलापुर जिल्हातील पंढरपूर तालुक्यातील
भोसे या गावी महादेवपंत देशपांडे नावाचे ऋग्वेदी त्रिप्रवरी
अश्वलायनी शाखेचे एक ब्राम्हण गृहस्थ राहात होते. त्यांची
पत्नी म्हणजे पुणे परगण्यातील जिवाजीराव सरकार पेशवे यांचे
दिवाण माणकेश्वर यांचे कारभारी बाळाजी मकाजी बाजपे यांची
कन्या हरीदेवी. दोघेही उभयता धर्माचरण करणारे, भाविक, संत
व अतिथींची पूजा व सेवा करणारे होते. अशा या सदाचारी-

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

संपन्न कुटुंबात शालीवाहन शके १७३७, भाद्रपद शुद्ध दशमी, सुर्योदयसमयी, बुधवारी, दि. १३/९/१८१५ रोजी यशवंतरावांचा जन्म झाला. त्यांच्या घराण्यात दत्तसेवा पूर्वापार चालत आलेली होती. ते स्वामी समर्थाची उपासना व सेवा करीत असत. प. पू. देव मामलेदार १८ व्या शतकातील एक महान संत म्हणून ओळखले जातात.

महादेवपंत देशपांडे यांना दादा, यशवंत, मनोहर, आबा, रामचंद्र, प्रल्हाद, वासुदेव व बलराम ही आठ पुत्ररत्ने व सखू नावाची कन्या झाली. त्यांचे दुसरे पुत्ररत्न यशवंतराव हेच पुढे देव मामलेदार म्हणून ओळखले गेले. जन्मानंतर दोन वर्षातच यशवंतराव सज्ञानी माणसाप्रमाणे वागू लागले. त्यांचे तेज पाहून आई-वडिलांना यशवंतरावांमधील दैवी सामर्थ्याची ओळख पटली. वयाच्या आठव्या वर्षी म्हणजे शके १७४६ जेष्ठ वद्य प्रतिपदेला त्यांचे उपनयन केले गेले. यशवंतरावांचा विवाह टेंभूर्णी येथील जिवाजी बापुजी देशपांडे यांची मुलगी सुंदराबाई हिच्याशी शके १७४६ फाल्गुन वद्य सप्तमी, शुक्रवार रोजी झाला. त्यावेळी सुंदराबाई अवघ्या सहा वर्षाच्या होत्या.

पुढे यशवंतराव कोपरगाव येथे मामांकडे राहू लागले. इ. स. १८२९ मध्ये मामांनी खटपट करून त्यांची 'बदली कारकून' म्हणून येवले येथे तात्पुरती नोकरी मिळवून दिली. १८३१ मध्ये त्यांचे चोख काम व मोत्यासारखे अक्षर पाहून

त्यांची नियुक्ती कारकून म्हणून दरमहा दहा रुपये पगारावर झाली. वयाच्या सोळाव्या वर्षी मिळालेली नोकरी जणू त्यांच्या योग्यतेची पावतीच होती. लवकरच यशवंतरावांना पाच रुपये पगार वाढ होवून पारनेर तालुका कचेरीत बदली झाली. पारनेर येथे त्यांनी पाच वर्षे जबाबनीस म्हणून चांगल्या प्रकारे काम केले. तेथील वास्तव्य त्यांच्या जीवनात क्रांतीकारक ठरले. नोकरीच्या निमित्त नेहमी परगावी राहावे लागणार हे जाणून त्यांची पत्नी सुंदराबाई पारनेरला राहू लागली. यशवंतरावांना परमार्थ कार्यातही सुंदराबाईची साथ मिळू लागली.

एके रात्री झोपेत असतांना यशवंतरावांना एक तेजस्वी महापुरुष समोर बसलेला दिसला. आजानूबाहू, दिगंबर, भव्य कपाळ, डाव्या मांडीवर उजवी मांडी ओढून धरलेली, पायांचे तळवे जमिनीला टेकलेले, डोळ्यात विलक्षण तेज आसलेली व्यक्ती त्यांना म्हणाली, "बेटा घबराओ नही. ये ले काम की चिज" पुढे यशवंतरावांच्या हातावर शाळीग्राम ठेवून ती व्यक्ती म्हणाली, इसकी भक्तीभावसे पूजा करना तुम्हारी मनोकामना पूरी होगी. असे म्हणून ती व्यक्ती अंतर्धान पावली. यशवंतरावांना लगेच जाग आली. जागृतावस्थेत त्यांनी पाहीले तर त्यांच्या हातात एक शाळीग्राम होता. याला स्वप्न म्हणावे की सत्य हेच त्यांना उमजेना, स्वप्न म्हटले तर त्या दिव्य सत्पुरुषाने दिलेली वस्तू प्रत्यक्ष त्यांच्या हातात होती. हा एक साक्षात्कार होता आणि इथुनच पुढे त्यांच्या जीवनात अमुलाग्र

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

बदल झाला. पुढे अक्कलकोटचे श्री स्वामी समर्थ महाराज यांनी यशवंत महाराजांना सटाणा (जि. नाशिक) या गावी जाऊन कार्य सांभाळा अशी आज्ञा केली.

श्री यशवंत महाराज यांचे मूळ वैशिष्ट्य म्हणजे त्यांनी गोरगरीब, निराधार महिला व मुले, आजारी व व्याधीग्रस्त यांना मदत कारताना आपले सर्व आयुष्य वेचले. त्या सर्वाना ते आपले कुटुंबियाचा भाग मानीत असत. महाराजांनी इ. स. १८२९ ते १८७२ अशी तब्बल ४३ वर्षे महसूल खात्यात विविध पदावर नोकरी केली. इ. स. १८७०-१८७१ मध्ये महाराष्ट्रात फार मोठा दुष्काळ पडला होता त्यावेळी माणसे व जनावरे अन्नान्न करून मृत्युमुखी पडत होती. श्री यशवंत महाराज त्यावेळी बाळगणं तालुक्यात तहसीलदार होते. गरीब व वंचितांसाठी त्यांनी आपली सर्व मालमत्ता विकून टाकली व सर्व रक्कम लोकांमध्ये वाटून टाकली. मात्र दुष्काळ स्थिती पाहता हि रक्कम अगदीच कमी होती. त्यावेळी देव मामालेदार हे तालुका तहसीलदार होते. त्यांनी सरकारी तिजोरीतील रोख रक्कमही गोरगरिबांमध्ये वाटून टाकली. हि रक्कम थोडी नव्हती, ती होती १२७००० त्याकाळी. हि वार्ता त्यांचे वारिष्ठांना कळली व ते ट्रेझरीत तपासणीस आले. आणि काय अभिनव घडले? तपासणीत सर्व रक्कम ट्रेझरितच मिळाली. एक पैशाचाही फरक मिळाला नाही. या ठिकाणी भगवंताने चमत्कार तर केलाच पण भगवान दत्तात्रयांनी यशवंत महाराजांना साक्षात

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

दर्शन दिले. त्यावेळी बाळगणं तालुक्यातील लोकांनी दुष्काळात आपल्या मदतीला येणाऱ्या या तहसीलदाराला "देवत्व" बहाल केले व तेव्हापासून यशवंत महाराज हे "देव मामलेदार" याच नावाने ओळखले जाऊ लागले.

त्यांनी त्यांच्या कार्यकाळात अनंत लीला केल्या. हजारो लोकांना मदत केली व त्यांचे जीवन उद्धरून टाकले. श्री देव मामलेदार यांचा उल्लेख तत्कालीन अनेक संत व सत्पुरुषांचे चरित्रात आढळतो. श्री देव मामलेदार यांनी हा मर्त्यदेह २७-१२-१८८७ रोजी सटाणा येथे पंचत्वात विलीन केला. या महान दत्तभक्ताचा समाधीचा दिवस होता मार्गशीर्ष कृष्ण ११. त्यांची समाधी नाशिकजवळ सटाणा येथे आहे. येथे दरवर्षी पुण्यतिथी उत्सव फार मोठ्या प्रमाणात साजरा केला जातो. महाराष्ट्रातून आजही हजारो भक्त या विदेही दत्तभक्तांचे समाधी दर्शनास येतात. हा सोहळा १५ दिवस चालतो. यशवंत महाराजांचे कृपेने त्यांची सर्व मनोरथे पूर्ण होतात असा भक्तांचा विश्वास आहे. सटाणा हे देव मामालेदारांचे निवासस्थान होते. त्यामुळेच त्यांचे एक सुंदर मंदिर सटाणा येथे आहे. भक्तांनी या स्थानी जाऊन श्रींचे दर्शनाचा अवश्य लाभ घ्यावा हि विनंती.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

पुष्प पंधरावे

ब्रम्हर्षी श्री दत्तमहाराज कवीश्वर

*_16) ब्रम्हर्षी श्री दत्तमहाराज कवीश्वर_*

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

जन्म: २ मार्च १९१०, माघ वद्य ६ शके १८३१, श्रीक्षेत्र
नृसिंहवाडी येथे.

आई/वडील: सरस्वती/धुंडिराज शास्त्री

पत्नी: लक्ष्मीबाई यांच्याशी विवाह १९३० साली

कार्यकाळ: १९१० - १९९९

गुरु: 1) मंत्रदीक्षा- धुंडिराज शास्त्री,

2) शक्तीपात दीक्षा- प. पु. गुळवणी महाराज

विशेष: प्रकांड पंडित, भारताच्या चार राष्ट्रपतींच्याकडून
सन्मानित.

निर्वाण: १ मार्च १९९९, पुणे येथे.

वाङ्मय: श्री वासुदेवानंद सरस्वती यांचे समग्र वाङ्मय पुनर्मुद्रण.

जन्म, बालपण व कौटुंबीक पार्श्वभूमी

विसाव्या शतकातील संत परंपरेतील आणी या
आधुनिक काळातील ऋषी म्हणता येईल असे व्यक्तिमत्त्व
म्हणजे, 'ब्रह्मर्षी श्री दत्तमहाराज कवीश्वर' हे होते.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

दत्तमहाराजांचा जन्म एका शास्त्री-पंडिताच्या घराण्यातच झाला होता. त्यांच्या पिताश्रीचे नाव धुंडिराज शास्त्री आणि मातोश्रीचे नाव सरस्वती होते. दत्त महाराजांचा जन्म 'नृसिंहवाडी' येथे झाला म्हणूनच त्यांचे नाव 'दत्त' ठेवण्यात आले. 'शुद्ध बीजापोटी । फळे रसाळ गोमटी ।' ह्या जगद्गुरू तुकारामांच्या उक्तीप्रमाणे प. पु. दत्त महाराजांचा जन्म पिढ्यान्पिढ्या निष्ठा ठेवणाऱ्या कवीश्वराच्या घराण्यात झाला व या कवीश्वरांचे मूळ आडनाव सप्तर्षी हे होय. प. पु. दत्तमहाराजांचे पणजोबा श्री. दाजी दीक्षित हे प्रकांड पंडित होते आणि त्यांचा रामायण-महाभारताचाही चांगला अभ्यास होता. नरसोबावाडीला ते रोज पाच श्लोक करून श्री दत्तप्रभुंच्या चरणी अर्पण करीत असत. त्यांच्याजवळ असलेल्या प्रतिभासंपन्नतेमुळे लोक त्यांना 'कवीश्वर' नावाने ओळखू लागले. (ह्याच प्रतिभेचा अविष्कार पुढे प. पु. दत्तमहाराजांच्या ठायी झालेला दिसतो.) त्यांचे चिरंजीव श्री. वक्रतुंड महाराज ह्यांचाही रामायण-महाभारताचा व्यासंग होता व त्यावर ते प्रवचनेही करीत. त्यांच्या पत्नी सौ. सावित्रीबाई ह्यांची वीस बाळंतपणे झाली, पण फक्त दोन मुली जगल्या. नंतर श्री. गोविंदस्वामींच्या कृपाप्रसादाने त्यांना पुत्ररत्न झाले. ते म्हणजे प. पु. श्रीदत्तमहाराजांचे वडील श्री. धुंडिराज शास्त्री होत. त्यांचा न्यायशास्त्राचा अभ्यास होता. त्यांना सद्गुरू वासुदेवानंदसरस्वतीस्वामी महाराजांचा सहवास खुप लाभला. त्यांच्या पत्नी सौ. सरस्वतीबाई वाडीला रोज प्रदक्षिणा घालत

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

असत. अश्या या दांपत्यांच्या पोटी बुधवार दि. २ मार्च १९१०, माघ वद्य शके १८३१ रोजी प. पु. दत्तमहाराजांचा जन्म झाला.

पुढे श्रीदत्त महाराजांचे शिक्षण पिताश्री धुंडिराज शास्त्री यांच्या मार्गदर्शनाखाली सुरू झाले. त्यांच्याकडे त्यांचे वेदाध्ययन झाले. वेदविद्येखेरीज ते मंत्रविद्या, साहित्यशास्त्र, व्याकरण, न्याय, वेदान्त, मीमांसा इत्यादि विषयांचाही त्यांनी व्यासंग केला. नंतर ते अनेक गुरूंकडे शिकले पं. शंकरशास्त्री जेरे, व्यंकटेशशास्त्री अभ्यंकर, नागेश्वर शास्त्री, सुब्बा शास्त्री, राजेश्वर शास्त्री द्रवीड यांच्यासारख्या गुरूजनांचे त्यांनी शिष्यत्व पत्करले आणि त्यांची कृपा संपादन केली. श्री दत्त महाराजांची विद्वत्ता आणि नम्रता अतुलनीय होती. त्यांना अनेक शास्त्रांचे शाब्दिक ज्ञान प्राप्त झाले होते. कमी होती ती प्रत्यक्ष अनुभूती! त्यांना तेही भाग्य लाभले. ते गुळवणी महाराजांच्या सहवासात आले. थोड्याच दिवसांत एकमेकांचा स्नेह जुळला. गुळवणी महाराजांनी त्यांना शक्तिपातदीक्षा दिली. एवढेच नाही, तर त्यांना आपले उत्तराधिकारी नेमले.

यानंतर धारवाड इथे पं. नागेशशास्त्री उत्पन्न बेट्टीगिरी यांच्या साक्षेपी नजरेखाली प. पू. महाराजांनी न्यायशास्त्राचे धडे गिरवले. पुढे विद्वज्जनांच्या अनेक सभामध्ये त्यांची विद्वत्ता निखालसपणे सिद्ध झाली. कांची कामकोटीला सद्गुरू शंकराचार्य श्री चंद्रशेखर सरस्वती यांनी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आयोजित केलेल्या विद्वत सभेत प. पु. दत्त महाराजांनी वेदान्त विशद करून त्यांची वाहवा मिळविली. धारवाडच्या अद्वैत ब्रह्मविद्या परिषदेतील प. पु. दत्तमहाराजांनी केलेल्या वेदान्तावरील अप्रतिम विवेचनाचा वृत्तांत कांची कामकोटीच्या श्रीमद् शंकराचार्यांना कळल्यावर त्यांनी श्री दत्तमहाराजांसाठी आदरपूर्वक सुवर्णकंकण, वस्त्र आणि श्रीफळ पाठवले. यानंतर पुढे १९३० मध्ये बार्शी येथील श्री. भगवंतराव पाठक यांच्या कन्येशी (लक्ष्मीबाई) प. पु. दत्तमहाराजांच्या विवाह झाला. योगिराज गुळवणी महाराजांनी त्यांच्यावर अपरंपार प्रेम केले. त्यांचा सहवासही खूप दिला. १९३७ साली पुण्याला नातूंच्या वाड्यात प. पू. दत्तमहाराजांचे बिऱ्हाड झाले. पुढे १९५७ साली इन्फ्लूएंझाच्या साथीत प. पु. महाराजांची शोभा नावाची मुलगी दगावली. त्यावेळेस दत्तमहाराज औखाडला सप्ताहासाठी गेले होते. ह्या सर्व काळात प. पु. गुळवणी महाराजांनी कवीश्वर कुटुंबियांना अत्यंत ममतेने सांभाळले. मुलीच्या मृत्यूचा आघात प. पु. दत्तमहाराजांनी अत्यंत धीराने सहन केला. कसोटीचे प्रसंग संतांच्या आयुष्यातही येतात आणि तिथेच त्यांच्या स्थिर विवेकशील मनाचा प्रत्ययही येतो.

एकदा योगिराज गुळवणी महाराज गोवईकरांच्या चाळीत राहत होते. त्यावेळेस पानशेतचे धरण फुटले, पुण्यात हाहाःकार झाला आणि चाळीत पाणी शिरले. लोकांनी प. पु. गुळवणी महाराजांना बाहेर काढले परंतु त्यांचे देव, पोथी वगैरे

बाहेर आणता आली नाहीत. दुसऱ्या दिवशी मातीतून लोकांनी देव बाहेर काढले. देवांसाठी आश्रमासारखी वास्तू असावी असे. प. पु. दत्तमहाराजांना वाटत होतेच आणी त्यांचा संकल्प पूर्ण झाला व 'वासुदेव निवास' ही वास्तु आकाराला आली. ह्या वास्तूला 'वासुदेव निवास' हे नावही प. पु. दत्तमहाराजांनीच सुचवले. अनेक नावे येत होती. पण हे नाव निश्चित करण्यामागे प. पु. दत्तमहाराजांचा काही विचार होता. त्यांनी सांगितले, 'वासुदेव याचा अर्थ सर्वांना धारण करणारा असा आहे. ह्या आश्रमाचे कार्य व्यापक स्वरूपाचे असेल, सर्व जगाच्या कल्याणाचे कार्य इथून होईल.' ह्या जाणिवेतून 'वासुदेव निवास' हे त्या वास्तूला नाव सुचवले गेले. या वासुदेव निवासात प. पु. गुळवणी महाराजांच्या आज्ञेनुसार पहिला सप्ताह प. पु. दत्त महाराजांच्या भागवताचा झाला आहे. पुढे वाडीच्या पैलतीराला श्री दत्तअमरेश्वराचे जे स्थान आहे, त्याचा जीर्णोद्धारही त्यांनी केला.

प. पु. दत्तमहाराजांनी बरेच लेखनही केले. सद्गुरू टेंबे स्वामी महाराजांचे समग्र वाङ्मय १९५४ मध्ये श्री. स्वामी महाराजांच्या जन्मशताब्दीचे औचित्य साधून त्यांनी १२ खंडांत प्रकाशित केले. १९६५ मध्ये टिळक विद्यापीठाने त्यांच्या द्वाैताद्वाैतवादी निम्बार्काचार्यांच्या ब्रह्मसूत्रावरील भाष्याचा अनुवाद प्रदीर्घ अभ्यासपूर्ण प्रस्तावनेसह 'वेदान्तपारिजात सौरभ' या नावाने प्रसिद्ध केला. श्री. वासुदेवानंद सरस्वतींचे चरित्र

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

‘गुरुदेवचरित्र’ ह्या शीर्षकाने प्रसिद्ध केले. गुण गाईन आवडी, चांदणे कैवल्याचे, संतसंग, नारायण नमोस्तुते इ. पुस्तकातून प्रकाशित झालेली त्यांची प्रवचने साधकांना मार्गदर्शन करणारी आहेत. ‘विवेकचूणामणि’ हा त्यांच्या प्रिय ग्रंथ ! त्यातील १२५ श्लोकांचे त्यांनी केलेले विवरणही प्रसिद्ध झाले आहे.

एकदा सज्जनगडावरून प. पु. श्रीधरस्वामींनी दासनवमीच्या उत्सवाला प. पु. दत्तमहाराजांना बोलावले. त्यावेळी दत्तमहाराजांनी प्रकृती ठीक नव्हती. ताप येत होता तरी प. पु. गुळवणी महाराजांच्या आज्ञेवरून ते गेले, गडाच्या पायथ्याशी आल्यावर ‘प्रकृती अस्वस्थ आहे’ असा त्यांनी श्रीधरस्वामींना निरोप पाठवला तेव्हा ‘डोली करून या’ असा उलटा निरोप आला. पण प. पु. दत्तमहाराज तसेच वरती गड चढून गेले आणि तिथेच पहाटे त्यांना शक्तिपात दीक्षा झाली. दीक्षा मिळाली तरी प. पु. गुळवणी महाराज सगुणात होते तोपर्यंत आपल्या गुरुविषयी अपरंपार प्रेमादराची भूमिका असणाऱ्या प. पु. दत्तमहाराजांनी इतर साधकांना दीक्षित केले नाही. १५ जाने. १९७४ ला प. पु. गुळवणी महाराजांची इहलोकीची यात्रा संपवली. त्यांच्या अस्थी कलशाचे विसर्जन प्रयागला झाल्यावर त्यांनी दीक्षा द्यायला सुरुवात केली.

श्री दत्तमहाराजांनी आपल्या दैवी शक्तीचे किंवा अतींद्रिय शक्तीचे कधीही प्रदर्शन केले नाही. असे असले तरीही

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

त्यांच्याकडे अनेक भक्त आणी अनुयायी यांची पत्रे नियमितपणे येत असत. त्यांत श्रीदत्तमहाराजांनी केलेल्या चमत्कारांचा उल्लेख असे. शिवाय अशा प्रसंगाचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतलेले अनेक भक्त त्या हकिकती ठासून सांगत असत. त्यात अनेक डॉक्टर, प्राध्यापक, प्राचार्य, चार्टर्ड अकाउंटंटस्, इंजिनियर आणी उच्च अधिकारी अशा उच्चविद्याविभूषित व्यक्तीही आहेत. श्री दत्तमहाराजांनी रोग कसे बरे केले, अपघातापासून भक्तांना कसे वाचवले, परीक्षेत यश मिळवण्यासाठी कशी मदत केली, दूर ठिकाणी प्रत्यक्ष दर्शन देऊन मार्गदर्शन कसे केले अशा अनेक हकिकती ऐकायला मिळतात. त्या हकिकती सांगणारे जबाबदार व उच्चविद्याविभूषित असल्याने या हकीगती केवळ अंधश्रद्धा म्हणून दूर सारता येणार नाहीत. काही भक्तांना श्री दत्तमहाराजांचे स्वप्नात दर्शन झाले तर काहीना त्या स्वप्नात श्री दत्तमहाराजांनी कपाळावर भुकुटीमध्याला बोटाने केलेला स्पर्श अनेक महिने जाणवत राहिला असे काही भक्त सांगतात. काही भक्तांना श्रीदत्तमहाराजांचे किंवा ताईमहाराजांचे दिवसाउजेडी प्रत्यक्ष दर्शन झाले आणी त्यामुळे शांती मिळाली किंवा अडचणीच्या वेळी मदत मिळाली असे काहीजण सांगतात. श्री दत्तमहाराज देहाने पुण्यातच असले तरी त्या भक्तांना परगावी आश्चर्यकारकरित्या मदत मिळाली असेही अनेक भक्त सांगतात. या चमत्कारांचा स्पष्ट व तपशीलवार उल्लेख अनेक पत्रांतुना आहे.

प. पु. महाराजांचे एक वैशिष्ट होते की, 'साधकांनी उपासना करूनच जीवनात इच्छित गोष्टींची प्राप्ती करून घ्यावी', म्हणून ते साधकांना मंत्रउपदेश, श्रीगुरुचरित्राचे अनुष्ठान, देवी माहात्म्य इ. ग्रंथ वाचन किंवा जपाची उपासना सांगत. यावरून एकच समजते की, श्रीमद् नरसिंह सरस्वती स्वामी महाराज (गाणगापूर) यांनी ज्याप्रमाणे साधकांना, भक्तांना उपासना सांगून त्यांची कार्यसिद्धी केली. त्याप्रमाणे पु. महाराजांचे कार्य होते. ते साक्षात सिद्धपुरुषच होते. वास्तविक, महाराजांच्या सांगण्यात एक संकल्प शक्ती व संजीवन शक्ती होती, म्हणून साधकांची उपासना फलद्रुप होत असे. एकनाथ महाराजांच्या जीवनात जसा प्रपंच आणि परमार्थ यांचा समन्वय दिसतो, तसाच समन्वय प. पु. दत्त महाराजांच्या जीवनात होता. षड्दर्शनांचा अभ्यास केलेले, कोणत्याही विषयाची खोल जाणारी सूक्ष्म व मर्मग्रही दृष्टी असलेले, भक्तीमार्गाचे पुरस्कर्ते, नम्रता, विनयशीलता, ज्ञान, भक्ती आणि शास्त्रशुद्ध आचरण ही त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाची महत्त्वाची अंगे होती. आयुष्यभर महाराष्ट्राच्या खेडोपाडी हिंडून त्यांनी भागवत सप्ताह केले व अनेक भाविकांच्या आयुष्याचे कल्याण केले. अश्या या दत्तावतारी सत्पुरुषाने शेवटच्या आजारपणात महाभारत वाचुन घेतले व संपूर्ण लक्ष परमात्म स्वरूपावर स्थिर केले. प. पु. महाराजांनीही १३ फेब्रुवारीपासून मौन धारण केले ते अखेरपर्यंत सोडले नाही व १ मार्च १९९९ रोजी दत्तचरणी लीन झाले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

पुष्प सोळावे-

श्री पंत महाराज बाळेकुंद्रीकर"

जन्म: श्रावण वद्य ८ शके १७७७, दिनांक ३ सप्टेंबर १८५५,
रोहिणी नक्षत्र, बेळगाव जिल्ह्यातील दड्डी या गावी.

जन्म नाव: दत्तोपंत कुलकर्णी.

आई/वडिल: गोदाक्का उर्फ सिताबाई/रामचंद्रपंत कुलकर्णी.

कार्यकाळ: १८५५ - १९०५

गुरू: श्री बालमुकुंद/बाळाप्पा (मुळ नाव श्री बाळाजी अनंत
कुलकर्णी), दिक्षा - अश्वीन वद्य १२, शके १८७५.

संप्रदाय: अवधुत संप्रदाय

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

वाङ्मय: गीतासार, अमृतानुभव, श्रीदत्त प्रेम लहरी

विवाह: मातुल घराण्यातील श्रीपादपंत यांची कन्या
यमुनाक्का यांच्याशी दिनांक ४-५-१८८२ रोजी तर पत्नीचा
मृत्यु ८-३-१९०४ रोजी.

निर्याण: अश्वीन वद्य ३ शके १८२७, दिनांक १६-१०-१९०५, (५१
व्या वर्षी)

विशेष: दत्त प्रेमलहरी

भारतात प्रचलित असलेल्या विविध

उपासनामार्गात 'दत्तसंप्रदाय' हा अत्यंत प्राचीन आहे, किंबहुना
इतर संप्रदायांवर त्याची छाप कमी अधिक प्रमाणात दिसून
येते. अवधुतपंथ हा त्यापासून फारसा वेगळा नाही. दत्तसंप्रदायात
अनेक महान लोकोत्तर विभूति निर्माण झाल्या आणि त्यांनी हा
संप्रदाय जिवंत व प्रभावी ठेवला असून त्याची परंपरा अखंड
राखली आहे. अशा परंपरेत 'श्रीपंत महाराज बाळेकुंद्रीकर' या
श्रीदत्तावतारी सत्पुरुषाची गणना असून, त्यांनी या पंथाची ध्वजा
फडकत ठेवण्याचे कार्य प्रभावीपणे केले आहे.

जन्म, बालपण व कौटुंबीक पार्श्वभूमी

श्रीपंत महाराज बाळेकुंद्रीकर यांचे व्यावहारिक नाव दत्तोपंत तर त्यांच्या वडिलांचे नाव रामचंद्रपंत व मातुश्रींचे गोदाक्का उर्फ सीताबाई. श्री पंतमहाराजांचा जन्म श्रावण वद्य ८ शके १७७७ म्हणजे दि. ३-९-१८५५ रोजी रोहिणी नक्षत्रावर, बेळगाव जिल्ह्यातील दड्डी या गावी त्यांच्या मातुलगृही झाला. हे गाव घटप्रभा नदीच्या तीरावर, सुरम्य वनश्रीच्या मध्यात वसलेले असुन दत्तोपंतांच्या आयुष्याचा बराच काळ या गावांशी निगडित आहे. दत्तोपंतांचे वडील हे बेळगावनजीक बाळेकुंद्री या गावच्या कुलकर्णी घराण्यापैकी होत. दत्तोपंतांचे प्राथमिक शिक्षण दड्डी या गावी व माध्यमिक शिक्षण बेळगाव येथे झाले. घरची गरिबी असल्यामुळे अत्यंत कष्टात त्यांना आपला शिक्षणक्रम चालवावा लागला.

श्री पंतांचे सांसारिक जीवन म्हणजे प्रवृत्ती व निवृत्तीचा संगम होता. त्यांचे घर सदैव अतिथी व शिष्यांनी भरलेले असे. जवळ जवळ बावीस वर्षे त्यांनी बेळगाव येथील मिशन हायस्कूलात शिक्षकाचे काम केले तर त्याहून अधिकच अध्यात्म व विद्यादानाचे कार्य केले. त्यांच्या पाचही बंधूंना त्यांनी शिक्षण देऊन पुढे आणले व त्यांच्या भरभराटीतच स्वतःचे समाधान मानले. त्यांना एक मुलगा व मुलगी अशी दोन अपत्ये झाली. पण ती फार काळ लाभली नाहीत. श्रीपंतांचे पाळण्यातील नाव श्रीकृष्ण असे ठेवले होते. पुढे दृष्टांत होऊन 'दत्तात्रय' असे दुसरे नाव ठेवण्यात आले. वडीलमाणसे त्याला

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

प्रेमाने दत्त म्हणून हाक मारीत. घरात प्रथम जन्मास आलेले अपत्य म्हणुन दत्तवर सर्वांचे विशेष प्रेम होते.

बेळगावास इंग्रजी शिक्षण चालू असताना पंताचा मावसभाऊ गणु हा मारीहाळास आपल्या गावी राहत होता. हे गाव बाळेकुंद्रीच्या पुर्वेस ४/५ मैलांवर असुन तेथून एक मैल पुर्वेस कडेगुददी हे गाव आहे. त्या ठिकाणी श्री बालमुकुंदाची स्वारी पार्शवाडहून येऊन राहिली होती. त्यांचे मुळचे नाव 'बाळाजी अनंत कुलकर्णी' असे होते. ते परमार्थातील असामान्य योग्यतेचे तपस्वी व महायोगी असून परमहंस पदवीस पोचलेले होते. एकदा त्यांचा अनुग्रह पंताचे मावसभाऊ गणपतराव यांजवर होऊन त्यांनी दत्तुस त्यांचे दर्शनास येण्याबद्दल पत्र धाडले. त्यास दत्तुने उत्तर पाठविले ते असे की, "ब्राह्मणांना गायत्रीमंत्र व उपदेश याविना अन्य मंत्राची अगर गुरूची आवश्यकता काय? तू आपला उद्योग सोडून कोणा भोंदू बैराग्याचे नादी लागला आहेस. ताबडतोब शुद्धीवर ये व आपल्या प्रपंचाकडे लक्ष दे." हे दत्तुचे उत्तर बाळाप्पास समजताच त्यांनी "हे पत्र लिहिणाऱ्याला धक्का पोचून तो लवकरच मरतो बघ" असे उद्गार गणु व इतर शिष्यमंडळींपुढे काढले. ते ऐकून गणु रडु लागल्याचे पाहून बाळप्पा हसून म्हणाले की "तो इकडे येईलच. त्यानंतर पुढे काय होते ते पहा."

त्यावेळी दत्तू दड्डीस होता. त्याला एकाएकी विषमज्वर येऊ लागला व त्यातच सान्निपात झाला. त्या भ्रमात "बाळप्पा, बाळप्पा" असे तो बडबडू लागला. घरची सर्व मंडळी घाबरली व त्यांनी देवास नवस मागितला की, 'दत्तु बरा होताच त्याला बाळप्पांकडे पाठवून देऊ. या दुखण्यातून कृपा करून त्याला बरा कर'. दत्तुस लवकरच आराम पडला व त्यानंतर त्यांची व बाळप्पांची गाठ पडून त्यांची त्याजवर पुर्ण कृपा झाली.

श्रीबालमुकुंदाचा अनुग्रह होताच दत्तुचा पुनर्जन्म होऊन तो श्रीपंत बनला, त्यांचा सहवास पंतांना फार तर दोन-तीन वर्षे लाभला असेल, पण तेवढ्या अवधीत इंग्रजी शाळेतील अभ्यास चोख करून, बेळगाव येथील आपल्या प्रपंच खर्चासाठी मदत म्हणून काही शिकवण्या धरून व बालमुकुंदाच्या कृपाछत्राखाली गुरुगृहीचे खेळ-खेळताच त्यांनी सर्व प्रकारची योगसिद्धी मिळविली ही अत्यंत नवलाची गोष्ट होय. कर्डेगुद्दीपासून ४/५ मैल पुर्वेस देसनूर येथे श्रीबालमुकुंदाचे वास्तव्य काही काल असताना तेथील एका देवालयात ते योगाभ्यासाठी बसत असत. ती जागा अद्यापही दाखविली जाते. कर्डेगुद्दीच्या डोंगरावर 'अय्यन फडी' या देवस्थानासन्निधही त्यांचेकडून बाळप्पांनी तप करविले. एकदा तीन दिवस अहोरात्र अखंड गुरुध्यान करीत बसण्याची व बिलकूल निद्रावश न होण्याची श्रीबालमुकुंदांनी आपल्या शिष्यमंडळींना आज्ञा केली.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

त्यात कोणी जेवताना झोपले, तर कोणी स्नान करताना गुंगी येऊन खाली पडले. एकटे पंत तेवढे अखेरपर्यंत टिकून राहिले. याप्रमाणे श्रीपंत सर्व प्रकारे योगारूढ झाले. पंतांना इ. स. १८७५ ते १८७७ अखेर, एवढाच काल काय तो बाळप्पांचा सहवास मिळाला. शके १७९९च्या कार्तिक महिन्यात बाळप्पांचा श्रीशैल्ययात्रेस जाण्याचा निश्चय ठरला. त्याचे अगोदर थोडे दिवस त्यांनी पंतांना गुरुमार्ग चालविण्याची आज्ञा केली होती. पंतांनी त्याबाबत पुष्कळ आढेवेढे घेतले पण बाळप्पांनी निक्षून सांगितले की, "हे काम तुला केलेच पाहिजे, त्यासाठीच तर तुझा जन्म आहे. अपात्रता वगैरे तुझी काही सबब चालणार नाही. तुला माझे पूर्ण वरदान आहे !" पंतांना ती आज्ञा स्वीकारणे भाग पडले. व श्रीबालमुकुंद ठरल्याप्रमाणे श्रीशैल्याकडे निघून गेले. ते पुन्हा काही परत आले नाहीत. यावेळी पंत मॅट्रीकची परीक्षा पास झाले नव्हते. परंतु अशा सर्व प्रकारे अडचणीत असताना त्यांचेवर गुरुमार्ग चालविण्याचा भार पडला. त्यावेळी त्यांचे वय फक्त २२/२३ वर्षाचे असेल. बाळप्पांच्या आज्ञेप्रमाणे गुरुबंधूंना सन्मार्गदर्शन करणे व गुरुमार्ग चालविणे हेच तेव्हापासून त्यांचे आयुष्यातील सर्वश्रेष्ठ कर्तव्य होऊन बसले.

सन १८८०च्या नोव्हेंबरमध्ये पंत मॅट्रिकची परीक्षा पास झाले. पुढील वर्षी त्यांनी आपला बंधु गोपाळ व मामेबंधु नाना यांना इंग्रजी शिकवण्याकरिता बेळगावास आणून ठेविले व आपण शाळामास्तरची नोकरी पत्करली आणि

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

कसाबसा बेळगाव येथील संसार चालवु लागले. पुढल्याच वर्षी म्हणजे शके १८०४ वैशाख व. १ तिथीस त्यांचे लग्न झाले व ते पूर्ण गृहस्थाश्रमी बनले पण त्यांचा संसार हा सामान्य माणसासारखा नसुन गुरूवचनांचा अनुभव घेण्याचे क्षेत्र बनून राहिला होता. त्या स्वरूपात त्यांचेकडून अखंड सद्गुरूसेवा घडली. प्रत्येक बाबतीत इतरांना आदर्शभूत असा निष्काम कर्मयोग त्यांनी आचरून दाखविला. क्रमाने एकेक बंधु व आप्तेष्टांची मुले व गरीब विद्यार्थी त्यांचेकडे शिक्षणासाठी येऊन राहु लागले. त्या सर्वांवर कडक नजर ठेवून, त्यांचेकडून उत्तम अभ्यास व नीतिनियमांचे परिपालन कटाक्षाने करविले. अखेरपर्यंत त्यांनी उत्तम शिक्षक असे नाव मिळविले. संसार व परमार्थ या दोन्ही बाबतीत त्यांनी अनेकांना अनेक बाबतीत साहाय्य दिले. इतके असून कधीही ते द्रव्यास शिवले नाहीत. पगार हाती येताच ते आपला बंधुपैकी जो व्यवस्थापक असेल त्याचे हवाली करणे, हा त्यांचा प्रघात असे. शाळेतून येताच ते आपल्या कोचावर बसून वेदांत ग्रंथाचे वाचन, चर्चा व मुमुक्षूजनांचे समाधान करणे यात निमग्न असत. सकाळ - संध्याकाळ नियमाने भजनपूजन व येणाऱ्याजाणाऱ्यांचे आतिथ्य यामुळे घडत असे.

सन १८८३ पासून पंतांची वृत्ती योग्याभ्यासावरून भक्तीकडे वळली. मन भजनात रंगु लागले. सहज काव्य-स्फूर्ति होऊ लागली. त्यांचा काव्यसंग्रह 'श्रीदत्तप्रेमलहरी' (पुष्प १ले) या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

नावाने प्रसिद्ध आहे. त्यांचे काव्य नानाविध रसांनी व भावनांनी ओथंबलेले आणि त्याबरोबर तत्त्वज्ञानाने रसरसलेले असे आहे. सन १८८३ पासून १८८५ चा काल संचार, प्रबोधन व संप्रदाय-प्रचार यात पंतांनी घालविला व शिष्यशाखा जोडली. भजन-पुजन, अध्यात्म चर्चा व हसत-खेळत उपदेश हा त्यांचा नेहमीचा कार्यक्रम, यात बालमुकुंदाचे स्मरण व पुनर्भेटीची तळमळ ही सतत अनुस्यूत होती. सन १८८५ अखेर अंतर्मुख अवस्थेत त्यांना बाळप्पांचे निर्याण झाल्याचे कळून आले व जबाबदारीची जाणीव तीव्र झाली. त्यांनी बालमुकुंदांच्या पादुका स्थापन केल्या. गुरुद्वादशी, दत्तजयंती, गुरुप्रतिपदा यांसारखे उत्सव चालू केले. सन १८८९ पर्यंतच्या काळात अशा रीतीने पंथ-प्रचार-कार्याला चालना दिली. त्या वर्षीअखेर एक दत्तमंदिर बांधण्याचे कार्य त्यांनी पूर्ण केले.

पुढे सन १८९१ साली त्यांनी आपला 'गीतासार' हा निबंध लिहिला. सन १८९४ चे सुमारास श्रीज्ञानेश्वरांच्या "अमृतानुभव"चा अनुवाद शुद्ध मराठीत करण्याचा उपक्रम केला, पण तो पूर्ण झाल्याचे दिसून येत नाही. त्यांचे अनेक लहान मोठे लेख आहेत. ते प्रासंगिक व प्रासादिक आहेत. लिहावे म्हणून लिहिलेला एकही नाही. सर्व स्वानुभवाचे बोल. पंतांच्या सर्व लेखांचा उल्लेख या अल्पशा मर्यादेत करणे अशक्य आहे. उपलब्ध असलेले सर्व वाङ्मय, 'श्री दत्तप्रेमलहरी' या त्यांच्या पुस्तकमालेत प्रसिद्ध झालेले आहे.

पुढे इ. स. १९०३ पासून पंतांची प्रकृति ठीक राहिल्याशी झाली तेंव्हा त्यांनी शिक्षकीपेशाचा राजीनामा देऊन अखंड अवधूत-चरण-सेवेला भरपूर सवड काढली व ते भजन, प्रवचनात रंगून राहू लागले. आश्विन वद्य ३ शके १८२७ हा पंतांच्या ऐहिक जीवनातील शेवटचा दिवस. त्या दिवशी आप्त-स्वकीयांच्या सान्निध्यांत, 'ॐ नमः शिवाय' चा गजर करित करित, त्यांनी आपला देह ठेवला. पंतांची समाधी 'बाळेकुंद्री' येथे आहे. या स्थानाला आता तीर्थक्षेत्राचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे व तो गाव आता 'पंत-बाळेकुंद्री' म्हणुन ओळखला जातो. पंतांच्या पुण्यतिथीनिमित्त दरसाल तीन दिवस उत्सव होतो व मोठी यात्रा जमते. हे स्थान आम्रवृक्षांच्या गर्दछायेत अत्यंत रम्य असे आहे. पंतांचे तत्त्वज्ञान संपूर्ण अद्वैतवादी, प्रवृत्ती-निवृत्तीचा समन्वय घालणारे असे आहे. त्यांनी प्रथम योगाभ्यास पुष्कळच केला पण भक्तीची ओढ अनावर ठरून, अवधूतमार्गातील साधनेत पराभक्तीची भर घातली.

— इति सूर्यार्पणमस्तु —

पुष्प सतरावे-

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

प. पु. श्रीरंग अवधुत स्वामी

18) प. पु. श्रीरंग अवधुत स्वामी

जन्म: रत्नागिरी (महाराष्ट्र) येथे सोमवार दि. २१ नोव्हेंबर
१८९८, कार्तिक शुद्ध नवमी (कुष्मांड नवमी) दशग्रंथी ब्राम्हण
कुटुंबात.

आई/वडील: रुख्मीणी/विठ्ठलपंत वालामे.

गुरु: श्री वासुदेवानंदसरस्वती स्वामी.

कार्यकाळ: १८९८-१९६८.

वाङ्मय: गुरु लिलामृत, दत्तबावनी, श्रीगुरुमुर्ती चरित्र, गुरुचरित्र
गुजराती मध्ये, वासुदेव सप्तशती, तसेच अनेक ग्रंथ संस्कृत
मध्ये.

विशेष: नारेश्वर तीर्थ क्षेत्र वसवले, संपूर्ण गुजरात मध्ये
दत्तसंप्रदायाचा प्रसार.

समाधी: १९ नोव्हेंबर १९६८, संवत् २०२५ च्या कार्तिक
महिण्याच्या अमावस्येच्या मंगळवारी, दत्त चरणी हरिद्वारला देह
ठेवला, अंत्येष्टी व समाधी नारेश्वर येथे.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

जन्म, बालपण व कौटुंबीक पार्श्वभूमी

श्रीरंग अवधुत महाराजांचे पुर्वाश्रमींचे नाव 'पांडुरंग विठ्ठल वालामे'असे होते. श्रीमहाराजांचे वडील श्री. विठ्ठलपंत हे धर्मपरायण, वेदपरायण व दशग्रंथी विद्वान् ब्राह्मण असून गुजरातमधील गोधरा या शहरात श्री. सखारामपंत सरपोतदार यांच्या विठ्ठलमंदिरात देवपुजेसाठी ते 'देवळे (ता. संगमेश्वर, जि. रत्नागिरी)' या गावावरून आले. पुढे श्री. विठ्ठलपंत व रुक्मिणी या भाग्यशाली मातापित्यांच्या पोटी सोमवार दि. २१ नोव्हेंबर १८९८, कार्तिक शुद्ध नवमी (कुष्मांड नवमी) रोजी श्रीरंग अवधुत महाराजांचा जन्म झाला.

बालपणापासूनच श्रीमहाराजांना जिज्ञासावृत्ती स्वस्थ बसू देईना. एकदा दारावरून प्रेत चालले असताना त्यांनी आपल्या वडीलांना अनेक प्रश्न विचारले व शेवटचा प्रश्न होता की, 'ही जन्ममरणाची उपाधी दूर होण्यास उपाय कोणता?' वडिलांनी सांगितले, श्रीराम नामामुळे उपाधी दूर होते व त्याचक्षणी श्रीमहाराजांनी मनाशी खुणगाठ बांधली आणि आपले संपुर्ण जीवन इश्वर सेवेला वाहीले. पांडुरंग ५ वर्षांचे व त्यांचे धाकटे बंधु नारायण २॥ वर्षांचे असतानाच श्री. विठ्ठलपंत प्लेगला बळी पडून विठ्ठलचरणी विलीन झाले. पुढे पांडुरंग ८ वर्षांचे झाले असताना, देवळे गावी त्यांचा व्रतबंध झाला.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

उपनयनविधीनंतर श्री महाराज नृसिंहवाडीला श्रीवासुदेवानंदसरस्वती महाराजांच्या दर्शनाला आले त्यावेळी श्रीटेंबेस्वामी म्हणाले, 'हा बाळ तर आमचाच आहे.' हे शब्द ऐकताच पांडुरंगांनी कपड्यासकट श्रीचरणांवर मस्तक अर्पण केले आणि त्यानंतरच त्यांचा मार्ग स्पष्ट झाला व साधनेला धार चढु लागली.

श्रीरंग अवधुत महाराजांची बुद्धी तेजस्वी व स्मरणशक्ती तीव्र होती. मराठी, गुजराती, इंग्रजी, हिंदी व संस्कृत या भाषांवर त्यांचे प्रभुत्व होते. पदरी लहान भाऊ, विधवा माता यांच्या पालन पोषणाची जबाबदारी होती म्हणून बी. ए. च्या परीक्षेनंतर काही काळ त्यांनी शिक्षकाची नोकरी पत्करली परंतु त्यात त्यांचे मन रमेना व साधनेसाठी हिमालयात जाण्याची ईच्छा वारंवार होवु लागली. एके दिवशी धाकटा बंधु नारायण आता मातेचे पोषण करण्यास समर्थ झाला, हे पाहून व रुक्मिणीमातेची आज्ञा घेऊन श्री पांडुरंग आध्यात्मिक तपाकरिता घराबाहेर पडले. तेव्हा त्यांना मार्गदर्शन करताना काही अधिकारी संतांनी सांगितले होते की, "बाळ, तु उपासनेसाठी नर्मदा किनारीच जागा शोधुन काढ." त्याचवेळी त्यांना एकाने नर्मदा किनारी नारेश्वराची जागा सुचवली.

अखेर १९२५ च्या डिसेंबर महिन्यात संवत १९८२ च्या मार्गशीर्ष वद्य चतुर्थीस ब्रह्मचारी पांडुरंगांनी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

(बापजी) नारेश्वरात आसन स्थिर केले. नारेश्वराच्या निबिड जंगलात जेथे हिंसक पशूंचे भय आणी पिशाचचयोनीचा त्रास होता तेथे साधना काळाच्या प्रारंभी अनेक अडचणी सहन करून व नर्मदातीरी मांडी ठोकून त्यांनी ती भुमी हलवून टाकली आणी सात गावांच्या स्मशानास नंदनवनाप्रमाणे सिद्ध तपोभूमीत रूपांतरित केले. ज्या निंबवृक्षाखाली चाळीस वर्षापर्यंत रक्ताचे पाणी करून तपश्चर्या केली आणी उघड्या डोळ्यांनी भगवान श्री दत्तात्रेयांचा साक्षात्कार प्राप्त केला, त्या निंबाने स्वतःचा कडुपणा सोडून तो मधुर झाला व खाली झुकून त्याने जमिनीला स्पर्श केला. पुढे प. पु. श्रीवासुदेवानंद सरस्वती (टेंबे स्वामी) महाराजांनी केलेल्या स्वप्नादेशानुसार त्यांनी दत्तपुराणाच्या १०८ पारायणांचे अनुष्ठान पूर्ण करून त्यांच्या उद्यापन रूपाने १०८ दिवसांत पायी श्रीनर्मदामैय्याची परिक्रमा केली. गृहत्यागानंतर अवधुतजींनी (बापाजी) कधीही द्रव्यास स्पर्श केला नाही आणी चुकूनसुद्धा जर कोणी त्यांच्यासमोर पैसे ठेवले तर ते स्वतः उपवास करीत. कधीही भाषण प्रवचन न करणे, प्रचार न करणे आणी देवाचे कार्य देवच करतो, “श्वासे श्वासे दत्तनाम स्मरात्मन् न मातुः परदैवतम् भक्तीर्दम्भी विना भावम् परस्परदेवो भवम्” सारख्या अनेक उच्च सिद्धांतांना जीवनात उतरवून दाखविले. स्वतः उच्च कोटीचे सिद्ध संत असतानाही स्वतःच्या आईच्या आज्ञेशिवाय ते कोणतेही पाऊल उचलत नसत. पुढे त्यांनी

मातेच्या स्मृतिप्रीत्यर्थ नारेश्वरात मातृस्मृतिशैल स्मारकाची रचना केली व गुजराथमध्ये दुसरे मातृतीर्थ उभे केले.

अवधुतजींनी नारेश्वर आश्रम संपूर्णपणे वैदिक परंपरेचा ठेवला आणि निष्कामभक्तीचा मुक प्रचार केला. अनेक नास्तिकांना आस्तिक केले, कित्येकांची घरे केली, कित्येकांची घरे भंगताना वाचविली, कित्येकांना आधिव्याधि उपाधीमधून मुक्त केले, कित्येक आंधळ्यांचे डोळे आणि पंगुंची काठी झाले, कित्येकांची व्यसने सोडविली, कित्येकांना आध्यात्मिक उन्नतीच्या मार्गावर आरूढ केले. जिज्ञासु भक्तांचे पथदर्शक झाले. कित्येकांना दृष्टिमात्राने ज्ञानाची दिशा दिली, कित्येकांची जीवने सुधारलेली, कित्येकांचे मरण सुधारले, कित्येकांना असाध्य जीवघेण्या रोगांमधून वाचवून जीवनदान दिले. अनेक स्त्रियांना संतानप्राप्ती करवून वांझपणाच्या टोमण्यातून वाचविले. त्यांची प्रेरणा आणि आशीर्वादाने कित्येक डॉक्टर, इंजीनिअर, प्राध्यापकांनी अनेक सिद्धींचे सोपान सर केले. राजा किंवा रंक, अबुद्ध किंवा ज्ञानी सर्वानाच त्यांनी भक्तीच्या रंगाने रंगविले. अवधुतजींचे उपास्य दैवत भगवान दत्तात्रेयांची लीला ग्रंथित करणारा १९००५ दोह्यांचा एक महाकाव्यासारखा वरद आणि औपासनिक ग्रंथ "श्रीगुरुलीलामृताची" रचना करून आपल्याला मृत तत्वातून अमृत तत्वाकडे जाण्याची उपासना दिली आणि प्रत्यक्ष जीवन जगण्याची कला शिकविली. या

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

महान पवित्र ग्रंथाचे पाठ पारायण नियमितपणे करून अनेक लोक स्वतःचे ऐहिक आणि पारलौकिक कल्याण साधत आहेत.

अवधुतजी संस्कृतचे प्रकांड पंडित होते. त्यांनी अनेक देवदेवींच्या प्रार्थनेची स्तोत्रे आणि संकीर्तने संस्कृतात रचली जी 'रंगहृदयम्' नावाने ग्रंथस्थ झाली. त्यांचे अनेक साहित्य प्रसिद्ध झाले. त्यांच्या साहित्यात वेदान्ताचे तत्त्वज्ञान भरपूर भरलेले असूनही सामान्य मनुष्य या साहित्याचा आनंद घेऊ शकेल अशी अद्भुत सरलता त्यात आहे. संवत् १९९१ च्या माद्य शुद्ध प्रतिपदेस सोमवारी ता. ४/२/१९३५ रोजी उत्तर गुजरातच्या कलोल तालुक्याच्या सईज गावी स्मशानाजवळील सिद्धनाथ महादेवांच्या मंदिरात श्री. कमलाशंकर त्रिपाठी नावाच्या एका भक्ताच्या धर्मपत्नी सौ.

धनलक्ष्मीबाईना पिशाचपीडेतून मुक्त करण्याच्या उद्देशाने त्यांनी ५२ ओळींची जी स्तुती रचली तीच आपली "श्रीदत्तबावनी". खरोखरतर सौ. धनलक्ष्मीबाईना निमित्त करून अवधुतजींनी समस्त मानवजातीवर अहुतकी कृपा वर्षाविली आहे आणि आपल्याला हे अमोघ संकटविमोचनस्तोत्र प्राप्त झाले. जे आज श्रीरंगपरिवारात आधि-व्याधि-उपाधीच्या निवारणासाठी फलदायी स्तोत्र ठरले आहे.

पुढे श्रीगांडामहाराजांनी लिहिलेला 'श्रीगुरुमूर्तिचरित्र ग्रंथ' संशोधन करून भडोच शहरी छापला

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

आणी तेथेच १०८ श्लोक असलेले 'वासुदेवनामसुधा' हे श्रीटेंबेस्वामींचे जीवनचरित्र संक्षिप्त रूपाने त्यांनी लिहिले. नारेश्वरी श्रीमहाराजांचा कीर्तिसुगंध आता दरवळु लागला होता. आर्त, मुमुक्षु यांची रीघ लागली आणी जंगलचे मंगल झाले. श्रीदत्तजयंतीकरिता हजारो लोक येऊ लागले. पण नारेश्वराला खरे महत्त्व प्राप्त झाले ते श्रीरंग अवधुत महाराजांच्या पुज्य मातोश्रींच्या करिता. संवत् १९९२ मध्ये पु. मातोश्री नारेश्वरी राहण्यास आल्या. धाकटे बंधु नारायणराव हेही आजारी अवस्थेत नारेश्वरी आले. परंतु दत्तप्रभुंची इच्छा निराळीच होती. अखेर नारायणरावांचा नश्वरदेह श्रीदत्तचरणी विलीन झाला तसेच संवत २०२३च्या ज्येष्ठ महिन्याच्या शुद्ध एकादशीस त्यांच्या मातोश्रीही ब्रह्मलीन झाल्या म्हणजे अगदी मुक्त झाल्या. पुढे नारेश्वरी दत्तकुटी तयार झाल्यावर बरेच आश्रम, धर्मशाळा बांधुन तयार झाल्या. महाराजांचे गुजराती भक्त त्यांना राजेश्वर्यात ठेवत होते पण महाराजांची वृत्ती अत्यंत विरागी अन् फक्त एक लंगोट हेच वस्त्र होते.

पुढे महाराजांनी काही गुजराती भक्तांबरोबर १९५० साली गाणगापुर, नृसिंहवाडी. औदुंबर, पंढरपुर, अक्कलकोट वगैरे तीर्थक्षेत्री यात्रा केली. यानंतर त्यांनी श्रीटेंबेस्वामींच्या जन्मग्रामी (माणगाव) मोठ्या प्रमाणात श्रीदत्तजयंती साजरी केली. श्रीटेंबेस्वामींच्या समाधिस्थानी- गरुडेश्वरी-तर दर आषाढ शुद्ध प्रतिपदेला उत्सवासाठी ते जात.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

श्रीमहाराज ज्या दिवशी हरिद्वारला समाधिस्थ झाले त्याचदिवशी पहाटे गरुडेश्वरी सदगुरूच्या समाधीच्या दर्शनासाठी आलेले तेथील एका सेवकाने पाहिले होते. श्रीमहाराज भक्तांची कामना पूर्ण करण्यासाठी गुजरातेतील अनेक गावी जात. मुंबईला १९६५ साली मोठा दत्तयाग माधवबागेत झाला, त्यावेळेस ते तेथेच उपस्थित होते. १९६७ साली श्रीमहाराज आफ्रिकेतील भक्तांच्याकरिता नैरोबी, कंपाला या ठिकाणी ४-६ महिने जाऊन आले. भक्तांना दिलेली वचने पूर्ण करितकरीत ते पुढे कपडवंजहून जयपुरला आले. जयपुरमध्ये ७१ व्या रंगजयंतीच्या वेळी आशीर्वादात्मक श्लोक रचून सर्वांचे कल्याण इच्छिले व त्यांच्या प्रवचनात जपयोगपरायण व्हावयास सांगितले ज्यायोगे जन्ममरणाच्या फेऱ्यातून मुक्त होता येईल. यानंतर महाराज जयपुरहुन हरिद्वारला आले व गंगाकिनारी आर्यानिवासात मुक्काम केला. संवत् २०२५ च्या कार्तिक महिन्याच्या (अमावस्येच्या) मंगळवारी म्हणजेच ता. १९/११/१९६८ रोजी पूज्य अवधुतजींनी देहलीला आवरती घेतली आणि ॐ ॐ ॐ असा तीनवेळा उच्चार करून ब्रह्मलीन झाले. त्यांच्या पार्थिव देहास नारेश्वरला आणण्यात आले आणि मार्गशीर्ष शुद्ध द्वितीया ता. २१ नोव्हेंबर १९६८ रोजी गुरुवारी रात्री अंत्येष्टि संस्कार झाले अन् योगानुयोगाने ती त्यांची जन्मतारीखच होती.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

पुष्प अठरावे-

"श्री दासोपंत"

जन्म: दत्तउपासक कुटुंबात, भाद्रभद व. अष्टमी इ.स.१५५१,
बिदरच्या बहामनी शाहीत, नारायणपेठ या गावी झाला.

आई/वडिल: पार्वती/ शदिगंबरपंत देशपांडे (वतनदार)

कार्यकाळ: १५५१ ते १६१५

मुंज: मुंज ५ व्या वर्षी,

विवाह: विवाह १६ व्या वर्षी (गव्हाळ सावकाराची मुलगी
जानकीशी)

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

शिष्य: सितोपंत देशपांडे

वाङ्मय: दासोपंतांची पासोडी, अवधुतगीता, दत्तसहस्रनाम,
संतकवी रचनांची संख्या सुमारे ५ लाख.

जन्म, बालपण व कौटुंबीक पार्श्वभूमी

दासो दिगंबरपंत देशपांडे उर्फ दासोपंत हे मराठी भाषेच्या इतिहासातील सर्वाधिक लेखन करणारे संत कवी होते. त्यांचा जन्म भाद्रपद कृष्ण अष्टमी रोजी सोमवारी झाला. ते एकनाथांचे समकालीन होते. दासोपंत दत्तात्रेयांचे परमभक्त होते. त्यांना संत सर्वज्ञ दासोपंत असेही म्हणतात. १६ व्या १७ व्या शतकातले नाथपंचक म्हणजे संत एकनाथ, जनी जनार्दन, रामा जनार्दन, विठा रेणुकानंद आणि संत सर्वज्ञ दासोपंत हे होय. दासांनी वयाच्या ५ व्या वर्षात मुंज होताच चारी ही वेद मुखोद्गत म्हणून दाखवले.

बिंदरच्या बहामनीशाहीतील नारायणपेठ नावाच्या गावी दिगंबरपंत देशपांडे यांच्या घरी भाद्रपद व. ८ शके १४७३ रोजी दासोपंतांचा जन्म झाला. घराण्यात चांगली श्रीमंती नांदत होती. याच वेळी प्रांतात मोठा दुष्काळ पडला म्हणुन दिगंबरपंतांनी आपल्या अधिकारात सरकारी कोठारातील

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

धान्य भुकेलेल्यांना वाटून टाकले. या धान्याच्या रकमेची भरपाई वेळेवर खजिन्यात झाली नाही यामुळे बादशहा नाराज झाला आणि दासोपंतास ओलीस ठेवून दिगंबरपंतास बजावले की, 'एक महिन्यात बाकी चुकती झाली नाही तर पोरास मुसलमानी दीक्षा देऊ.' दिगंबरपंत व दासोपंत या उभयतांनी दत्तप्रभुंची करुणा भाकली. दत्ताजी पाडेवार नावाच्या एका दत्तस्वरूप विभुतीने रक्कम सरकारात भरून दासोपंतांची सुटका केली. दासोपंत मुक्त झाल्यामुळे सर्वाना आनंद वाटला. मात्र यामुळे खुद्द दासोपंतांची चित्तवृत्ती वैराग्याने उजळून निघाली व त्यांना अस्वस्थता वाटत राहिली. ज्या दत्तप्रभूने आपणास वाचविले त्याचाच शोध घेण्यासाठी ते एकाएकी घरातून निघून बाहेर पडले.

हिलालपूर, डाकुळगी, प्रेमपूर, नांदेडवरून ते मातापूर तथा माहुर या क्षेत्री आले. येथील निसर्गरम्य परिसर, रेणुकामातेचे दर्शन, दत्त आणि अनुसयेचे दर्शन, मातृतीर्थावर स्नान इत्यादींत त्यांचे मन रमले. ध्यानधारणेस अतिशय अनुकूल अशा या ठिकाणी दासोपंतांनी दत्तभक्तीचा अनुभव घेतला. ते माहुर येथे सुमारे बारा वर्षेपर्यंत दत्तसेवेत रमून गेले. त्यानंतर ते पुन्हा संचारास निघाले. राक्षसभुवन येथील गोदामाईच्या वाळवंटात त्यांना दत्तपादुकांचा प्रसाद मिळाला. येथेच त्या एकांतवासात अवधुतांचे दर्शन झाले. त्यानंतर ते पुनः डाकुळगीस आले. कृष्णाजीपंतास येथे त्यांनी

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

एक दत्तमुर्ती नित्याच्या उपासनेसाठी देऊन ते वाणीसंगमी आले. येथेच त्यांना त्यांच्या घरचा परिवार भेटला. बारा वर्षे पतीचा पत्ता नसल्यामुळे त्या काळच्या लौकिक रूढीप्रमाणे सौभाग्यचिन्हांचा विधिपूर्वक त्याग करण्यासाठी दासोपंतांची पत्नी आपल्या घरच्या लोकांसमवेत येथेच आली होती. अशा त्या नाट्यपूर्ण प्रसंगात सर्वांचे मीलन झाले. वाघेश्वराच्या मंदिरात दासोपंत आपल्या आईवडिलांना व पत्नीला भेटले. सर्वांना अतिशय आनंद झाला त्यावेळी श्री दासोपंतांनी नारायणपेठ येथील आपल्या वतनाचे दानपत्र करून ते कायमचे राहाण्यासाठी म्हणून आंबेजोगाईस येऊन स्थायिक झाले.

पुढे श्री सितोपंत देशपांडे यांनी त्यांचे शिष्यत्व पत्करून आंबेजोगाईस दासोपंतांची सर्व व्यवस्था लावून दिली. या ठिकाणी दासोपंतांनी अखंडपणे लेखन करून मराठी शारदेस उत्कृष्ट नजराणे समर्पित केले. 'गीतावर्ण' नावाचा त्यांचा एक ग्रंथ सव्वा लाख ओव्यांचा आहे. ग्रंथराज, वाक्यवृत्ती, पंचीकरण, पदार्णव, अनुगीता, महापूजा, वज्रपंजरकवच अशी त्यांची लहानमोठ्या प्रमाणावरची रचना विपुल आहे. दत्तात्रेयांचा महिमा तर त्यांनी अनेक पदांतून गायिला आहे. दासोपंतांच्या दत्तोपासनेची पद्धतही वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. दासोपंतांच्या परंपरेत दत्तात्रेयांचे सोळा अवतार प्रसिद्ध असून सतरावा अवतार म्हणजे स्वतः दासोपंत असून त्यांचा उल्लेख, 'श्रीसर्वज्ञावतार' म्हणून होतो. उपासनेची त्यांनी ठरवून दिलेली पद्धती अजून

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

चालू आहे. 'प्रत्येक दिवशीचा उपासनाविधी, सात वारांची वेगवेगळी भजने, पर्वकाळाची आणि उत्सवाची विशेष भजने, पदे, आरत्या, शेजारत्या, अष्टके, स्तोत्रे हे सर्व त्यांनी आखून व रचून ठेविले आहे. विशिष्ट प्रसंगी करावयाची लळिते, संगीत, टिपण्या यांचीही रचना केलेली आहे. नित्यासाठी दशनाम, शतनाम, सहस्रनाम, स्तवराज, माहात्म्ये हीही तयार करून दिलेली आहेत... उत्सवपद्धती, सेवा, अर्चन, उत्तरार्चन यांचीदेखील शिस्त त्यांनीच घातलेली आहे... मूर्तीच्या नित्य स्नानासाठीही काही नियम आहेत. 'आनंदें दत्तात्रेय देवदेव' हा दासोपंत परंपरेतील जयघोष आहे' (दासोपंतांची पासोडी : न. शे. पोहनेरकर, प्रस्तावना, पृष्ठ १७)

दासोपंतांनी वरीलप्रमाणे दत्तोपासना दृढ चालावी म्हणून दत्तात्रेयांवर अनेक प्रकारची स्फुट व प्रकरणात्मक रचना केली आहे. अवधुतराज, दत्तात्रेयमाहात्म्य (संस्कृत), अवधुतगीता, दत्तात्रेयसहस्रनामस्तोत्र, दत्तात्रेयदशनामस्तोत्र, दत्तात्रेयषोडशनामस्तोत्र, शतनामस्तोत्र, द्वादशनामस्तोत्र, सिद्ध दत्तात्रेयस्तोत्र, गुरुस्तोत्र, दत्तात्रेयनामावली, षोडशअवतारस्तोत्र, षोडशअवतार प्रादुर्भावस्तोत्र, षोडश अवतारध्यानस्तोत्र इत्यादी प्रकरणे दासोपंतांच्या परंपरेत नित्य म्हटली जातात. दासोपंतांची पदे अतिशय नादमधुर व भक्तिरसपूर्ण आहेत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

दत्ताविषयी दासोपंतांना वाटणारी करुणा, आशा, भक्ती यांचे मूर्तिमंत दर्शन दासोपंतांच्या पदांतून व्यक्त होते.

श्री दासोपंतांचा दत्त व योगेश्वरी देवीच्या स्थानामुळे प्रसिद्ध असलेले अंबेजोगाईचे हे ठिकाण आद्यकवी मुकुंदराज व संत दासोपंत यांच्या वास्तव्यामुळेही पुनीत झालेले आहे. दत्त संप्रदायातील तीन भिन्न पंथ आहेत. ते म्हणजे दासोपंती, गोसावी आणि गुरुचरित्र पंथ. संत कवी दासोपंत हे त्यातल्या पहिल्या पंथाचे अध्वर्यु होते. त्याच्याच नावाने तो पंथ ओळखला जातो. या पंथाचे वैशिष्ट्य म्हणजे एकमुखी व द्विभुजी दत्त हेच सद्गुरूंचे रूप मान्य केलेले आहे. दासोपंत हे एक महान दत्तभक्त होऊन गेले. दत्तात्रेयांनी त्यांना सगुण रूपात दर्शन दिलेलं होते, असे सांगितले जाते. दासोपंतांनी स्थापन केलेले एक दत्तमंदिर बीड जिल्ह्यातील अंबेजोगाई येथे देशपांडे गल्लीत असुन तेथे थोरले देवघर व धाकटे देवघर असे दोन भाग आहेत. दासोपंतांनी आपले आयुष्य याच मंदिरात व्यतीत केले होते. भगवान दत्तात्रेयांबरोबर त्यांचा सु-संवाद येथेच चालत असे, असे स्थानिक सांगतात. त्यामुळे हे स्थान जागृत असल्याचे त्यांचे अनुयायीही सांगतात.

दासोपंतांची औरंगजेबाबरोबर घडलेली एक हकीकत येथे सांगितली जाते. ती खूप रंजक आहे. औरंगजेबाची दासोपंतांवर खूप श्रद्धा होती. परंतु त्याचा संशयी स्वभाव आणि

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

बादशहीचा गर्व म्हणून त्यांने श्री दासोपंतांची दत्तभक्तीची परीक्षा घेण्याचे ठरवले. दासोपंतांच्या दर्शनाला जातांना एकेदिवशी त्यांनी दत्तात्रेयांचे समोर ठेवण्यासाठी नैवेद्याचे एक ताट बरोबर घेतले. या ताटात बकऱ्यांच्या मांसाचे तुकडे होते. कपड्याने झाकलेले ते ताट बादशहाने दासोपंतासमोर ठेवले आणि देवाला नैवेद्य दाखवण्यास सांगितले. कुठलीही शंका मनीं न घेता समंत्रक प्रोक्षण करून दासोपंतांनी झाकलेल्या त्या ताटाचा नैवेद्य आपल्या आराध्याला दाखवला. नैवेद्य दाखवून होताच औरंगजेबाने ताटावरील आवरण दूर करण्यास सांगितले आणि आश्चर्याचा धक्काच बसला. हे सगळे नैवेद्याचे ताट सुंदर अशा गुलाबाच्या फुलांनी भरून गेलेले होते. त्या फुलांचा सुगंध संपूर्ण मंदिरात दरवळलेला होता. हा चमत्कार पाहताच औरंगजेब नतमस्तक झाला आणि त्यांनी तिथल्या तिथे दासोपंतांच्या दत्त मंदिरास तीन गावे इनाम म्हणून दिली. या मंदिरात श्रीदत्तजयंती आणि दासोपंतांची पुण्यतिथी मोठ्या प्रमाणात साजरी केली जाते. हे मंदिर क्षेत्र अतिशय पवित्र व श्रीगुरूंच्या आगमनाने परमपवित्र झालेले आहे.

पुढे सर्व व्यवहार मुलांवर सोपवून दासोपंतांनी जप-तप अनुष्ठानात वेळ घालवावा, असे ठरवून रोज एका ढबू पैशाच्या वजनाएवढी शाई मोजून घ्यावी व ती काव्यलिखाणात आटवायची (संपवायची) या हेतुने काव्य लिहिले. त्यांचे बरेच महान ग्रंथ लिहून झाले. 'पदार्णव', 'गीतार्णव', 'पासोडीवर

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

काव्यलेखन', 'सोळा दत्तावतारांची माहिती व पुजा-उत्सव पद्धत' असे सर्व ग्रंथ तयार झाले. ही त्यांची भक्ती पाहून श्रीदत्त प्रसन्न तर होतेच; पण त्यांचे रोजचे लिखाण होईपर्यंत ते स्वयं समोर येऊन उभे राहत.

एकदा काय झाले, श्रीएकनाथ महाराज पैठणहून मुद्दाम त्यांचे काव्य पाहण्याकरिता आले. ते येऊन दहा ते पंधरा घटका झाल्या तरी दासोपंतांनी वर पाहिले नाही. त्यांना तशी चाहुलच लागली नाही. कारण ते एवढे तन्मय होत असत की, समोर दत्तप्रभू उभे असतील याचेसुद्धा त्यांना भान नसे. परंतु एकनाथ महाराजांचा गैरसमज होऊन आपण आल्याची जाणीव करून देत ते म्हणाले, समोर दत्त उभे आहेत, मी अतिथी येऊन ठाकलो. तुला जर का अतिथीचे, देवाचेही भान राहत नाही; तर ते काव्य कुणालाही ठाऊक होणार नाही.' मग दासोपंतांनी त्यांचे पाय धरून क्षमा मागितली व म्हटले, 'मी हे जाणूनबुजून दुर्लक्ष केले नाही. मला समजलेच नाही आपण आलेले, तरी शाप मागे घ्या.' तेव्हा एकनाथ महाराज बोलले, 'आता शाप मागे घेता येत नाही. पण उःशाप देतो की, पाचशे वर्षांनंतर एक श्रीदत्तावतारी महान् पुरुष येईल व त्या काव्याचे (प्रकटीकरण) भाषांतर करून देईल तेव्हाच समाजाला कळेल. जरी उत्सवात तुझे शिष्य ते पद गातील तरी त्याचा अर्थ मात्र कळणार नाही. पण जेव्हा श्रीदत्तावतारी पुरुष येऊन त्याचे संस्कृत भाषांतर करील तेव्हाच अर्थ कळेल.' पुढे फिरत फिरत

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

प. प. श्रीवासुदेवानंदसरस्वती टेंबे स्वामी अंबेजोगाईला आले व त्यांनी सर्व माहिती काढून जनकल्याणार्थ ते सर्व साहित्य सोप्या भाषेत लिहून ठेवले आणि तेव्हापासूनच ते सर्व जनतेला कळू लागले.

श्री दासोपंतांनी त्यांच्या संपर्कात आलेल्या हजारो लोकांना मार्गदर्शन करून ईश्वरभक्तीला लावले. पुढे पंतांनी आपले कर्तव्य व जनतेला मार्गदर्शनाचे कार्य पूर्ण करून अंबेजोगाई येथील नृसिंहतीर्थ हे आपले समाधिस्थान निवडले. तिथे नृसिंहमंदिर असून दोन महादेवांची मंदिरे आहेत शिवाय काही लेण्याही आहेत. समोर तीन तीर्थही आहेत. अशा निवांतस्थानी त्यांनी समाधी घेतली. त्यांनी जरी समाधी घेतली असली तरी अजूनही जे कोणी भक्त निर्मळ मनाने भक्ती-सेवा करतील त्यांना ते दर्शन देतात अशी मान्यता आहे.

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

-पुष्प 20 वे- "

महीपती संत श्री दासगणु महाराज"

नाव: श्री. गणेश दत्तात्रय सहस्त्रबुद्धे.

जन्म: पौष शु. एकादशी ६ जानेवारी १८६८

जन्म गाव: अकोळनेर, ता. जि अहमदनगर येथे.

शिक्षण: इंग्रजी ४ थी.

विवाह: जामखेड तालुक्यात बोरले आष्टीचे जहागिरदार श्री.
नारायण रानडे यांची कन्या सरस्वती यांच्याशी १८९२ मध्ये.

महानिर्वाण: कार्तिक व. १३ रविवार २५ नोव्हेंबर १९६२ सकाळी
८ वाजुन ३६ मिनिटांनी महाराजांचे महानिर्वाण पंढरपुर येथे
झाले.

व्यवसाय: १८९३ मध्ये पोलीस खात्यात भरती व १९०४ पर्यंत
नोकरीत सेवेत.

सद्गुरु अनुग्रहकृपा: १८९६ मध्ये श्री वामनशास्त्री इस्लामपुरकर.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

साईबाबांचे प्रथम दर्शन: १८९४ मध्ये नानासाहेब चांदोरकर यांचे समवेत.

पहिले किर्तन: १८९७ जामखेडच्या विठ्ठल मंदिरात.

आरती रचना: "शिर्डी माझे पंढरपूर", शिर्डी येथील रत्नपारखी यांचे विठ्ठल मंदिरात, तसेच 'साई रहम नजर करना' व 'रहम नजर करो अब मोरे साई'.

नारदीय पहीले किर्तन: १९०६ मध्ये श्री साईबाबांचे सांगण्यावरून.

श्री साईनाथ स्तवनमंजिरी या स्तोत्राची निर्मिती: ९ सप्टेंबर १९१८ मध्ये मध्य प्रदेशातील श्री माहेश्वर क्षेत्री, श्री साईबाबांचे महानिर्वाणाच्या अगोदर ३७ दिवस.

साईबाबा संस्थानची स्थापना: सन १९२२, पहिले अध्यक्ष म्हणून दासगणु महाराजाची निवड व तेथुन पुढे १९४५ पर्यंत अध्यक्षपद सांभाळले.

समाधी स्थळ: मु.पो. गोरटे ता. उमरी जि. नांदेड

*_महाराष्ट्राचे महिपती, श्री दासगणु महाराज_*

श्री. गणेश दत्तात्रेय सहस्रबुद्धे ऊर्फ दासगणु महाराज (१८६८-१९६२) हे मराठी संत, कवी, कीर्तनकार होते. श्री. दासगणु महाराज यांनी मोठ्या प्रमाणात केलेल्या संत चरित्रलेखनामुळे त्यांना 'आधुनिक महाराष्ट्राचे महीपती' म्हणून ओळखतात. त्यांचा जन्म पौष शु. एकादशी ६ जानेवारी १८६८ रोजी अकोळनेर, ता. जि. अहमदनगर या गावी झाला. १८९३ मध्ये ते पोलीस खात्यात भरती झाले आणि १९०४ पर्यंत नोकरी केली. महाराज पोलीस खात्यात नोकरीला असले तरी त्यांच्या ओढा मात्र परमार्थाकडेच होता. या दरम्यानच त्यांच्यावर त्या काळचा कुख्यात गुंड कान्हा भिल्ल याला पकडण्याची जबाबदारी सोपविण्यात आली. जेव्हा त्या गुंडाला ही बातमी कळाली, तेव्हा त्याने महाराजांना जीवे मारण्याचे ठरविले पण महाराज यातून सहीसलामत सुटले. तेव्हापासून त्यांची अशी धारणा झाली की देवानेच आपल्याला वाचविले. मग त्यांनी संपूर्ण जीवन देवाच्या चरणी अर्पण करण्याचे ठरविले व त्यांचे पहिले कीर्तन १८९७ साली जामखेडच्या विठ्ठल मंदिरात झाले. श्री साईनाथ स्तवनमंजिरी या स्तोत्राची निर्मिती महाराजांनी ९ सप्टेंबर १९१८ रोजी मध्य प्रदेशातील श्री माहेश्वर या क्षेत्री श्री साईबाबांचे महानिर्वाणाच्या अगोदर ३७ दिवसांपूर्वी केली होती. पुढे सन १९२२ साली त्यांनी "साईबाबा संस्थान, शिर्डी" ची स्थापना केली आणि पहिले अध्यक्ष म्हणुन श्री दासगणु महाराजांचीछ निवड झाली. तेथुन पुढे १९४५ पर्यंत त्यांनी अध्यक्षपद सांभाळले.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

त्यांचे महानिर्वाण, श्रीज्ञानेश्वर महाराज पुण्यतिथीला (कार्तिक वद्य १३, १८८३) २६ नोव्हेंबर १९६२ मध्ये पंढरपुरात झाले तर त्यांचे समाधी स्थळ: मु. पो. गोरटे ता. उमरी जि. नांदेड येथे आहे.

संतकवी दासगणु महाराज यांची ग्रंथसंपदा

अमृतानुभव भावार्थमंजिरी, उपदेशपर पद्ये,
उद्धवागमन, छात्रबोध, हितबोध, पासष्टीभावार्थदीपिका, पोवाडे,
भक्तिरसायन, भजनावली, श्री गुरुचरित्र सारामृत,
श्रीगोदामहात्म्य, श्रीगौडपादकारिका, श्रीईशावास्य भावार्थ बोधिनी
व मंत्रार्थ, श्रीनागझरी महात्म्य, श्रीनारद-भक्तिसूत्र-बोधिनी,
श्रीभक्तिलीलामृत (अर्वाचीन), श्रीभक्तिसारामृत, श्रीसंतकथामृत,
श्रीमांगीशमाहात्म्य, श्रीविष्णुसहस्रनामबोधिनी, श्रीमध्वविजय,
श्रीशंकराचार्य चरित्र, श्रीशंडिल्य भक्तिसूत्र भावदीपिका,
श्रीशनिप्रताप, सुबोध लघुकथा, श्रीगजाननविजय- शेगावच्या
श्रीगजानन महाराजांच्या लीलाचरित्र वर्णन असलेला ग्रंथ.

आजतागायत या ग्रंथाच्या मराठीत ४९
आवृत्यातून २३,८२,००० इतक्या प्रती प्रकाशित झाल्या आहेत.
तसेच श्रीदासगणु महाराजांनी जवळपास ८५ कीर्तनोपयोगी
आख्याने रचली आहेत.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

🙏इति सुर्यार्पणमस्तु🙏

पुष्प 21

श्री नरसिंह सरस्वती स्वामी, आळंदी"

जन्म: ज्ञात नाही, आळंदीत १८७४ ला आले.

आई/वडील: ज्ञात नाही.

वेष: संन्यासी.

कार्यकाळ: १८७४ ते १८८६

गुरु: अक्कलकोट चे श्री स्वामी समर्थ.

समाधी: पौष शु. १५, १८८६ आळंदी येथे

वाङ्मय: आळंदीचे स्वामी - चरित्रग्रंथ

दत्तावतारी श्री नरसिंह सरस्वती स्वामी
महाराज, आळंदी म्हणजेच ब्रह्मांडनायक सद्गुरु स्वामी समर्थ
यांचे कृपाकीर्त सत्पुरुष होत. त्यांचा पुर्ववृत्तांत जन्म, आई,
वडिल, बालपण, कुल गोत्र याबाबत कोठलेही माहिती उपलब्ध

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

नाही तसेच श्री स्वामी महाराजांनीही आपल्या कार्यकालात कधीही उल्लेख केला नाही.

*_श्री स्वामींचे आळंदीत वास्तव्य_*

आळंदी देवाची निवासी श्री नरसिंह सरस्वती स्वामी महाराज यांना समाधी घेऊन यंदाच्या पौष पौर्णिमेस शंभरपेक्षा अधिक वर्षे पूर्ण झाली. स्वामी हे प्रसिद्धिपराङ्मुख होते. त्यांची आज्ञा नसल्यामुळे त्यांनी स्वमुखाने सांगितलेला 'श्रीस्वात्मसौख्य' हा ग्रंथ किंवा त्यांचे जीवनचरित्र त्यांचेसमोर प्रसिद्ध होऊ शकले नाहीत. पुढे सुमारे ७७ वर्षांनी वै. वा. श्रीभक्त माधवबुवा गोडबोले हे स्वामींच्या गादीवर असताना 'सार्थ श्रीस्वात्मसौख्य' आणि 'श्रीआळंदीचे स्वामी' हे चरित्र ग्रंथ छापून प्रसिद्ध झाले.

श्री क्षेत्र आळंदी देवाची येथे १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात श्री नरसिंह सरस्वती या नावाचे एक थोर दत्तावतारी सत्पुरुष होऊन गेले. स्वामींनी तेथे एकूण १२ वर्षे वास्तव्य केले व ज्या दिवशी हा १२ वर्षांचा काल पूर्ण झाला त्या दिवशी म्हणजे पौष पौर्णिमा शके १८०७ रोजी श्री ज्ञानेश्वर महाराजांप्रमाणे जिवंत समाधी घेऊन आपले अवतार कार्य

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

संपविले. त्यांचा मठ आणि समाधीस्थान आळंदीला
गोपाळपुऱ्याकडे जाणाऱ्या रस्त्यावर आहे.

महास्वामी चिदंबर दिक्षीत यांनी गुर्लहोसुरला जो
सोमयाग केला तेव्हा आळंदीचे नरसिंह सरस्वती स्वामी
उपस्थित होते असा उल्लेख आढळतो. प. पु. गोंदवलेकर
महाराज नैमिषारण्यात गुरुच्या शोधार्थ फिरत असता एका गुहेत
प्रवेश केला होता तेव्हा तेथे सहा महान तपस्वी योगी होते.
त्यापैकी एक श्री नरसिंह सरस्वती स्वामी, आळंदी हे होते असा
उल्लेख आढळतो.

*_श्री अक्कलकोट स्वामींचा कृपानुग्रह_*

इ. स. १८७४ च्या सुमारास श्री नरसिंह
सरस्वती स्वामी महाराज भ्रमण करीत करीत श्री क्षेत्र आळंदी
येथे आले. तेथे त्यांचे वास्तव्य १२ वर्षे होते. आळंदीच्या स्वामी
महाराजांवर अक्कलकोट स्वामी समर्थांची पुर्ण कृपादृष्टी होती.
त्यांच्या या प्रकट काळात श्री नरसिंह सरस्वती स्वामी महाराज
समर्थांना भेटण्यास २ वेळा अक्कलकोट क्षेत्री गेल्याचा उल्लेख
गोपाळबुवांच्या बखरीत आढळतो.

प्रथम ते योगमार्गातील मार्गदर्शनासाठी अक्कलकोटला गेल्याचा उल्लेख आनंदभारती लिखित श्री गुरुलीलामृत ग्रंथ अध्याय १५ मध्ये आढळतो. यानंतर एकदा श्री समर्थांच्या केवळ दृष्टीक्षेपानेच त्यांची समाधी लागली व ती २ ते २॥ तास चालली. श्री स्वामी अक्कलकोट स्वामींना गुरुस्थानीच मानीत असत. स्वामी समर्थ त्यांना खूप सन्मानाने वागवीत असत. आळंदीचे स्वामी हे फार भजन प्रिय होते. ते भजनात इतके तल्लीन होऊन जात की त्या भजनानंदातच त्यांना समाधी लागत असे. श्री जानेश्वर माउलींच्या मंदीरात रात्रीच्या भजनाची सुरुवात श्री स्वामी महाराजांनी केली. भजनास गर्दी व्हावी म्हणून भजनानंतर सुकामेवा व इतर प्रसाद भक्तांना वाटत असत. त्यांना दर महिन्यास कोणीतरी रु. ५ ची मनीऑर्डर पाठवीत असे त्यातून ते प्रसादाची खरेदी करत. ही मनीऑर्डर कोण पाठवतो यांचा उलगाडा शेवटपर्यंत कधीही भक्तांना झाला नाही.

त्यांच्या प्रभावळीत अनेक विभूती शिष्यरूपाने होत्या त्यात वैद्यराज महर्षी आण्णासाहेब पटवर्धन, श्री गोडबोले महाराज, श्री अप्रबुद्ध श्री देव मामलेदार, श्रीपादस्वामी सच्चिदानंद स्वामी होते. त्यांनी अनेक भक्तांवर कृपा करून त्यांना मोक्षाधिकारी बनवले. स्वामी महाराज जानेश्वरी भागवतावर उत्तम प्रवचन करीत. भक्तगण जिवाचे कान करून त्यांची ओघवती रसाळवाणी ऐकत. त्यांनी रचलेले श्री

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

ज्ञानदेवाष्टक अतिशय सुंदर व अर्थपूर्ण आहे. 'समाधिस्थ मूर्ति भजे ज्ञानदेवम्' असे त्याचे पालुपद आहे.

*_श्री नरसिंह सरस्वती स्वामींचे कार्य_*

ज्यावेळी श्री पांडुरंगाचे आज्ञेवरून स्वामीचे आगमन पंढरपुरहुन आळंदीक्षेत्री झाले, त्यावेळी तेथील वारकरी सांप्रदायाची स्थिती मोठी विचित्र होती. भजनमार्ग अगदी मंदावला होता व लोकांना भजनाऐवजी नाच तमाशामध्ये गोडी वाटत होती. ही स्थिती पाहून स्वामींनी तेथील लोकांत भजनाविषयी प्रथम गोडी उत्पन्न केली. तमाशाप्रेमी लोकांना हाती धरून आळंदीचे प्रख्यात भजनी मंडळ तयार केले आणि श्री विठ्ठल नामाच्या गजराने आळंदी क्षेत्र दणाणून सोडले. भजनाच्या जोडीला, श्री ज्ञानेश्वरी, एकनाथी भागवत, उपनिषदे, शंकरभाष्य इत्यादी ग्रंथांवर प्रवचने करून लोकांना धर्मज्ञान दिले. भागवत धर्मातील भक्ती, ज्ञान आणि वैराग्य यांचे सिद्धान्त लोकांना पटवून दिले व प्रसंगी योगमार्गातील चमत्कार दाखवून लोकांना मुग्ध केले; यामुळे सामान्य भावीक लोकच काय, पण पुण्या-मुंबईकडील मोठमोठे विद्वान लोकही स्वामींच्या सामर्थ्याने चकित झाले. संन्यासी असून आपल्या वास्तव्यात एखाद्या सामान्य वारकऱ्याप्रमाणे राहून स्वामींनी

आळंदीला भक्तिमार्गाचाच प्रसार करण्याचे फार मोठे कार्य केले.

स्वामींचा पुर्व इतिहास कुणालाच माहीत नाही. कुणी त्यांना त्यासंबंधी विचारलेले दिसत नाही, की स्वामींनी आपणहून तो कुणाला सांगितल्याचे आढळून येत नाही. स्वामींचा स्वभाव विनोदी परंतु अतिशय गंभीर आणि वृत्ती कमालीची लीन; त्यामुळे एखाद्यावर कृपा करावयाची म्हटले म्हणजे गुरू, गुरूबंधु किंवा वेळ पडल्यास शिष्यत्वाचे नाते पत्करून त्यांनी त्याला शिकवावे व कृतार्थ करावे, पण आपल्या सत्यस्वरूपाची मात्र कुणाला कल्पना येऊ देऊ नये. स्वामी पुर्णपणे निःसंग व निःस्पृह होते. मानमरातब, सन्मान या गोष्टींचा त्यांना अत्यंत तिटकारा होता. प्रसिद्धीचे तर त्यांना अगदी वावडे होते. वेष वैचित्र्य व वागण्यातील बहुरंगीपणा यामुळे स्वामींच्या स्वरूपाविषयी अनेक तर्क लोकांच्या मनात होते. कुणी त्यांना विद्वान समजत, तर कुणी त्यांना उत्तम योगी, दांडगे मंत्रशास्त्री असे समजत. कित्येकांच्या मते ते उत्तम भगवद्भक्त होते. जो ज्या श्रद्धेने त्यांच्याकडे येई किंवा पाही तसेच रूप स्वामी त्याला दाखवीत. पुण्याचे नाथयोगी जागरनाथ म्हणजेच प. पु. जंगली महाराज यांच्याशी त्यांचा स्नेह होता. त्यामुळे नृसिंह सरस्वती स्वामी पुणे येथे येऊन महिना महिना जंगली महाराजांबरोबर रहात असत. त्यांचे नेहमी एकांतात बोलणे होई.

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष

अनेक ठिकाणी यांनी अद्भुत चमत्कार करून लोकांना चकित केले. आळंदीत एक तपभर होते. तेथे त्यांनी लोकांना भजनप्रेमाचा अनुभव दिला. गोपाळपुऱ्यातील विठ्ठलरखुमाई मंदिर, इंद्रायणीचा घाट, ज्ञानेश्वरांचा रथ, मुक्ताबाईचे मंदिर इत्यादी कामे यांच्याच प्रेरणेने झाली. शके १८०३ पासून स्वामींनी आळंदीत रथोत्सव सुरू केला. एकदा ज्ञानेश्वर माऊलींचा रथ इंद्रायणीच्या वाळूत रूतून बसला, रथ हालत नाही असे समजताच हे भावसमाधीतून जागे झाले व 'पूर्वी कृष्णावतारी आमचे (अर्जुनाचे) सारथ्य करून दमून गेल्यामुळे आपण रुसलेले दिसता. भगवन् ! आपले मनोगत समजतो. हे पाहा आता आम्ही आपले सारथी' म्हणून महाराजांनी रथाचे चालकत्व स्वीकारले आणि रथ चालु झाला. स्वामी सर्वसाक्षी व त्रिकालदर्शी होते. स्वामींनी शके १८०७ मध्ये जिवंत समाधी घेतली. प्रतिवर्षी पौष शु. पौर्णिमेस त्यांच्या पुण्यतिथीचा उत्सव होत असतो.

— इति सुर्यार्पणमस्तु —

श्रीदत्त संप्रदायातील सत्पुरुष